

**Науково-дослідний інститут інформатики і права
Національної академії правових наук України
Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського
Національної академії наук України
Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”**

ІНФОРМАЦІЯ І ПРАВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2(8)

2013

**Зареєстрований Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 17541-6291Р від 18.03.11 р.)**

**Згідно з Постановою ВАК України від 31.05.11 р. № 1-05/5
у журналі можуть публікуватися матеріали стосовно дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі юридичних наук**

м. Київ

УДК 002:340+316.4+338.46:002

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я :

Пилипчук Володимир Григорович, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України (*голова редакційної колегії, головний редактор*).

Брижко Валерій Михайлович, кандидат юридичних наук (Doctor of Philosophy), с.н.с.
(*перший заступник голови редакційної колегії та головного редактора*).

Попик Володимир Іванович, кандидат історичних наук, с.н.с. (*заступник голови редакційної колегії*).

а) юридичні науки:

Арістова Ірина Василівна, доктор юридичних наук, професор;

Бсляков Костянтин Іванович, доктор юридичних наук, с.н.с.;

Коноплев В'ячеслав В'ячеславович, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України;

Копан Олексій Володимирович, доктор юридичних наук, професор;

Марущак Анатолій Іванович, доктор юридичних наук, професор;

Настюк Василь Якович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

Нор Василь Тимофійович, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;

Петришин Олександр Віталійович, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;

Середа Григорій Порфирівич, доктор юридичних наук, професор;

Скулиш Євген Деонізієвич, доктор юридичних наук, професор;

Тихий Володимир Павлович, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;

Шемшученко Юрій Сергійович, доктор юридичних наук, професор, академік НАН України;

б) технічні науки:

Богданович Володимир Юрійович, доктор технічних наук, професор;

Бондаренко Володимир Михайлович, доктор технічних наук, професор;

Гладківська Оксана Василівна, кандидат фізико-математичних наук, с.н.с.;

Дубінець Олександр Іванович, доктор технічних наук, професор;

Забара Станіслав Сергійович, доктор технічних наук, професор;

Зайцев Володимир Григорович, доктор технічних наук, професор;

Ланде Дмитро Володимирович, доктор технічних наук, с.н.с.;

Покутний Сергій Іванович, доктор фізико-математичних наук, професор;

Таланчук Петро Михайлович, доктор технічних наук, професор;

Фурашев Володимир Миколайович, кандидат технічних наук, доцент, с.н.с.;

Шевченко Віктор Леонідович, доктор технічних наук, с.н.с.;

в) соціальні комунікації:

Бебик Валерій Михайлович, доктор політичних наук, професор;

Горовий Валерій Микитович, доктор історичних наук, с.н.с.;

Дзьобань Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор;

Дмитренко Микола Андрійович, доктор політичних наук, доцент;

Ковальчук Галина Іванівна, доктор історичних наук, професор;

Куйбіда Василь Степанович, доктор наук з державного управління, професор;

Литвиненко Олександр Віталійович, доктор політичних наук, доцент;

Омельчук Володимир Юхимович, доктор історичних наук, професор;

Оніщенко Олексій Семенович, доктор філософських наук, професор, академік НАН України;

Різун Володимир Володимирович, доктор філологічних наук, професор;

Серажим Катерина Степанівна, доктор філологічних наук, професор;

Соснін Олександр Васильович, доктор політичних наук, професор;

Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор;

Циба Віталій Трохимович, доктор філософських наук, професор.

З М І С Т

І н ф о р м а ц і й н е п р а в о

ДЗЬОБАНЬ О.П., МЕЛЯКОВА Ю.В. Правовий дискурс справедливості як віртуальна реальність права.....	5
ГЛАДКІВСЬКА О.В. Забезпечення доступу до інформації та її захисту: термінологічний аспект	17
БЄСЄДНА Л.Л. До питання зміни понятійного апарату термінології законодавства ..	26
БУРИЛО Ю.П. Організаційно-господарські повноваження центральних органів виконавчої влади та деяких позавідомчих органів в інформаційній сфері	36
ВОЛКОВА А. Законодавче регулювання відносин, що виникають з приводу обігу службової інформації	47
ЗАБАРА І.М. Міжнародно-правове регулювання обміну інформацією	56

І н ф о р м а т и з а ц і я т а і н ф о р м а ц і й н і т е х н о л о г і ї

ТРУБІН І.О. Платіжні системи на основі електронних грошей як складова системи електронних платежів	65
ЛАНДЕ Д.В., БРАЙЧЕВСЬКИЙ С.М. Можливості довідкових мережевих ресурсів для створення електронної енциклопедії законодавства України	72
ДОРОГИХ С.О. Впровадження новітніх технологій доступу громадян до публічної інформації	77
МЕЛЬНИК К.С. Захист персональних даних: запровадження в Україні документів, що посвідчують особу чи її спеціальний статус, з електронним носієм біометричної інформації	84
ХАХАНОВСЬКИЙ В.Г. Автоматизація судових експертних досліджень	92
ГОЛУБОВСЬКА В.С. Інформаційне суспільство: можливості, проблеми та перспективи розвитку	98

І н ф о р м а ц і й н а б е з п е к а

КОРЖ І.Ф. Принципи національного права в контексті правової безпеки України	105
ФУРАШЕВ В.М. Основні стримуючі фактори правового забезпечення інформаційної безпеки	113
ФУРМАНЧУК Є. Окремі аспекти інформаційної безпеки у сфері провадження господарської діяльності	120

З інших юридичних наук

СМЕРНИЦЬКИЙ Д.В. До проблем адміністративно-правового забезпечення проведення науково-дослідних робіт	126
ГАВЛОВСЬКИЙ В.Д., КУЗЬМІН С.А. Соціальні мережі, чати, форуми, блоги як громадське місце вчинення правопорушення: кримінально-правовий та адміністративно-правовий аспекти	136
ЯКОВЕЦЬ І. Оптимізація діяльності кримінально-виконавчої інспекції	142

До питання якості наукових робіт

<i>Від редактора журналу.</i> Про наукові та етичні принципи	149
ЕТИЧНИЙ КОДЕКС УЧЕНОГО УКРАЇНИ (схвалено Постановою загальних зборів НАН України від 15.04.09 р. № 2).....	150
До відома авторів	156

Рекомендовано до друку Вченою радою НДІП НАПрН України, протокол № 7 від 25.07.13 р.

І н ф о р м а ц і й н е п р а в о

УДК 340.12

ДЗЬОБАНЬ О.П., доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України
МЕЛЯКОВА Ю.В., кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”

**ПРАВОВИЙ ДИСКУРС* СПРАВЕДЛИВОСТІ ЯК
ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ ПРАВА**

Анотація. Віртуальна реальність розглядається як один із можливих онтологічних вимірів права. Показано, що властива праву деонтологічна модальність співзвучна з віртуальністю як специфічним способом буття. Доводиться, що у правовій реальності, як і у віртуальній, діють закони імовірнісної логіки та логіки можливих світів.

Ключові слова: віртуальна реальність, семантика можливих світів, деонтологічна модальність, ліберальне право, віртуалістика права.

Аннотация. Виртуальная реальность рассматривается в качестве одного из возможных онтологических измерений права. Показано, что присущая праву деонтологическая модальность созвучна виртуальности как специфическому способу бытия. Доказывается, что в правовой реальности, как и в виртуальной, действуют законы вероятностной логики и логики возможных миров.

Ключевые слова: виртуальная реальность, семантика возможных миров, деонтологическая модальность, либеральное право, виртуалистика права.

Summary. Virtual reality is examined as one of the possible ontological measuring of right. It is proved that deontological modality inherent to the right is consonant to virtuality as the specific mode of being. It is proved, that in legal reality, as well as in virtual, the laws of probabilistic logic and logic of possible worlds operate.

Keywords: virtual reality, semantics of possible worlds, deontological modality, liberal right, virtuality of right.

Постановка проблеми. У теперішній час відбувається трансформація поняття “реальність”. Остання розглядається вже не як одномірна й лінійна, а як складна й нелінійна, де співіснують різноманітні, онтологічно самостійні й автономні плани буття, що мають взаємодіяти. Визнання поліонтичності реальності є підґрунтям віртуалістики і, водночас, теоретичною засадою сучасної онтології права. Тому серед правових вимірів знаходить своє місце і віртуальна реальність права. Поширення останньої в усіх сферах людської діяльності, у тому числі й у праві, робить актуальним філософське

© Дзьобань О.П., Мелякова Ю.В., 2013

* **Від редактора.** “Дискурс” (фр. *discours*) – промова, виступ, слова. Чіткого визначення поняття “дискурс” не існує. У широкому сенсі – складна єдність мовної практики і надмовних факторів (значима поведінка, що маніфестується в доступних почуттєвому сприйняттю формах), необхідних для розуміння тексту, єдність, що дає уявлення про учасників спілкування, їхні установки й цілі, умови вироблення і сприйняття повідомлення.

осмислення цього феномена. Вказана проблематика має міждисциплінарний характер, порушуючи питання, що перебувають на перетині соціальної філософії та філософії права, а також виявляє гострі питання онтології права і сучасної правової культури. До того ж, актуальність досліджень у віртуалістиці права обумовлена постнекласичними тенденціями лібералізації, автономізації та інтеріоризації права.

Аналіз наукових доробок з даної теми свідчить, що проблематика віртуальної реальності права спирається на обширу теоретичну базу.

По-перше, це роботи, де визначається онтологічний статус самої віртуальної реальності (М. Носов, С. Хоружий, М. Опенкова, А. Родін, Л. Усанова, А. Войкунський, Л. Лесков). По-друге, роботи, у яких віртуальна реальність розглядається як новий спосіб буття права і розуміння права у постмодернізмі (І. Честнов, В. Касьянов, В. Нечипуренко, А. Овчинников, А. Бернюков). Представляють інтерес також російські та українські дослідження соціокультурних аспектів віртуальної реальності (В. Ємелін, Д. Іванов, О. Одаренко, В. Речицький, І. Девтеров). Багато атрибутів віртуальної реальності виявлено через роботи Ж. Бодрійяра, Ж. Дельоза, С. Жижека, де віртуальність постає як текстово-інформаційна мережа, що деконструюється, втілюючи у собі стиль і принципи постмодерну. Семантико-лінгвістичні й комунікативні засади віртуальної реальності викриваються через концепції Є. Сидоренка, В. Свінцева, Ю. Хабермаса, П. Рікьора. Питання прикладного характеру отримують розв'язання у даній статті за допомогою юридичного аналізу судової практики в роботах Н. Юзікової, В. Маляренко, У. Бернема. Це дає можливість застосувати логіку віртуальності в процесі будови правових контрфактичних висловлювань, а також при співвідношенні можливого/неможливого і дійсного у юридичних фактах.

Метою статті є виявлення властивостей і атрибутів віртуальної реальності у галузі права як тенденцій нового способу буття права. Це здійснюватиметься шляхом аналізу семантики можливих світів, утворюваних суб'єктами правового інформаційного простору. Сучасне право розглядатиметься як синергетична система, віртуальний саморозвиток якої робить правовий дискурс відкритим.

Виклад основних положень. Етимологічно “віртуальна реальність” означає: реальність можлива, імовірна, штучна, ілюзорна, сконструйована, що за своєю природою відповідає правовій реальності, яка деонтологічно вбачає буття права не у бутті реального, дійсного, а у бутті належного, потенційного, необхідного.

Докладніше розглянемо особливості деонтичної модальності правових висловлювань. Наприклад, відповідно до закону *такого-то*, частини *такої-то*, статті *такої-то*, що дає зразок девіантної поведінки, дії певного громадянина, які відповідають даному зразку, описаному в законі, і, водночас, не відповідають зразку гідної загальновизнаної поведінки, слід кваліфікувати як протиправні, злочинні. Отже, модальність правових висловлювань, з одного боку, виражає еталон поведінки (те, як має бути), а з іншого – подає приклад крайньої невідповідності зазначеному еталону (те, як не повинно бути ані за яких обставин). Відповідно, судові рішення як правове висловлювання встановлює ступінь наближеності конкретних дій підсудного до однієї із крайніх точок на шкалі від правового до протиправного.

Встановлення провини і її ступеня ґрунтується на порівняльній логіці й модальній логіці висловлювань, при одночасному застосуванні логічної семантики можливих світів з її умовними і контрфактичними висловлюваннями. Адже часто можливе задає характер дійсного, а дійсне змінює характер минулого. Наприклад, усвідомлюючи реальне минуле, люди задаються питаннями, на зразок: чи могло бути так, що події, які

відбувалися будь-коли, не відбулися б за певних умов? Чи могли б замість них здійснитись будь-які інші? Уникнути того, що вже здійснилося, неможливо, проте зрозуміти, які фактори вплинули на реалізацію одних можливостей, та блокувати прояв інших – означає більш повно розкрити зміст кожної конкретної події, глибше усвідомити її сенс і значущість для нас. На будь-яку подію, що реально здійснюється, так чи інакше впливають випадкові фактори. Тому кожен фрагмент дійсності може характеризуватися за допомогою співвіднесення модальності можливого і модальності належного, що фіксуватимуться у контрфактичних висловлюваннях [1, с. 256], встановити або спростувати істинність яких, не знаючи реального стану справ, принципово неможливо [2, с. 288].

Так, уявімо собі певну можливу у минулому, але не здійснену подію, яка мала можливість суттєво вплинути на всю історію. Здається, здійснилась вона насправді, вона мала б бути віднесена до числа подій безумовно важливих. Однак можливі ситуації, коли подібного роду події уявляються значними саме тому і тільки тому, що не відбулися. Тоді як у випадку своєї реалізації вони взагалі не становили б ніякого інтересу. Бажаючи довести цей факт, Е. Сидоренко у своїй роботі про контрфактичні висловлювання наводить жалкування одного з героїв Ф. Іскандера, у якого у свій час була можливість згубити молодого тоді ще Сталіна. Набагато пізніше, розмірковуючи про це, герой розуміє, що, видай він тоді майбутнього вождя народів жандармам, могло б взагалі не бути ніякого Сталіна. Проте, у такому разі сам цей вчинок у світлі історії втратив би усяку значущість [2, с. 286].

Таким чином, визначення значущості, оцінка тієї чи іншої події залежать від подій наступних, саме вони роблять її вагомою, важливою, значною. Хоча і ця точка зору може виявитися помилковою. Цілком імовірно, що події (факти), на яких ми акцентуємо свою увагу, зовсім не мали визначального значення для нашої справи, і розцінювання їх як причину дійсної ситуації є помилковим. У цьому випадку ми маємо справу із неправильною аргументацією і хибним висновком, а як наслідок, можливо, й несправедливим судовим рішенням. В ході процесу суддя намагається конкретизувати й максимально обґрунтувати свої висновки. Однак його версія минулої реальності все ж таки має статус можливої, а не єдино можливої і виникає на підставі більш чи менш аргументованих суб'єктивних версій здійсненого.

Дійсна картина реальності, або “те, як було насправді”, вибудовується у свідомості кожного учасника судового процесу завдяки його образному мисленню та набуває статусу й логіки віртуальної реальності. Особливими її якостями, власне тими, що дають їй право на подібний статус, є: актуальність, мінливість, модальність можливості, готовність (відкритість) до трансформації та здатність істотно впливати на сучасну реальність.

Завжди існує підозра, що люди розрізняють у наявній реальності не всі її аспекти або не зовсім вірно оцінюють їх співвідношення. Розглядаючи будь-які з факторів і умов як “найважливіші”, “визначальні”, людина розробляє віртуальні світи, і результати її зусиль суттєво залежать від того, наскільки вірно вона оцінила наявні можливості [1, с. 256].

Віртуальні світи торжества справедливості конструюються за допомогою синергетичної методології. Переваги синергетики полягають у можливості побудови спектра альтернативних віртуальних сценаріїв еволюції правової ситуації при комплексному врахуванні усієї сукупності факторів. Так, Л. Лесков зауважує на особливому характері віртуальності синергетичних систем. Він протиставляє як антиподи віртуальність міфу і віртуальність синергетики [3, с. 53-54]. Віртуальність

синергетики означає відмову від суттєвого традиційного принципу – розуміння свободи як усвідомленої необхідності. В основі синергетичного підходу лежить інший принцип: можливість вибору серед віртуальних альтернатив та почуття відповідальності за цей вибір. Віртуалістика синергетики означає: немає визначеного майбутнього, суб’єкт вільно конструює його в рамках того різноманіття потенційних можливостей, якими володіє сама реальність. Проте, немає не тільки майбутнього, а й минулого. Адже відновити приховані від нас у часі події чи факти історії – означає просто інтерпретувати один із їх смислів у контексті потенційно можливої версії реальності, тобто у віртуальному гіпертексті що відкритий для розуміння.

Отже, з точки зору синергетики віртуальність перестає бути лише особливістю сконструйованих людиною моделей реальності (міфів). Вона має розглядатися як фундаментальна властивість самої системи, що саморозвивається. При цьому органічною властивістю розвитку системи в умовах біфуркації виступає віртуальний характер альтернативних сценаріїв її еволюції.

Будь-яка форма дійсності у тій чи іншій мірі суперечить “відсутньому”, тобто “можливому”, і в той же час породжує прагнення до свого “іншого”. Те, що “є”, нетотожне тому, що “могло б бути”. Майбутнє присутнє у сучасному як спектр очікувань, і в цьому сенсі дійсність ніколи не буває чимось стабільним і завершеним [1, с. 261]. Тому зростає увага до вивчення самої природи “можливого”, різноманітних форм, у яких воно представлене людині. Створення логіки “можливих світів”, оперування уявними об’єктами і процесами розширює людський досвід, готує людей до таких форм практики, які можуть зустрітись у певному віддаленому майбутньому, за умов різкої зміни умов життя і соціалізації [1, с. 288]. Отже, право має бути таким, що зберігало б свою функцію суспільної регуляції навіть у відкритості буття “світу можливого”. Саме ідеальна сутність права дозволяє включити до правової реальності і світ належного, і світ припустимого, і світ імовірного, враховуючи їх значущість для способу буття людини в реальному світі, який щодалі набуває віртуальних рис.

Право має зберегти свою інструментальну цінність у віртуальному світі, а також свою самоцінність віртуальної свободи, яка сприяє реалізації безмежних відповідальних можливостей. Відповідальність же наступатиме як за здійснені, так і за нездійснені можливості, тобто за саму свободу, потенційність їх здійснення, адже свобода у віртуальних світах значно зростає.

Проблеми права, законності й справедливості вирішуються саме у логіко-семантичному просторі – у середовищі висловлювань. Саме логіка суджень наділяє правовим змістом будь-яку реальність – минулу, сучасну або майбутню. Тому питання нормативності, провини та відповідальності доктор філологічних наук В. Свінцов пропонує розглядати у сфері інформаційної деонтики, під якою слід розуміти сукупність нормативних елементів, що проявляють себе у соціальних комунікаціях [4]. У різних сферах соціальної практики діють норми, які зобов’язують, збуджують чи забороняють транслювати або приймати певні повідомлення або рішення. Наприклад, керівництво АЕС (згідно з відомчими інструкціями) у випадку будь-яких розладів у роботі реактора зобов’язане негайно інформувати про це інстанцію, що стоїть вище. Практикуючий лікар, виконуючи вимоги медичної етики, не повинен повідомляти пацієнту такі подробиці діагнозу, які можуть його травмувати. Підкоряючись професійному обов’язку, журналіст прагне дати повну картину події, що описує, він “не має права” замовчувати будь-які суттєві її аспекти [4, с. 32]. Юрист зобов’язаний докласти максимальних зусиль для досягнення справедливості, не порушуючи при цьому особистих прав людини і т.п.

Особливо значною є роль принципів деонтичного відбору інформації у соціально значущих правових комунікаціях. Іноді просто нечіткий поділ інформації на облігативну (обов'язкову для передачі) і факультативну (необов'язкову) нерідко виступає джерелом досить серйозних непорозумінь і практичних помилок у юридичній практиці.

Деонтологічність права ґрунтується в тому числі й на таких антропологічних умовах, як визнання вільної волі суб'єкта, його реальної можливості діяти та знання ним норми належного. Як відомо, деонтологічний аспект здатний обтяжувати юридичну відповідальність суб'єкта перед законом. Тільки інформаційний акт, під час якого здійснюється змістовна аргументація (як-то наведення онтологічних обумовленостей і змушуючих обставин, у яких діяв суб'єкт), здатний змінити зміст вчинку з протиправного на правовий. Як зазначає Є. Сидоренко, знайти аргументацію не так просто. Ми не завжди можемо прорахувати наслідки тих рішень і подій, з якими маємо справу зараз. Як же робити це, аналізуючи минуле, в умовах неповної і, можливо, фальсифікованої інформації [2, с. 307]? Обійтись без пропозиції інших шляхів розвитку і можливих світів під час відновлення історичної і, зокрема, юридичної справедливості, мабуть, просто не можна. Адже історія з необхідністю передбачає багатство таких речей, що мають сенс лише при допущенні альтернативних шляхів розвитку. Візьмемо, скажімо, відбір фактів з точки зору їх важливості. Результат відбору залежить від того, чи вважає інтерпретатор, що вони досить серйозно вплинули на хід подій, які заслуговують на увагу. Не уникнути тлумачення і аналізу причин подій, а також спроб зрозуміти поведінку тих, хто був учасником подій, а відтоді й припущень про умови, за яких ці події могли б не відбутися, про те, до якого результату могли б привести інші рішення того чи іншого суб'єкта і, взагалі, що було б, якщо б обставини були не такими, як були [2, с. 283]. Навряд чи можливе правосуддя без оцінок діяльності суб'єктів, юридичних осіб, правоохоронних органів тощо. Однак будь-яка оцінка передбачає порівняння того, що було, із тим, як могло б бути за інших дій суб'єктів, а отже, умовне, теоретичне припущення іншого, належного, а не того, що є в реальності результату.

Не завжди береться до уваги та обставина, що оцінка минулих подій, дій, рішень у більшості своїй залежить від того, до яких результатів вони призвели. Як результат, як правило, розглядається стан справ, що об'єктивно склався. І коли останній вважається незадовільним, тоді відповідним чином характеризується і діяння минулого. При цьому може залишитись поза увагою те, що зв'язок такого діяння із наступним станом справ, як правило, є опосередкованим багатьма іншими діями, рішеннями, випадковостями. І цілком можливо, що, виявившись вони іншими, зовсім інакше виглядало б і те діяння, оцінку якого намагаються дати. Таким чином, оцінка сама виявляється залежною від того, який із можливих світів буде реалізованим [2, с. 284]. Під можливими світами тут маються на увазі суто лінгвістичні утворення, не більше, ніж певна множинність висловлювань (речень).

Досліджуючи семантику можливих світів, Є. Сидоренко пише, що суб'єкти пізнання, які об'єктивно мешкають в одному і тому ж онтологічному світі, суб'єктивно живуть у різних світах. Кожен суб'єкт існує у тому світі, який він собі уявляє, навіть якщо він ясно розуміє, що світ як такий (світ у собі) та світ, що ним уявляється і сприймається, – це не одне і те ж саме [2, с. 278]. Тому слід враховувати, що можливі світи, бажаємо ми того чи ні, відображають тільки те, що вважає істинним (прийнятним, переконливим) сам суб'єкт пізнання (розуміння). Зазвичай нам здається, що одні висловлювання відповідають тому, що має місце в реальності, а інші – не відповідають, незалежно від того, чи відомо нам, які саме з них відповідають, а які ні. Це відбувається

тому, що логіка й теорія аргументації оперують не подіями, а висловлюваннями про них, перетворюючи нейтральні, автономні події у факти шляхом їх означування. При цьому факти можуть належати як об’єктивному, так і онтологічно можливому світам.

Припустимо, певна множинність речень представляє собою опис стану дійсного світу на будь-який момент. Але вже у певний наступний момент світ зміниться, й будь-які з раніше істинних речень стануть хибними, і навпаки, будь-які хибні безумовно зміняться на істинні. І світ, з яким ми маємо справу в сучасний момент, і світи, які були у минулому і які будуть у майбутньому, – усі вони відносяться до можливих світів. Саме з такими альтернативними і потенційними світами (варіантами подій) мають справу слідчий, адвокат, прокурор чи суддя, з’ясовуючи факти справи, мотиви злочинних дій, встановлюючи алібі, обставини, умови, стан, відновлюючи ситуацію злочину тощо [2, с. 253]. Якщо можливі світи – це множинність досить великого, але кінцевого числа актуально сформульованих атомарних речень та їх заперечень, то заміна будь-якого з них, як і зміна у реальному стані речей, спричиняє численну кількість наслідків. Отже, юрист вимушений шляхом логічних міркувань виділити лише один варіант подій як максимально імовірний та відсікти усі інші як менш імовірні. При цьому, можливість останніх варіантів зберігається у тій же мірі, в якій залишаються відкритими змісти і значення правових інтерпретацій.

До речі, сучасні деконструктивісти, торкаючись питань віртуалістики, зазначають, що герменевтична відкритість смислів уже доповнюється мультивпливом, а діалог замінюється не тільки вербальним і візуальним, а й поведінковим полілогом суб’єкта соціальних дій з віртуальним об’єктом. Мовна гра, що здійснюється за семантичною логікою можливих світів, дозволяє проявити віртуальну природу права. Однак сутність віртуальної реальності права неможливо розкрити, звертаючись до постмодерністської теорії симулякрів (Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ж. Бодрійяр). Симулякр не є аналогом віртуальної реальності, адже симулякр – це “третя реальність”, яка пародійно копіює “другу реальність” культурних артефактів, у той час як віртуальна – повністю самостійна ілюзорно-чуттєва квазіреальність. Віртуальний контрфакт не симуляція, а автономізована незалежна реальність, яка абсолютно відчужує подібність. На думку Н. Маньковської, у віртуальній контрфактичності ніби матеріалізується ідея Ж. Дерріда про зникнення означуваного і заміну його правилами мовних ігор [5]. Ці ігри створюють самостійну й змістовну реальність з новою значущістю.

Онтологія віртуальності пропонує суспільним наукам, у тому числі й праву, сучасний понятійний апарат: флуктуація, навігація, інтерсуб’єктивність, інтертекстуальність, гіпертекст, полінартив, інтеріоризація, ідентифікація, креативність, адаптація, персоніфікація, становлення та ін. Це завдає нової стилістики та формує принципи онтології права постмодерну. Спосіб буття суб’єкта віртуальної реальності характеризується як співтворчий, на відміну від інтерпретуючого буття суб’єкта об’єктивної реальності. За словами Д. Іванова, людина, занурена у віртуальну реальність, захоплено “живе” в ній, усвідомлюючи її умовність, керованість її параметрів та постійну можливість виходу з неї [6].

У минулому столітті була онтологічно визнана реальність мови. Зокрема, завдяки застосуванню в ній технічних засобів спілкування ця реальність була названа віртуальною та набула ще більшого значення, аніж матеріальна. Стосовно права термін “віртуальність” доречно розуміти у декартівському сенсі: як позначення певного експерименту або незалежного досвіду, що здійснюється навмисно і не детермінується об’єктивною реальністю, зовнішніми зв’язками і впливами. Отже, незалежні

експерименти у даному випадку – це ті ж самі можливі світи – варіанти подій, що припускаються на підставі юридичної аргументації.

Категорія “віртуальний світ” втілює у собі подвійний сенс – уявність (вигаданість) та справжність (істинність) одночасно. До речі, остання полягає у значимості його для реального світу. Специфічною рисою віртуальної реальності у сучасному її розумінні є також інтерактивність. І хоча у сфері права інтерактивність розуміється не буквально, однак вона вказує на те, що віртуальна реальність права – це відкрита система, яка підлягає впливу й сама активно впливає на інші реальності. Віртуальний світ розглядається нами не як багатомірний візуалізований ілюзорний простір інтерактивної гри, а скоріше як самодостатня смислопороджуюча реальність, відмінна від симулятивної своєю автономністю. Віртуальність права порушує проблему адекватності нашого розуміння юридичної справедливості. Віртуальна реальність – це мережевий феномен, що свідчить про новий тип просторово-часових відносин, про уникнення ієрархічності як принципу існування систем, заміну матеріальності тілесністю, про одноплщинність мінливих змістів подій у вимірі правового дискурсу.

Як зазначає Л. Усанова, атрибутами віртуальної реальності серед інших є автономність (має свій час, простір і закони існування), а також породжуваність (продукується активністю будь-якої іншої реальності, зовнішньої по відношенню до неї) [7, с. 125]. Віртуальною є штучна реальність, створена за допомогою мови, тексту, графічних символів або аудіовізуального ряду. Така реальність має не стільки статус дійсності, скільки абсолютної можливості, причому можливість ця постійно змінюється і примножується, утворюючи мережу “можливих світів”. Очевидною є наростаюча тенденція сприйняття людиною реальності як багатомірної, варіативної, парадоксальної, де усе більше значення належить модельній та ігровій динамічній стихії. Ці риси надзвичайно близькі до рис реальності віртуальної [8, с. 67]. Створений світ, яким є смислове поле контрфактуалів, тобто віртуальна або будь-яка інша штучна реальність, не обмежені фізичними законами; тут закони створюються і змінюються самою людиною.

Наприкінці минулого століття А. Родін зазначив, що віртуальна реальність – це штучна реалізація у знаково-графічній формі тієї чи іншої мислимої можливості (абстрактної чи конкретної), що з якихось причин не здійснилась чи не здійсниться самостійно [9, с. 123]. В основі знакового моделювання віртуальної реальності художником, літератором, ученим, юристом чи політиком лежить засновок “Що могло відбутися чи відбудеться, якщо задати такі-то умови?” У даному визначенні віртуальна реальність не пов’язується однозначно з комп’ютерними технологіями, а трактується як продукт будь-якої творчої діяльності. Віртуальне, на відміну від можливого, однозначно протиставленого дійсному, розміщується десь між дійсним і можливим. Категорія “віртуальність” вводиться через опозицію субстанційності і потенційності: віртуальний об’єкт існує, хоча і не субстанційно, але реально; не потенційно, але актуально [7, с. 120].

Так, віртуальна реальність права виступає як реконструйована картина справедливості – не дійсна і не можлива, але реальна у своїй актуальній значущості. Для використання поняття “віртуальна реальність” необхідно введення поліонтичної парадигми, тобто визнання множинності світів та імовірних зв’язків, що змушує відкинути лінійний детермінізм і жорстку заданість як принципи осмислення реальності. Внаслідок цього реальність права усвідомлюється не з позитивістських, а з природно-ліберальних позицій.

Філософами часто зазначається структурованість віртуального простору; як вважається, він має своєрідну топографію, що підкоряється логіці уявлення. Д. Поспелов

зазначає, що відмова від законів абстрактної (формальної) логіки (а саме: закону протиріччя, закону тотожності, закону виключеного третього та закону достатніх підстав), свідоме або несвідоме порушення цих законів, разом із відмовою від принципу каузальності, ведуть до уявлюваних світів, що підкоряються логіці уявлення [10]. Очевидно, що кожна книга, комп'ютерна гра чи фільм задають певну відособлену реальність, яка іншим разом має мало спільного із “справжньою реальністю”. Навіть телевізійні новин або колонки новин у найбільш об'єктивних із газет відображають не стільки реальність, скільки спосіб фільтрації, відбору, структурування та інтерпретації реальності [11, с. 71].

Віртуальна реальність руйнує фундаментальні структури: об'єкт, простір, час, причинність. Говорять про “трансреальний (або повний) перехід”, який має місце – коли нова реальність отримує повний онтологічний статус; або про “неповний перехід” – коли “Я” одночасно присутнє у двох сферах реальності, по черзі переходячи від однієї до іншої. “Порубіжний стан” набув зовсім не екзистенційного змісту і визнаний абсолютно характерним як для сучасної людини, так і для мешканців попередніх історичних епох. Запозичивши із психології теоретичні надбання про “змінені стани свідомості”, філософи розробили проблематику “буттєвості”. Американські вчені заснували універсальний науковий напрям “Presense”, в межах якого фахівці з різних сфер знання – від філософії й кінокритики до фізики і акванавтики – узгоджено аналізують специфіку “перебування” людини у різноманітних фізичних і соціальних реальностях. Проте, безпосередньо віртуальна реальність є соціальною, оскільки заповнена людьми, точніше, проекціями людей: породженими ними текстами, зображеннями, образами – від реалістичних до фантастичних [11, с. 72].

Дослідники в галузі віртуалістики припускають стосовно кіберпростору різні метафори, наприклад, “мапа”. Однак мапа досить специфічний символ: по-перше, ні в який момент часу не можна побачити її цілком (адже завжди розкривається тільки її частина), проте розкрити можна із будь-якого місця; по-друге, мапа ця постійно змінюється, що відображає мобільність віртуального простору і його розвиток. Іншою метафорою може слугувати “павутина”, а найбільш точним є уявлення кіберпростору у вигляді гіпертексту або безпосередньо мережевої структури. Гіпертекст є вербальною структурою. Саме мережі й гіпертексти складають нову соціальну морфологію наших суспільств, а поширення мережевої логіки значною мірою позначається на ході та результатах процесів, пов'язаних з виробництвом, повсякденним життям, культурою, правом та владою [11, с. 73].

В Інтернеті (класичному віртуальному вимірі) кожен суб'єкт будує свій фрагмент соціальної віртуальної реальності у формі гіпертексту, ранжуючи потенційних комунікативних партнерів або таких, контакт з якими є небажаним. За аналогічною динамічною схемою варто розглядати будь-які соціальні комунікації. Наприклад, судовий дискурс, в уявному просторі якого співвіднесені усні промови, історії, біографії, цитати й діалоги, що утворюють юридичний метатекст – простір живого права, де кожної миті можуть з'явитись новий факт, свідчення, аргумент – аспекти актуальної справедливості, що говорять самі за себе. Систематизуючи отриману інформацію, кожен учасник судового процесу будує власний фрагмент соціальної віртуальної реальності. Будує у формі гіпертексту: висловлювання, що відображають (уособлюють) конкретних осіб і суб'єктів дискурсу, рознесені в уявному просторі та з'єднані між собою значущими відносинами. Оскільки гіпертекст за своєю природою є ізотропним та антиєрархічним, то безліч “точок входу” до нього можна розуміти як безліч точок зору, світоглядних

ракурсів його учасників; а їх сумарна матриця являтиме собою мінливий гіпертекст, що завжди перебуває в становленні.

Модуляція слідчих версій, що виникли в ході розслідування; картина злочину, описана стороною обвинувачення; бачення подій очима захисника; усні промови свідків; біографії правопорушників і постраждалих; висновки присяжних засідателів та суддівські рішення – все це становить мінливий правовий гіпертекст, що самоорганізується під впливом нових і нових фактів, які мають значення для здійснення права. Такому гіпертекстові властиво багато смислів, що змінюються залежно від суб'єктів, його сприймаючих, та обставин, які увесь час реорганізуються. Тому сучасна правова реальність здатна отримати найбільш адекватне відображення саме в дзеркалі нелінійного мислення філософії нестабільності.

У праві як соціальній сфері діє логіка віртуальності. Віртуальний простір права утворюється через інформаційно-комунікативну активність суб'єктів правовідносин, кожен з яких являє свою симулятивну реальність правової ситуації. Кінцева кількість можливих світів (тобто уявних варіантів скоєння злочину, ступеня провини злочинця, фактів справи і їх доведеності, винесення справедливого вердикту) взаємодіють і систематизуються у динамічному неоднозначному синергетичному полі права. За словами американського юриста Вільяма Бернема, основним завданням системи правосуддя є прийняття справедливого рішення на базі вичерпної інформації. Упевнімося в цьому на прикладі діяльності суду присяжних.

В Україні суди присяжних діють для розгляду справ, визначених процесуальним законом, у загальних апеляційних судах [12]. Особливість статусу присяжних полягає у тому, що вони не мають права вирішувати абсолютно всі питання, що виникають у ході розгляду кримінальної справи. Формою реалізації повноважень суду присяжних є вирішення питання про факт злочину. Присяжні мають право виносити вердикт про виправдання у кримінальній справі. Але суддя чи апеляційний суд мають право скасувати вердикт за браком доказів, достатніх для його підтримки, або якщо він (вердикт) незаконний. У Російській Федерації присяжних залучають до розгляду кримінальної справи для вирішення питання про винуватість або невинуватість підсудного. У процесі з'ясування цього питання законодавством передбачені ще три окремих питання, на які присяжні повинні відповісти: чи мала місце дія, у якій звинувачують? Чи вчинив цю дію обвинувачений? Чи винен обвинувачений у вчиненні злочину? [13].

У той же час у США присяжним дозволяється використовувати право, надане їм суддею, для визначення, які факти відповідають справі та застосовувати закон до цих фактів. Висновки ж присяжних, несумісні із законом, будуть відхилені суддею. Цікаво, що на практиці виправдальні рішення присяжних не переглядаються. Це означає, що присяжні мають повноваження, всупереч закону, виправдати відповідача, незважаючи на явні докази його вини. Застосування цього права свідчить про те, що присяжні використовують повноваження судити не лише факти, а й закон. Їх суб'єктивне бачення не тільки юридичних фактів як подій дійсності, а й смислів контрфактів свідчить про віртуальний характер самої справедливості. Адже справедливість являє собою реальність мінливих, плинних сенсів. Під контрфактичністю слід розуміти кожен із можливих і припустимих світів тріумфу справедливості, що виникали або мають виникати відповідно до умовних висловлювань. Таке розуміння контрфактичності не суперечить гадамерівському, що бачить її як поле спонтанних і актуальних смислів, утворених тут і тепер конкретним суб'єктом розуміння. Таким чином, справедливість правосуддя залежить від багатства

різноманітних думок, що стикаються в судовому дискурсі, а також можливості консенсусу між ними. Віртуальність же права вказує на особливий спосіб його буття у комунікативно-інформаційному просторі.

Дискурсивний характер має концепція справедливості Ю. Хабермаса [14]. Ідея справедливості пов'язується ним з ідеєю ідеальної комунікації, в якій справедливість конститується силою кращого аргументу. Це інтерсуб'єктивістський варіант сучасної політико-правової філософії. Дискурс, що забезпечує консенсус у комунікативній філософії, має також істотне значення для тлумачення проблеми справедливості й обґрунтування права. Важливо, що консенсус досягається завдяки принципу неупередженості та аргументації. Саме в дискурсах тлумачення перетворюється на інтерпретацію, а твердження – на припущення. Суб'єкти дискурсу повинні володіти “комунікативною компетенцією”, під якою Ю. Хабермас розуміє здатність досягнення ними згоди та взаєморозуміння.

Комунікативна парадигма в сучасній філософії зосереджена на обговоренні всіх проблем (на дискурсі) в рамках громадянського суспільства. Морально-правовий дискурс дає змогу зіставити всі наявні ціннісні орієнтації, а тим самим врахувати виражені в них соціальні умови, втілюючи цей процес у системі процедур як правила “мовної гри”. Подібна “гра” покликана сприяти актуалізації справедливості, забезпеченню умиротворення, а також обмеженню і контролю за владою в якості надпозитивної інстанції. Праворозуміння сьогодні здійснюється в межах інтерсуб'єктивістської парадигми, яка визначає, що сенс права не розчиняється у свідомості або в зовнішньому світі, а розкривається у комунікації суб'єктів. Основною конструкцією праворозуміння виявляється договір, оскільки, по-перше, право публічне, а, по-друге, визнає за ідеал примирення сторін. Комунікація здійснюється за мережевою та імовірнісною логікою і тому наближається до віртуального буття.

Не можуть не впливати на праворозуміння й правозастосування такі явища як сучасна гетерогенна й симулятивна культура, глобалізований світ, новий характер зв'язків і систематизації, автономний спосіб існування суб'єкта. Тенденція фрагментації культурного простору накладає свій відбиток на розуміння права, свободи, справедливості. Розвиток постмодерністських уявлень про право спирається на такі поняття як творче правосуддя, нова раціональність, системна теорія істини, актуалізована справедливість. Наприклад, американські правники зауважують, що професійні юристи також є продуктами культури і тому не можуть відмовитись від її цінностей. Саме цей факт обумовлює такі особливості цивільного судочинства у США, як суд присяжних, активність сторін під час збору доказів, визначальна роль судді, нарешті, місце експерта у цивільному процесі і т.п. [15, с. 44].

Тепер місце детерміністського обґрунтування правової істини займає ситуативна актуальна аргументація істини. Правоінтерпретатор стає джерелом права і його метою, а діяльність інтерпретатора завжди є конкретною і тому робить право практичною сферою (комунікативною). Суспільство відчуває нагальну потребу у нових методах і формах правового мислення. Корисними у справі їх формування виявились симулятивна логіка, комунікативна філософія, синергетичний метод, семантика контрфактичних висловлювань, деконструктивістські принципи, що діють у віртуальному просторі правового дискурсу тощо.

Проблеми правового раціоналізму й законності мають вирішуватись за умов розуміння того факту, що в соціальній дійсності відбуваються глибинні трансформації. Соціальні, духовні, інформаційні системи діють як трансгресивні, взаємоінтегровані, отже – узгоджені у своїх принципах. Як праворозуміння вже не може залишатись

прагматично-догматизованим, позитивістським, так і правозастосування перестає бути стандартизованим, адміністративно-командним, вузькоспеціалізованим. Динаміка й постійне оновлення права є загальноновизнаними його рисами в руслі природно-правової постмодерністської парадигми [16].

Вирішення проблем соціального порядку у неklasичних тенденціях можливе шляхом заміщення легального правосуддя – правосуддям творчим, під яким розуміють правосуддя активного суспільства, що здатне до саморегуляції. Творче правосуддя засноване на якісно новому застосуванні формальних правових категорій, таких як норма, законність, правова автономія особистості, юридична сила, народовладдя, відповідальність та ін. Метою творчого правосуддя є перетворення зазначених формальних категорій на функціональні категорії, що діятимуть у комунікативному полі права. Очевидною є зміна парадигми правової думки в рамках загальнонаукової. Це демонструють критичні правові дослідження, феміністська теорія права, критична расова теорія, семіотична теорія права і т.д. Здається, що теоретики й практики права серйозно зацікавлені у заміні традиційних істин і концепцій права його нематеріалістичними, плюралістичними й контекстуальними поясненнями.

Так, наприкінці ХХ ст. довелося визнати, що право само по собі – тільки культурно обумовлена дискурсивна форма; що замість однорідності й єдиноподібності має місце його культурна різноманітність та багатоплановість. Внаслідок цього підтримувати авторитет права, заснованого на метанормі, яка ієрархічно височиться над усіма нормами, як це вважалося у класичному природному праві, або на соціальній меті, прийнятій тільки однією культурою, стає все проблемніше. На думку постмодерністів, традиційні канони істини (у праві – справедливості) зникають, і виникають пояснення, що розглядають істину як соціально і контекстуально сконструйоване міркування. У складному сучасному суспільстві критерії справедливості й раціональності руйнуються, тому що чітко визначаються прошарки населення, кожен з яких бачить і оцінює реальність і законність зі своєї особистої точки зору [16].

Висновки.

Якісно новий спосіб буття соціального створив необхідність дослідження і розвитку методів онтології та епістемології права.

Аналіз правових текстів та дискурсів доводить, що правові висловлювання можуть будуватися за принципами логічної семантики можливих світів з її контрфактуалами і умовними реченнями. Встановлення факту юридичної вини та її ступеня ґрунтується на порівняльній логіці та модальній логіці висловлювань. Адже модальність імовірності, вірогідності, припустимості, можливості має місце в юридичній практиці – у слідчому експерименті, при аналізі версій слідства з приводу скоєного злочину, під час прийняття судових рішень для відновлення справедливості та у інших випадках. Теорія віртуалістики, у свою чергу, заснована на симулятивній логіці й логічній семантиці можливих світів, що зазвичай описується як логіка віртуальної реальності.

Таким чином, спостерігається єдність теоретичних принципів саморозвитку та методів розуміння правової й віртуальної реальностей. Синергетично організований гіпертекст з динамічним змістом, нові критерії раціональності й справедливості, семантичний плюралізм – усе це узгоджує віртуальність і право. Неоднорідність і культурна гетерогенність, що властиві сучасному суспільству, обумовлюють лібералізм у сфері права й визначають постмодерністську парадигму в праві. Сучасні ж теорія і практика ліберального права засновані на концепції мови. Саме мовний простір правового дискурсу справедливості втілює логіку віртуальної реальності. Зазнали змін

закони герменевтичної логіки: інтерпретація потребує нових принципів обґрунтування, основними з яких стають актуальність і аргументація.

Подальший розвиток досліджень проблем принципів, які визначають поняття “право” та їх впровадження у реалії змінності законодавства робить необхідними дослідження в галузі віртуалістики права.

Використана література

1. Гусев С.С. Смысл возможного. Коннотационная семантика / С.С. Гусев. – С-Пб : Алетейя, 2002. – 192 с.
2. Сидоренко Е.А. Логика. Парадоксы. Возможные миры. (Размышления о мышлении в 9-ти очерках) / Е.А. Сидоренко. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 312 с.
3. Лесков Л.В. Виртуальность мифа и виртуальность синергетики как антиподы / Л.В. Лесков // Вестник Московского университета. – 2000. – № 1. – С. 46-55. – (Сер. 7. Философия).
4. Свинцов В.И. Истина и коммуникации : деонтический аспект / В.И. Свинцов // Философские науки. – 1990. – № 12. – С. 32-41.
5. Маньковская Н.Б. Эстетика постмодерна. – Режим доступа : [//www.kremlyakov.ru/library/039.rtf](http://www.kremlyakov.ru/library/039.rtf)
6. Иванов Д.В. Феномен компьютеризации как социологическая проблема 2000. – Режим доступа : [//www.soc.pu.ru:8101/publications/pts/divanov.html](http://www.soc.pu.ru:8101/publications/pts/divanov.html)
7. Усанова Л.А. Виртуальність як риса сучасності / Л.А. Усанова // Філософські обрії. – 2011. – № 25. – С. 116-126.
8. Хоружий С.С. Род или недород? Заметки к онтологии виртуальной реальности / С.С. Хоружий // Вопросы философии. – 1997. – № 7. – С. 53-68.
9. Родин А.В. Виртуальное событие / А.В. Родин // Виртуальные реальности : труды лаборатории виртуалистики. – Вып.4. – М., 1998. – С. 122-128.
10. Поспелов Д.А. Где исчезают виртуальные миры? / Д.А. Поспелов // Виртуальная реальность. – М., 1998. – 284 с. – (Российская ассоциация искусственного интеллекта).
11. Войкунский А.Е. Метафоры интернета / А.Е. Войкунский // Вопросы философии – 2001. – № 11. – С. 64-79.
12. Про судоустрій України : Закон України від 07.02.02 р. № 3018-III // Юридичний вісник України. – 2002. – № 13.
13. Закон о судоустройстве Российской Федерации // СЗ РФ. – 1994. – № 32. – Ст. 3300.
14. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность : московские лекции и інтерв'ю : [пер с нем.] / Ю. Хабермас. – М. : КАМІ : Academia, 1995. – 245 с.
15. Прилукова Е.Г. Теле-виртуальная реальность и правовая культура общества / Е.Г. Прилукова, А.Ю. Томилов // Российская юстиция. – 2007. – № 5. – С. 43-46.
16. Касьянов В.В. Постмодернизм и понимание права / В.В. Касьянов, В.Н. Нечипуренко. – Режим доступа : [//www.society.polbu.ru/kasianov_socprav/ch63_i.html](http://www.society.polbu.ru/kasianov_socprav/ch63_i.html)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 340.113(65.012.8)

ГЛАДКІВСЬКА О.В., кандидат фізико-математичних наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник НДІП НАПрН України

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ ТА ЇЇ ЗАХИСТУ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Досліджено поняття “захист інформації”, “охорона інформації”, “інформація з обмеженим доступом”, забезпечення доступу до інформації та її захисту в Законі України “Про інформацію” та в міжнародних угодах щодо захисту інформації з обмеженим доступом.

Ключові слова: право на інформацію, доступ до інформації, інформація з обмеженим доступом, захист інформації, охорона інформації.

Аннотация. Исследованы понятия “защита информации”, “охрана информации”, “информация с ограниченным доступом”, обеспечение доступа к информации и ее защиты в Законе Украины “Об информации” и в международных соглашениях о защите информации с ограниченным доступом.

Ключевые слова: право на информацию, доступ к информации, информация с ограниченным доступом, защита информации, охрана информации.

Summary. “Information protection”, “information with limited access”, providing access to information and its protection in the Law of Ukraine “On Information” and in international agreements on the protection of information with limited access concepts were explored.

Keywords: the right to information, access to information, information with limited access, information protection.

Постановка проблеми. Враховуючи сучасні тенденції розвитку світового суспільства, створення цілісної системи інформаційного законодавства України неможливе без інтеграції у світовий інформаційний простір, тому розгляд загальновідомих положень щодо прав і свобод людини з позиції їх місця та ролі в загальному процесі розбудови інформаційного суспільства залишається важливим та актуальним завданням.

У попередній статті автора [1] було здійснено дослідження ключових понять в інформаційному праві: “людина”, “особа”, “громадянин”, “права” і “свободи”, “право на інформацію”, деяких інших інформаційних прав і свобод людини, а також аналіз відповідних норм Конституції України та Закону України “Про інформацію”. Продовження дослідження пов’язане з розглядом питання правового забезпечення та механізму реалізації права на інформацію і на доступ до інформації в Законі України “Про інформацію”, а також щодо його відповідності міжнародним стандартам у цій сфері.

Так як додержання прав та свобод людини, встановлених Конституцією та законами України, тісно пов’язано із захистом інформації з обмеженим доступом, то представляє інтерес питання аналізу правового елемента системи захисту інформації в частині ратифікованих Україною міжнародних угод щодо захисту інформації з обмеженим доступом, а також дослідження понять “охорона” й “захист” інформації.

З одного боку, прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації належать до основних реальних та потенційних загроз національній безпеці України, стабільності в суспільстві в інформаційній сфері. З другого боку, відповідно до інтересів

забезпечення національної безпеки і ступеня цінності для держави, а також правових, економічних та інших інтересів користувачів, за режимом доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом. Тобто, тут бачиться проблема в тому, що в єдиному інформаційному просторі перебуває інформація як відкритої, так і обмеженого доступу, і розділити її без ретельного змістовного аналізу часто неможливо. Важливість цієї проблеми окреслена в [2, 3], де наведено відповідні приклади, зокрема:

- систематизована сукупність відкритої інформації може у комплексі містити відомості обмеженого доступу [2, с. 21];

- інформація, яка становить суспільний інтерес, може бути за режимом як відкритою (наприклад – у будь-якому випадку є відкритою інформація про порушення прав людини чи то про незаконні дії влади), так і віднесеною (у випадках, передбачених законом) до інформації з обмеженим доступом: наприклад, відомості про стан боєготовності війська, напевно, становлять суспільний інтерес, але можуть бути законно віднесені до державної таємниці [3, с. 28].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ґрунтовний аналіз нормативно-правового регулювання інформаційної безпеки України здійснено, наприклад, в [4]; питання захисту інформації, у тому числі її правового, організаційного й технічного елементів, висвітлені в [2]. Нормативно-правові акти, що регламентують доступ до публічної інформації, наведено в [3, 5] та в інших роботах.

Метою статті є дослідження понять “захист інформації”, “охорона інформації”, “інформація з обмеженим доступом”, забезпечення доступу до інформації та її захисту в Законі України “Про інформацію” і його відповідності міжнародним стандартам, а також аналіз висвітлених у відкритих джерелах ратифікованих Україною міжнародних угод щодо захисту інформації з обмеженим доступом.

Виклад основних положень. З прийняттям нової редакції Закону України “Про інформацію” [6] та Закону України “Про доступ до публічної інформації” [7], які набрали чинності 9 травня 2011 року, отримано “нові можливості забезпечення права на інформацію”, як вказано в підготовлених групою громадських експертів Методичних рекомендаціях щодо впровадження Закону України “Про доступ до публічної інформації” [3]. Зокрема, відповідно до частини четвертої ст. 13 Закону України “Про доступ до публічної інформації” “усі розпорядники інформації незалежно від нормативно-правового акта, на підставі якого вони діють, при вирішенні питань щодо доступу до інформації мають керуватися цим Законом”. Тобто з набранням чинності Закону жоден розпорядник інформації не може відмовити у задоволенні запита з мотивацією, що, наприклад, передбачено інший порядок надання інформації чи спеціальним законом це не передбачено.

У Методичних рекомендаціях роз’яснено, що таке “публічна інформація” (при цьому враховано європейський підхід та український досвід), розглянуто поняття і види інформації, а також питання про умови й порядок віднесення публічної інформації до службової інформації як коректно визначити статус інформації та оприлюднити її та ін. Окрім цього, що важливо для теми даної статті, в [3, с. 13] зроблено висновок, що “Закони України “Про доступ до публічної інформації” та “Про інформацію” відповідають європейським стандартам щодо забезпечення доступу до інформації, прозорості суб’єктів владних повноважень, і завдяки їх ухваленню Україна виконала частину взятих на себе перед Радою Європи зобов’язань”. Відповідні дослідження щодо відображення у Законі України “Про доступ до публічної інформації” міжнародних принципів доступу до публічної інформації наведено в Таблиці 1.

Таблиця 1

**Відображення міжнародних стандартів у Законі України
“Про доступ до публічної інформації” [3, с. 11-12]**

Міжнародні принципи щодо доступу до публічної інформації	Відображення принципів у змісті Закону України “Про доступ до публічної інформації”
Принцип максимального розкриття, відповідно до якого вся інформація, якою володіють публічні органи, підлягає розкриттю; винятки мають бути максимально обмежені, й публічні органи повинні довести необхідність виникнення та правомірність таких винятків.	Частиною другою статті 1 Закону встановлено, що публічна інформація є відкритою, крім випадків, визначених законом. Іншими словами, будь-які випадки обмеження доступу до публічної інформації мають визначатися законом. Наприклад, Податковим кодексом України, Сімейним кодексом України, Законами України “Про державну таємницю”, “Про адвокатуру”, “Про нотаріат”, “Про банки і банківську діяльність” тощо. Крім того, частинами третьою та четвертою статті 6 Закону встановлено, що інформація з обмеженим доступом має надаватися розпорядником інформації, якщо він правомірно оприлюднив її раніше або якщо немає законних підстав для обмеження у доступі до такої інформації, які існували раніше. Статті 3 та 4 Закону щодо визначення гарантій та принципів забезпечення доступу до публічної інформації відповідають положенням Конвенції Ради Європи про доступ до офіційних документів.
Принцип відкритості засідань, згідно з яким засідання публічних органів повинні бути відкритими для громадськості.	Пункт 4 статті 3 та пункт 7 частини першої статті 15 Закону. Законом встановлено, що право на доступ до публічної інформації гарантується доступом до засідань колегіальних суб’єктів владних повноважень, крім випадків, передбачених законодавством. Водночас, встановлено обов’язок розпорядника інформації оприлюднювати плани проведення та порядок денний своїх відкритих засідань.
Принцип, згідно з яким надання інформації не може завдати шкоди легітимній меті, якщо вона вже була поширена.	Частиною третьою статті 6 Закону передбачено, що інформація з обмеженим доступом має надаватися розпорядником інформації, якщо він правомірно оприлюднив її раніше.
Принцип Європейського суду з прав людини (Lingens v. Austria), за яким обсяг інформації, доступ до якої обмежується, про публічну особу має бути значно меншим, ніж обсяг інформації про приватну особу.	Відповідно до частини шостої статті 6 Закону не належать до інформації з обмеженим доступом декларації про доходи осіб та членів їхніх сімей, які: претендують на зайняття чи займають виборну посаду в органах влади; обіймають посаду державного службовця, службовця органу місцевого самоврядування першої або другої категорії.
Принцип забезпечення доступу до інформації, згідно з яким обмеженню доступу підлягає інформація, а не документ.	У частині сьомій статті 6 Закону передбачено, що якщо документ містить інформацію з обмеженим доступом, для ознайомлення надається інформація з цього документа, доступ до якої необмежений.
Принцип спрощеної процедури доступу до інформації, який полягає у тому, що інформаційні запити повинні опрацьовуватися швидко і справедливо.	У статтях 19 та 20 Закону передбачено, що письмовий запит подається в довільній формі. З метою спрощення процедури оформлення письмових запитів на інформацію особа може подавати запит шляхом заповнення відповідних форм, які можна отримати на офіційному веб-сайті або в приміщенні

	відповідного розпорядника. Зазначені форми мають містити стислу інструкцію щодо процедури подання запиту на інформацію, її отримання тощо.
Принцип, згідно з яким інформаційні запити повинні бути задоволені в найкоротші строки.	Розпорядник інформації має надати відповідь на інформаційний запит не пізніше 5 робочих днів з дня його отримання. У разі, якщо запит на інформацію стосується надзвичайних подій, що сталися або можуть статись і загрожують безпеці громадян, відповідь має бути надана не пізніше 48 годин з дня отримання запиту. При цьому, Закон передбачає можливість продовження строку розгляду запиту до 20 робочих днів, якщо запит стосується надання великого обсягу інформації або потребує пошуку інформації серед значної кількості даних.
Принцип, відповідно до якого плата за надання інформації, якщо вона існує, не повинна ставати перешкодою в подаванні інформаційних запитів.	У статті 21 Закону зазначено, що у разі, якщо задоволення запиту на інформацію передбачає виготовлення копій документів обсягом більш як 10 сторінок, запитувач зобов'язаний відшкодувати фактичні витрати на копіювання та друк. В усіх інших випадках інформація надається безкоштовно. Розмір фактичних витрат визначається відповідним розпорядником на копіювання та друк в межах граничних норм, встановлених Кабінетом Міністрів України. У разі, якщо розпорядник інформації не встановив розміру плати за копіювання або друк, інформація надається безкоштовно. При наданні особі інформації про неї та інформації, що становить суспільний інтерес, плата за копіювання та друк не стягується.

Згідно зі ст. 20 Закону України “Про інформацію” (в редакції від 13.01.11 р.) “за порядком доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом. Будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом”. Згідно зі ст. 21 цього ж Закону “Інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація”. Зрозуміло, що це стосується і публічної інформації.

Під відкритою інформацією мають на увазі загальнодоступну інформацію, яка використовується в роботі без спеціального дозволу, поширюється через засоби масової інформації, оголошується на конференціях, у виступах та інтерв'ю, а під інформацією з обмеженим доступом – інформацію, яка містить відомості, що становлять той чи інший вид таємниці і підлягають захисту як з боку держави, так і відповідних користувачів [2, с. 18]. Але в широкому розумінні однозначне визначення інформації з обмеженим доступом в українському законодавстві відсутнє.

Під час дослідження цього питання було також опрацьовано висвітлені у відкритих джерелах ратифіковані Україною міжнародні угоди щодо захисту інформації з обмеженим доступом [8 – 18] (див. Таблицю 2).

Проблема уніфікації визначень ускладнює належний захист інформації, гальмує міжнародний інформаційний обмін і, загалом, кодифікацію інформаційного законодавства України. Як видно із Таблиці 2, у всіх наведених 11-х міжнародних угодах визначення терміна “інформація з обмеженим доступом” різні.

Що стосується грифів обмеження доступу, то в більшості із проаналізованих угод [8 – 10, 12 – 15, 17] вказано наступні грифи обмеження доступу, що надається інформації

з обмеженим доступом згідно з її змістом відповідно до національного законодавства кожної із держав: “особливої важливості”, “цілком таємно”, “таємно”, “для службового користування”. В угодах [11,16] вказано грифи “цілком таємно”, “таємно”, “для службового користування”, а в угоді [18] грифи не вказано. Тобто проблема уніфікації категорії розмежування доступу до інформації тут не стоїть гостро, але все одно наявна певна невідповідність.

Таблиця 2

**Ратифіковані міжнародні угоди про охорону/захист
інформації з обмеженим доступом**

№	Документ	Визначення основних термінів
1	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Йорданського Хашимітського Королівства про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом [8].	<i>Інформація з обмеженим доступом</i> – будь-яка інформація незалежно від її фізичної форми, носія та способу запису, якій згідно з національним законодавством надано відповідний ступінь обмеження доступу та яка охороняється відповідним чином.
2	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Кіпр про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом [9].	<i>Інформація з обмеженим доступом</i> – будь-який вид інформації незалежно від її форми, носія, способу та засобів її запису або будь-якої її частини, яка відповідно до національного законодавства кожної із Сторін потребує охорони від несанкціонованого розкриття та якій було надано гриф обмеження доступу.
3	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом [10].	<i>Інформація з обмеженим доступом</i> – інформація та матеріали незалежно від їх форми, природи та способу передачі, яким встановлені певні ступені обмеження доступу та надані відповідні грифи обмеження доступу, і які в інтересах національної безпеки та згідно з національним законодавством Сторін підлягають охороні від несанкціонованого доступу.
4	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Македонія про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом [11].	<i>Інформація з обмеженим доступом</i> – інформація, відображена в будь-якій формі, що охороняється відповідно до національного законодавства Договірних сторін та передана в порядку, встановленому кожною з Договірних сторін і цією Угодою, розголошення якої може завдати шкоди безпеці та інтересам держав Договірних сторін.
5	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом [12].	<i>Інформація з обмеженим доступом</i> – інформація у будь-якій формі та будь-які документи, матеріали, вироби, речовини або фізичні поля, на/в яких представлена інформація, яка в інтересах національної безпеки держав Сторін та відповідно до їх національного законодавства підлягає охороні від несанкціонованого доступу, включаючи інформацію, яку спільно створено юридичними особами держав Сторін у рамках співробітництва та доступ до якої обмежено на основі вимог національного законодавства держав Сторін та відповідно до критеріїв цієї Угоди.

6	Угода між Україною та Угорською Республікою про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом [13].	<i>Інформація з обмеженим доступом</i> означає будь-які дані незалежно від їх форми представлення, виду та умов відтворення, що потребують охорони від несанкціонованого доступу та доступ до яких обмежено будь-якою з Договірних сторін відповідно до свого національного законодавства.
7	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Алжирської Народної Демократичної Республіки про охорону інформації з обмеженим доступом [14].	<i>Інформація з обмеженим доступом</i> означає будь-який документ, рисунок, план, карту, фотографію, звукову чи відеоплівку або інший документ чи інший носій інформації, що містять інформацію, якою обмінюються Сторони в рамках їх діяльності і розголошення якої може завдати шкоди відповідним інтересам та/або безпеці однієї з двох держав.
8	Угода між Україною та Республікою Словенія про обмін та взаємну охорону інформації з обмеженим доступом [15].	<i>Інформація з обмеженим доступом</i> – інформація, яка за законодавством кожної Договірної сторони потребує охорони від розголошення, незаконного заволодіння чи втрати та визначена такою незалежно від її форми.
9	Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України та Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії щодо обміну та взаємної охорони інформації з обмеженим доступом у сфері оборони [16].	<i>Інформація з обмеженим доступом</i> – будь-яка інформація у сфері оборони незалежно від її фізичної форми або характеристики, яка в інтересах національної безпеки держави будь-якої Сторони була визначена як така, що вимагає захисту від несанкціонованого розкриття, та позначена грифом обмеження доступу.
10	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Норвегія про захист інформації з обмеженим доступом [17].	<i>Інформація з обмеженим доступом</i> – інформація у будь-якій формі, зокрема в усній, та будь-який документ, матеріал, виріб, речовина або фізичне поле, на/в яких інформація міститься або може бути записана і до якої обмежено доступ згідно з національним законодавством Сторін.
11	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Таджикистан про співробітництво в галузі технічного захисту інформації [18].	<i>Інформація з обмеженим доступом</i> – інформація, право доступу до якої обмежено відповідно до національних законодавств держав Сторін. <i>Технічний захист інформації</i> - діяльність, спрямована на запобігання витоку інформації технічними каналами, несанкціонованому доступу до неї, порушенню її цілісності або блокуванню. <i>Засоби захисту інформації</i> – технічні, програмні та інші засоби, які використовуються для захисту інформації, а також засоби контролю ефективності захисту інформації.

В угодах [8 – 16] йдеться про охорону інформації з обмеженим доступом, а в угодах [17, 18] – про її захист. Розглянемо, як визначено терміни “охорона інформації” і “захист інформації” в Законі України “Про інформацію” (в редакції від 13.01.11 р.).

Із преамбули Закону (Закон регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації) та ст. 9 (основними видами інформаційної діяльності є створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорона та захист інформації) впливає, що охорона інформації і захист інформації – різні поняття. У ст. 1 дається визначення тільки одного з цих двох термінів: “захист інформації – сукупність правових,

адміністративних, організаційних, технічних та інших заходів, що забезпечують збереження, цілісність інформації та належний порядок доступу до неї”. А у ст. 7 йдеться про “охорону права на інформацію”: “право на інформацію охороняється законом. Держава гарантує всім суб’єктам інформаційних відносин рівні права і можливості доступу до інформації”. Як бачимо, в цьому Законі визначення терміна “охорона інформації” відсутнє.

Аналогічна ситуація з визначенням цих термінів у [19], тобто надається визначення терміна “захист інформації”: “захист інформації – сукупність організаційних, технічних та інших заходів, правових норм щодо запобігання заподіяння шкоди інтересам, потребам особи, суспільства, держави в інформаційній галузі, забезпечення права на інформацію”. Визначення терміна “охорона інформації” відсутнє.

Виникає питання – чим відрізняються поняття “захист інформації” та “охорона інформації”?

Із словників української мови: “охороняти” – “оберігати від небезпеки кого-, щонебудь, забезпечувати від загрози нападу, замаху і т. ін.; стояти на варті біля кого-, чогонебудь; вартувати, стерегти; оберігати від руйнування, знищення, завдання шкоди і т. ін.; захищати від чого-небудь” [20]; “захист” – 1) дія зі значенням “захищати, захистити і захищатися, захиститися”; 2) “заступництво, охорона, підтримка” [21].

У роботі [22] досліджується актуальна проблема співвідношення понять адміністративно-правової охорони й адміністративно-правового захисту та, відповідно, категорій “охорона”, “захист”. Наведемо слушні висновки автора цієї роботи: “Перше, на що потрібно звернути увагу, – це те, що в англійській мові існує декілька синонімів, які відповідають слову захист: 1) protection – “захист, охорона, заступництво, піклування, опіка, прикриття”; 2) guard – “охорона, захист, вартовий, сторож, захисна стійка”; 3) defend – “захищати, стояти на сторожі, огорожувати, оборонятися, відстоювати право на щось, надавати підтримку; виправдовувати, захищатися на судовому процесі, заперечувати проти звинувачень, захищати на суді, виступати захисником”; 4) security – “безпека, благополуччя, забезпеченість, забезпечення безпеки; заходи безпеки; захист; охорона, засіб захисту, служба безпеки (в компанії, фірмі), почуття захищеності”.

Виходячи із зазначеного робимо висновок: 1) в англійській мові практично не існує різниці між поняттями охорона і захист; 2) для захисту закону (права) найбільш доцільно вживати англійський аналог protection; 3) для визначення фізичних осіб, які займаються фізичним захистом, вживається слово guard, а які займаються юридичним захистом – defend; 4) для позначення професійної юридичної особи (фірми), яка займається захистом, використовується термін security.

Тим самим для приведення вітчизняного законодавства до вимог світового товариства, щоб нас розуміли, є потреба вживати слова “охорона” і “захист” в одному розумінні – як синоніми.

Отже, погоджуючись з аргументами щодо вживання слів “охорона” і “захист” в одному розумінні – як синонімів [22], можна зробити висновок, що поняття “захист інформації” та “охорона інформації” слід вживати в одному розумінні.

Висновки.

Проведений аналіз Закону України “Про інформацію” та інших основних нормативно-правових актів, які регулюють інформаційні суспільні відносини, ратифікованих Україною міжнародних угод щодо захисту інформації з обмеженим доступом, наукових публікацій за темою дослідження дозволяє стверджувати:

- Закон України “Про інформацію” відповідає європейським стандартам щодо забезпечення доступу до інформації;
- в українському законодавстві відсутнє однозначне визначення (в широкому розумінні) поняття “інформація з обмеженим доступом”;
- поняття “захист інформації” та “охорона інформації” слід вживати в одному розумінні – як синоніми;
- в міжнародних угодах щодо захисту інформації з обмеженим доступом наявна проблема уніфікації категорії розмежування доступу до інформації.

Подальші дослідження будуть спрямовані на аналіз висвітлених у відкритих джерелах ратифікованих Україною міжнародних угод щодо захисту секретної інформації.

Використана література

1. Гладківська О.В. Відображення ключових понять основоположних прав і свобод людини в законодавчих актах України в інформаційній сфері // Правова інформатика. – 2013. – № 1(37). – С. 30-38.
2. Гуцалюк М.В. Організація захисту інформації : навчальний посібник / М.В. Гуцалюк. – [2-е вид., перероб. та допов.]. – К. : Альтерпрес, 2011. – 308 с.
3. Методичні рекомендації щодо практичного впровадження Закону України “Про доступ до публічної інформації” / [М.В. Лациба, О.С. Хмара, В.В. Андрусів та ін.]. – [2-е вид. допов.]. – К. : Агентство “Україна”, 2012. – 164 с. – (Укр. незалеж. центр політ. дослідж.). – Режим доступу : [//www.president.gov.ua/docs/access_info_2012.pdf](http://www.president.gov.ua/docs/access_info_2012.pdf)
4. Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти) : підручник / [В.В. Остроухов, В.М. Петрик, М.М. Присяжнюк та ін.]. ; за заг. ред. Є.Д. Скулиша. – К. : КНТ, 2010. – 776 с.
5. Право на доступ до інформації як елемент правового статусу особи : роз’яснення Міністерства юстиції України від 03.05.12 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0012323-12>
6. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. 2657-ХІІ : за станом на 14.06.13 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 48. – Ст. 650. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
7. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.11 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 32. – Ст. 314. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
8. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Йорданського Хашимітського Королівства про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом : Закон України від 05.10.11 р. № 3815-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 21. – Ст. 201. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3815-17>
9. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Кіпр про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом : Закон України від 09.12.11 р. № 4098-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 27. – Ст. 290. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4098-17>
10. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом : Закон України від 04.06.04 р. № 1761-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 36. – Ст. 442. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1761-15>
11. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Македонія про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом : Закон України від 22.12.10 р. № 2842-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 27. – Ст. 230. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2842-17>
12. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом : Закон України від

19.09.08 р. № 567-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2009. – № 7. – Ст. 65.
– Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/567-17>

13. Про ратифікацію Угоди між Україною та Угорською Республікою про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом : Закон України від 06.03.08 р. № 131-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2008. – № 16. – Ст. 152. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/131-17>

14. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Алжирської Народної Демократичної Республіки про охорону інформації з обмеженим доступом : Закон України від 18.02.09 р. № 1004-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2009. – № 28. – Ст. 363. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1004-vi>

15. Про ратифікацію Угоди між Україною та Республікою Словенія про обмін та взаємну охорону інформації з обмеженим доступом : Закон України від 01.04.09 р. № 1217-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2009. – № 32-33. – Ст. 493. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1217-vi>

16. Про ратифікацію Меморандуму про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України та Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії щодо обміну та взаємної охорони інформації з обмеженим доступом у сфері оборони : Закон України від 17.12.08 р. № 686-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2009. – № 15. – Ст. 202. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/686-17>

17. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Норвегія про захист інформації з обмеженим доступом : Закон України від 30.10.08 р. № 636-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2009. – № 14. – Ст. 178. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/636-vi>

18. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Таджикистан про співробітництво в галузі технічного захисту інформації : Закон України від 07.09.05 р. № 2829-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 51. – Ст. 545. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2829-15>

19. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. : Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін.]. – К. : “Укр. енцикл.”, 1998. – Режим доступу : <http://cyclop.com.ua/content/view/330/1/>

20. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. – Т. 3 / укладачі В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Вид-во Аконіт, 2003. – 927 с.

21. Словник української мови : у 11 т. – Т. 3. – 1972. – С. 379. – (Тлумачення, значення слова “захист”). – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/zakhyst>

22. Єщук О. Філологічний аспект термінології у сфері адміністративно-правової охорони. – Режим доступу : <http://www.law-property.in.ua/articles/-5/143-2013-06-01-18-53-09.html>

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 340.113(038)

БЕСЕДНА Л.Л., старший науковий співробітник НДІП НАПрН України

ДО ПИТАННЯ ЗМІНИ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. Розглядається питання формування понятійного апарату національного законодавства і його зміни у часі.

Ключові слова: законодавча мова, нормативно-правовий акт, термінологія, термін, поняття, понятійний апарат.

Аннотация. Рассматривается вопрос формирования понятийного аппарата национального законодательства и его изменения во времени.

Ключевые слова: законодательный язык, нормативно-правовой акт, терминология, термин, понятие, понятийный аппарат.

Summary. A question of the conceptual apparatus of national legislation formation and its change with time is examined.

Keyword: a legislative language, a normative-legal act, a terminology, a term, a notion, a conceptual apparatus.

Постановка проблеми. Стрімке оновлення національної законодавчої бази привело до утворення значного масиву нормативно-правових актів і, відповідно, швидкого нарощування термінологічної системи українського законодавства.

Хоча юридичний різновид мови, обумовлений сферою свого застосування, можна розглядати як самостійну функціональну лінгвістичну підсистему, він підпадає під дію загальних закономірностей, притаманних мові природній, зокрема тенденції зміни у часі лексичного складу мови: зістарення одних та поява нових термінів – неологізмів, зумовлених розвитком економічної, соціальної та наукової сфер діяльності людини [1].

Швидкий розвиток окремої галузі науки і виробництва викликає необхідність введення в обіг нових термінів, вилучення деяких термінів та корегування визначення частини застосовуваних термінів, спонукаючи тим самим закріплювати ці факти у відповідних нормативно-правових актах за допомогою правових дефініцій.

Метою статті є визначення якісних змін понятійного апарату термінології національного законодавства у часі, зокрема термінології основних законів України в інформаційній сфері, яка набула швидкого розвитку в останні десятиріччя.

Виклад основних положень. Термінологія законодавства потребує особливо пильної уваги щодо вимог вірного і точного тлумачення термінів для практичного застосування нормативно-правових актів, дотримання смислової однозначності при використанні одного і того ж терміна в текстах різних нормативно-правових актів, уточнення смислу окремих неясних термінів, що вживаються у відмінному від загальноприйнятого значенні, для забезпечення впорядкування, систематизації, нормалізації і одноманітного використання термінів у текстах нормативно-правових актів.

Важливим значенням для забезпечення точності і єдності нормативно-правової термінології, необхідною умовою точного і ясного розуміння нормативного тексту є наявність визначень понять в нормативно-правових актах за допомогою правових дефініцій. Як правило, вживані у тому або іншому нормативно-правовому акті юридичні поняття мають законодавчо закріплене визначення, традиційно у вигляді переліку їх

дефініцій, оформленого окремою статтею загальної частини нормативно-правового акта, та у вигляді розкриття специфічних понять безпосередньо в тексті основної частини правової норми при першій їх згадці.

Для дослідження фактичної зміни понятійного апарату термінології українського законодавства нами було розглянуто низку чинних законів України в інформаційній сфері (близько 70 законів), а саме – терміни з відповідними дефініціями, закріпленими в нормативному тексті окремих законів в їх останній редакції, в початковій редакції та прийнятих пізніше законах про внесення змін і доповнень до розглянутих законів.

У статті [2] було наведено кількісні показники наявності термінів у базових законах і кодексах та прийнятих пізніше законах про внесення змін і доповнень до них за період 1991 – 2010 роки. Вимальовується наступна картина:

– загальна кількість законів про внесення змін та доповнень значно перевищує кількість базових законів та кодексів і становить, відповідно, 66 % проти 34 % базових законів та 89 % проти 11 % базових кодексів;

– незважаючи на це, три чверті термінів визначено саме у базових законах.

Тим не менш, проведені дослідження показують, що закони про внесення змін та доповнень до окремих розглянутих законів, зокрема в інформаційній сфері, суттєво змінюють як лексичний склад, так і понятійний апарат законодавчої термінології.

Внесені зміни можуть бути декількох типів: введення в обіг нового терміна, заміна існуючого терміна (корегування самого терміна), вилучення раніше застосовуваного терміна, корегування попередньо даної дефініції терміна, причому в останньому випадку існує кілька можливих варіантів – від невеликої перестановки слів та уточнень окремих деталей до майже заново сформульованого визначення у новій редакції.

Розглянемо конкретні випадки.

Що стосується головного закону України в інформаційній сфері – Закону “Про інформацію” (далі – Закон), який регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації, то у його початковій редакції від 2 жовтня 1992 року [3] наведено близько 30 понять, трактування яких закріплено безпосередньо у тексті основної частини, здебільшого кожне окремою статтею. Пізніше, згідно із Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України” від 11.05.04 р. [4] у тексті Закону слово “конфіденціальна” в усіх відмінках замінено словом “конфіденційна” у відповідному відмінку.

Нова редакція Закону від 13.01.11 р. згідно із Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про інформацію” [5] надає нам майже повністю відредаговані дефініції основних термінів, іноді заново переосмислені, особливо стосовно понять “інформація”, “документ”, “основні види інформаційної діяльності”:

Початкова редакція	Нова редакція
<i>Під інформацією цей Закон розуміє документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі.</i>	<i>Інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.</i>
<i>Документ – це передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носіїві.</i>	<i>Документ – матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі.</i>

<i>Основними видами інформаційної діяльності є одержання, використання, поширення та зберігання інформації.</i>	<i>Основними видами інформаційної діяльності є створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорона та захист інформації.</i>

Зміст понять у новій редакції Закону також розкривається в окремих статтях другого розділу, але існує і спеціальна стаття з визначеннями термінів у загальній частині.

В новій редакції виключено частину попередньо визначених термінів, таких як “інформаційна діяльність”, “одержання інформації”, “використання інформації”, “поширення інформації”, “зберігання інформації”, “галузі інформації”, “режим доступу до інформації”, “інформаційний запит” та ін., і введено низку нових понять відповідно до сучасних реалій, зокрема “захист інформації”, “цензура”, “суб’єкт владних повноважень”, та нові види інформації за змістом: “науково-технічна інформація”, “податкова інформація”, “інформація про стан довкілля”, “інформація про товар (роботу, послугу)”. Замість понять “друковані засоби масової інформації” і “аудіовізуальні засоби масової інформації” вводиться єдине поняття “засоби масової інформації”.

Чому з тексту Закону видалено дефініції понять стосовно раніше визначених видів інформаційної діяльності (одержання, використання, поширення, зберігання інформації) і не надано дефініції нововведеним видам (створення, збирання, охорона та захист інформації) – незрозуміло.

І цей Закон не є винятком.

Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність” від 13.12.91 р. [6], який визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку науково-технічної сфери та створює умови для наукової і науково-технічної діяльності, набув свого сучасного вигляду в редакції згідно із Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності” від 01.12.98 р. [7]. Початковий Закон України “Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності” від 13.12.91 р. [8] не мав окремо сформованого переліку термінів і взагалі не розкривав текстуально їх зміст. В редакції від 01.12.98 р. спеціальна стаття 1 під назвою “Основні терміни та їх визначення” представляє нам 10 вживаних термінів, а остання редакція Закону від 05.12.12 р. надає вже 17 термінів. Проаналізуємо випадки змін щодо термінології цього Закону.

1. Введення в обіг нових термінів:

- окрім наукової та науково-технічної діяльності, виокремлюються науково-педагогічна та науково-організаційна діяльність, а термін “науковий працівник” має різновидом термін “науково-педагогічний працівник” згідно із Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” від 06.04.00 р. [9];

- поняття “вчений” отримує різновид “молодий вчений – вчений віком до 35 років” згідно із Законом України “Про внесення змін до деяких законів України” від 20.02.03 р. [10];

- поняття “науковий результат” розширюється додатковими поняттями “науково-технічні (експериментальні) розробки” та “наукова (науково-технічна) продукція” згідно із Законом Про внесення змін до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” від 08.09.11 р. [11], який також вводить поняття “грант”: “фінансові чи інші ресурси, надані на безоплатній і безповоротній основі юридичними, фізичними особами і міжнародними організаціями для проведення конкретних

фундаментальних та (або) прикладних наукових досліджень за напрямками і на умовах, визначених надавачами гранта”.

2. Корегування попередньо даної дефініції: викладення в новій редакції.

• У новій редакції дефініції поняття “*науковий працівник*”, викладений згідно із Законом “Про внесення змін до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” від 06.04.00 р. [9], підкреслюється, що науковим працівником може бути вчений, який “*має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання*” і який “*професійно займається*” не тільки “*науковою, науково-технічною або науково-педагогічною*”, а й “*науково-організаційною діяльністю*”.

• Термін “*прикладні наукові дослідження*”, визначений як “*наукова і науково-технічна діяльність, спрямована на одержання і використання знань для практичних цілей*”, викладено в редакції згідно із Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” від 08.09.11 р. [11]: “*прикладні наукові дослідження – наукова діяльність, спрямована на одержання нових знань, що можуть бути використані для практичних цілей*”.

3. Корегування попередньо даної дефініції: уточнення окремих деталей.

• Термін “*вчений*” у редакції Закону від 22.12.98 р. [7] трактується як “*фізична особа (громадянин України, іноземець або особа без громадянства), яка провадить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження і отримує наукові та (або) науково-технічні результати*”. Згідно із Законом України від 06.04.00 р. [9] слова “*яка провадить*” замінено словами “*яка має вищу освіту та проводить*”; а згідно із Законом від 20.11.03 р. [12] слова “*вищу освіту*” замінено словами “*повну вищу освіту*”, і визначення терміна набуває наступного вигляду: “*фізична особа (громадянин України, іноземець або особа без громадянства), яка має повну вищу освіту та проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження і отримує наукові та (або) науково-технічні результати*”.

Закон України “Про науково-технічну інформацію” від 25.06.93 р. [13], який визначає основи державної політики в галузі науково-технічної інформації, у статті 1 визначає 8 термінів. Початкова редакція терміну “*науково-технічна інформація*” формулює його як “*документовані або публічно оголошені відомості про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності*”.

Остання редакція Закону від 09.05.11 р. корегує визначення цього терміна згідно із Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про інформацію” від 13.01.11 р. [14]: “*будь-які відомості та/або дані про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді*”.

У даному випадку доповнення дефініції словами “*які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді*” є необхідністю, викликаною активним розвитком в останні роки електронних засобів представлення, обробки і збереження інформації.

Закон України “Про захист персональних даних” [15], який регулює правові відносини, пов’язані із захистом і обробкою персональних даних, є відносно новим: початкова редакція від 01.06.10 р., чинний від 01.01.11 р. Але й на ньому вже можна продемонструвати майже всі перераховані вище варіанти можливих змін понять.

Так у статті 2 “Визначення термінів” у початковій редакції цього Закону було наведено 10 термінів з дефініціями. Сучасна редакція Закону враховує зміни, внесені згідно із Законом “Про внесення змін до Закону України “Про захист персональних даних” від 20.11.12 р. [16]. Проаналізуємо, які саме зміни стосуються термінології.

1. Введення в обіг нових термінів.

- Нова редакція доповнена термінами такого змісту:

“картотека – будь-які структуровані персональні дані, доступні за визначеними критеріями, незалежно від того, чи такі дані централізовані, децентралізовані або розділені за функціональними чи географічними принципами”;

“одержувач – фізична чи юридична особа, якій надаються персональні дані, у тому числі третя особа”.

2. Заміна самого терміна.

- У тексті Закону терміни *“володільць бази персональних даних”* і *“розпорядник бази персональних даних”* у всіх відмінках і числах замінено відповідно термінами *“володільць персональних даних”* і *“розпорядник персональних даних”* у відповідному відмінку і числі.

3. Корегування попередньо даної дефініції: уточнення окремих деталей.

- Визначення терміна *“знеособлення персональних даних – вилучення відомостей, які дають змогу ідентифікувати особу”* після слів *“дають змогу”* доповнити словами *“прямо чи опосередковано”*: *“вилучення відомостей, які дають змогу прямо чи опосередковано ідентифікувати особу”.*

- Визначення терміна *“розпорядник бази персональних даних – фізична чи юридична особа, якій володільцем бази персональних даних або законом надано право обробляти ці дані”* після слів *“ці дані”* доповнити словами *“від імені володільця”*: *“фізична чи юридична особа, якій володільцем персональних даних або законом надано право обробляти ці дані від імені володільця”.*

- У визначенні терміна *“володільць бази персональних даних – фізична або юридична особа, якій законом або за згодою суб’єкта персональних даних надано право на обробку цих даних, яка затверджує мету обробки персональних даних у цій базі даних, встановлює склад цих даних та процедури їх обробки, якщо інше не визначено законом”* слова *“у цій базі даних”* виключити.

4. Корегування попередньо даної дефініції: викладення у новій редакції.

- Термін *“згода суб’єкта персональних даних”*, визначений як *“будь-яке документоване, зокрема письмове, добровільне волевиявлення фізичної особи щодо надання дозволу на обробку її персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки”*, викласти в такій редакції: *“добровільне волевиявлення фізичної особи (за умови її поінформованості) щодо надання дозволу на обробку її персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки, висловлене у письмовій формі або у формі, що дає змогу зробити висновок про її надання”.*

- Термін *“обробка персональних даних”*, визначений як *“будь-яка дія або сукупність дій, здійснених повністю або частково в інформаційній (автоматизованій) системі та/або в картотеках персональних даних, які пов’язані зі збиранням, реєстрацією, накопиченням, зберіганням, адаптуванням, зміною, поновленням, використанням і поширенням (розповсюдженням, реалізацією, передачею), знеособленням, знищенням відомостей про фізичну особу”*, викласти в такій редакції: *“будь-яка дія або сукупність дій, таких як збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, адаптування, зміна, поновлення, використання і поширення*

(розповсюдження, реалізація, передача), знеособлення, знищення персональних даних, у тому числі з використанням інформаційних (автоматизованих) систем”.

Тобто із десяти термінів, представлених у початковій редакції Закону “Про захист персональних даних” [15], за півторарічний період було проведено заміну двох та скоректовано дефініції трьох термінів, дефініції двох термінів викладено у новій редакції, введено два нових терміна. Незмінними залишилось менше половини термінів.

Закон України “Про авторське право і суміжні права” від 23.12.93 р. [17], який охороняє особисті немайнові і майнові права авторів та їх правонаступників, пов’язані із створенням та використанням творів науки, літератури і мистецтва, у статті 4 згідно з редакцією від 23.02.94 р. наводить перелік 20 термінів з визначеннями. Згідно із Законом “Про внесення змін до Закону України “Про авторське право і суміжні права” від 11.07.01 р. [18] Закон набуває нової редакції; і вже стаття 1 представляє нам 43 терміни:

- 20 раніше визначених термінів із заново відредагованими дефініціями;
- у 4 випадках з цих 20 змінено самі терміни;
- додано 23 нових терміни.

Наприклад, нова редакція Закону дає більш сучасне і детальніше визначення терміну “база даних (компіляція даних)” – “сукупність творів, даних або будь-якої іншої незалежної інформації у довільній формі, в тому числі – електронній, підбір і розташування складових частин якої та її упорядкування є результатом творчої праці, і складові частини якої є доступними індивідуально і можуть бути знайдені за допомогою спеціальної пошукової системи на основі електронних засобів (комп’ютера) чи інших засобів”; на відміну від попередньої редакції: “сукупність даних, матеріалів або творів у формі, яку читає машина”.

Термін “обнародування твору – дія, що робить твір доступним для публіки, якими б засобами це не досягалось” у новій редакції отримав нову назву – “оприлюднення (розкриття публіці) твору” і нове визначення: “здійснена за згодою автора чи іншого суб’єкта авторського права і (або) суміжних прав дія, що вперше робить твір доступним для публіки шляхом опублікування, публічного виконання, публічного показу, публічної демонстрації, публічного сповіщення тощо”, завдяки якому до переліку термінів було додано термін “публічна демонстрація аудіовізуального твору, відеограми”.

Серед нових термінів можна виділити вживані сьогодні “відеограма” і “виробник відеограми”, “організація колективного управління”, “організація мовлення”, “організація ефірного мовлення”, “організація кабельного мовлення”, “технічні засоби захисту”.

Сучасна редакція Закону України “Про авторське право і суміжні права” від 19.11.12 р. враховує зміни згідно із Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності” від 22.05.03 р. [19], який додає новий термін “державна система правової охорони інтелектуальної власності”, і згідно із Законом від 16.10.12 р. [20], який у визначенні терміна “установа” слова “центральный орган виконавчої влади у сфері інтелектуальної власності” замінює словами “центральный орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності”.

Закон України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” від 24.12.93 р. № 3814-ХІІ [21] (сучасна редакція з 16.03.12 р.), який регулює відносини, пов’язані із формуванням, обліком, зберіганням і використанням Національного архівного фонду, у редакції від 16.01.02 р. у ст. 1 визначає 15 термінів. Згідно із Законом

України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення протидії незаконному обігу архівних документів” від 22.12.06 р. [22]:

- у визначенні терміна *“архівний документ – документ незалежно від його виду, виду матеріального носія інформації, місця і часу створення та форми власності на нього, що припинив виконувати функції, для яких був створений, але зберігається або підлягає зберіганню з огляду на значущість для особи, суспільства чи держави або цінність для власника також як об’єкт рухомого майна”* слова *“місця і часу створення”* замінено словами *“місця, часу створення і місця зберігання”*;

- термін *“документ Національного архівного фонду”*, визначений як *“архівний документ, культурна цінність якого визнана відповідною експертизою і який зареєстрований як складова Національного архівного фонду”*, у новій редакції дефініції замість слів *“зареєстрований як складова Національного архівного фонду”* містить слова *“підлягає державному обліку і зберіганню”*;

- термін *“державна реєстрація документів”* виключено;

- визначено новий термін *“особистий архівний документ”* як *“архівний документ, що створений фізичною особою або безпосередньо її стосується”*.

Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” від 05.07.12 р. [23] доповнює перелік терміном *“експертиза цінності документів – всебічне вивчення документів з метою внесення їх до Національного архівного фонду або вилучення з нього, проведення грошової оцінки документів Національного архівного фонду, віднесення їх до унікальних і встановлення строків зберігання документів, що не підлягають внесенню до Національного архівного фонду”*.

Треба відзначити, що у національному законодавстві існують закони з більш вираженим і сталим понятійним апаратом. До цієї групи серед розглянутих нами законів можна віднести наступні:

1. Закон України “Про електронний цифровий підпис” від 22.05.03 р. у редакції від 18.10.12 р. [24] – наведено 14 термінів, жодної зміни.

2. Закон України “Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій” від 14.09.06 р. [25] – 15 термінів викладено в редакції Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій” від 02.10.12 р. [26], відтоді жодної зміни.

3. Закон України “Про стандартизацію” від 17.05.01 р., остання редакція від 02.12.12 р.) [27] – наведено 12 термінів, визначення поняття *“стандарт”* дано в редакції Закону від 01.12.05 р. № 3164-IV.

4. Закон України “Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації” від 23.09.97 р., редакція за станом на 10.08.12 р. [28] – перелік з 6 термінів доповнено терміном *“державне замовлення на висвітлення діяльності органів державної влади”* згідно із Законом від 30.09.98 р. № 133-XIV.

5. Закон України “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів” від 23.09.97 р., редакція за станом на 16.10.12 р. [29] – перелік з 8 термінів доповнено терміном *“собівартість виготовлення одного примірника передплатного видання”* згідно із Законом від 24.10.02 р. № 214-IV.

6. Закон України “Про радіочастотний ресурс України” від 01.06.00 р., остання редакція з 01.01.13 р. [30] – наведено 24 терміни, одна зміна у визначенні поняття *“користувач радіочастотного ресурсу”* згідно із Законом від 12.01.06 р. № 3317-IV.

7. Закон України “Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп’ютерних програм, баз даних” від 23.03.00 р., остання редакція від 01.01.13 р. [31] – наведено 18 термінів, одна зміна у визначенні поняття “*установа*” згідно із Законом від 16.10.12 р. № 5460-VI.

8. Закон України “Про захист суспільної моралі” від 20.11.03 р., остання редакція від 09.02.10 р. [32] – усього наведено 11 термінів; визначення поняття “*обіг продукції сексуального характеру*” викладено в редакції Закону України від 20.01.10 р. № 1819-VI, і цим же Законом введено поняття “*дитяча порнографія*”.

9. Закон України “Про охорону культурної спадщини” від 08.06.00 р., остання редакція від 12.12.12 р. [33] – наведено 21 термін; із них змінено визначення понять “*пам’ятка культурної спадщини*” згідно із Законом від 23.09.08 р. № 574-VI і “*об’єкт культурної спадщини*” згідно із Законом України від 13.01.11 р. № 2947-VI та доповнено поняття “*щойно виявлений об’єкт культурної спадщини*” згідно із Законом України від 09.09.10 р. № 2518-VI.

Інші з досліджених законів можна розподілити між двома розглянутими групами, хоча існує ще й третя група – закони, в яких взагалі не приділяється увага питанням термінології: вони не містять окремої статті з переліком термінів, а також не розкривають зміст вживаних понять у своїх текстах.

Якщо введення нових термінів і вилучення зістарілих можна пояснити новими реаліями сьогодення, то необхідність внесення змін у попереднє визначення терміна говорить, здебільшого, про якість законотворчої діяльності: свідчить про неточність раніше наданої терміну дефініції, про непродуманість і неврахування законодавцем усіх можливих нюансів та випадків при створенні нормативно-правового акта.

Висновки.

Вирішення проблеми уніфікації нормативно-правової термінології може стати основою для її подальшої стандартизації і гармонізації та удосконалення законотворчого процесу в цілому, сприятиме підвищенню техніко-юридичного рівня нормативно-правових актів, зростанню їх комунікативної ефективності.

Швидка зміна лексичного складу термінологічної системи національного законодавства, несталість її понятійного апарату не сприяє вирішенню проблеми уніфікації нормативно-правової термінології та свідчить про недосконалість дій законопроектувальника.

Можливим варіантом розв’язання проблеми автор вбачає запровадження спеціальної лінгвістичної експертизи* щодо термінології нормативно-правових актів на етапі їх проектування за участю лінгвістів, юристів та фахівців даної науково-технічної галузі.

Використана література

1. Бесєдна Л.Л. До питання особливості законодавчої мови // Інформація і право. – 2012. – № 3(6). – С. 22-28.
2. Бесєдна Л.Л. Особливості функціонування автоматизованої термінологічної системи законодавства // Правова інформатика. – 2013. – № 1(37). – С. 17-23.
3. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. № 2657-XII. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 11.05.04 р. № 1703-IV. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

* **Від редактора:** Лінгвістична експертиза у Верховній Раді України сьогодні проводиться.

5. Про внесення змін до Закону України “Про інформацію” : Закон України від 13.01.11 р. № 2938-VI. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
6. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 13.12.91 р. № 1977-XII. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
7. Про внесення змін до Закону України “Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності” від 01.12.98 р. № 284-XIV. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
8. Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності : Закон України від 13.12.91 р. № 1977-XII. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
9. Про внесення змін до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” : Закон України від 06.04.00 р. № 1646-III. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
10. Про внесення змін до деяких законів України : Закон України від 20.02.03 р. № 581-IV. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
11. Про внесення змін до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” : Закон України від 08.09.11 р. № 3714-VI. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
12. Про внесення змін до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” : Закон України від 20.11.03 р. № 1316-IV. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
13. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25.06.93 р. № 3322-XII. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
14. Про внесення змін до Закону України “Про інформацію” : Закон України від 13.01.11 р. № 2938-VI. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
15. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.10 р. № 2297-VI. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
16. Про внесення змін до Закону України “Про захист персональних даних” : Закон України від 20.11.12 р. № 5491-VI. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
17. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.93 р. № 3792-XII. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
18. Про внесення змін до Закону України “Про авторське право і суміжні права” : Закон України від 11.07.01 р. № 2627-III. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності : Закон України від 22.05.03 р. № 850-IV. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства охорони здоров’я України, Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів, Державного комітету телебачення і радіомовлення України : Закон України від 16.10.12 р. № 5460-VI. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
21. Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24.12.93 р. № 3814-XII. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
22. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення протидії незаконному обігу архівних документів : Закон України від 22.12.06 р. № 534-V. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
23. Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” : Закон України від 05.07.12 р. № 5068-VI. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
24. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22.05.03 р. № 852-IV. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
25. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 14.09.06 р. № 143-V. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
26. Про внесення змін до Закону України “Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій” : Закон України від 02.10.12 р. № 5407-VI. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

27. Про стандартизацію : Закон України від 17.05.01 р. № 2408-III. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

28. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації : Закон України від 23.09.97 р. № 539/97-ВР. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

29. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23.09.97 р. № 540/97-ВР. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

30. Про радіочастотний ресурс України : Закон України від 01.06.00 р. № 1770-III. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

31. Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних : Закон України від 23.03.00 р. № 1587-III. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

32. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20.11.03 р. № 1296-IV. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

33. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.00 р. № 1805-III. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 351.810:340

БУРИЛО Ю.П., кандидат юридичних наук, доцент, кафедра конституційного та адміністративного права ДВНЗ Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКІ ПОВНОВАЖЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ДЕЯКИХ ПОЗАВІДОМЧИХ ОРГАНІВ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Анотація. Розглядаються співвідношення організаційно-господарських повноважень центральних органів виконавчої влади та деяких позавідомчих державних органів в інформаційній сфері та шляхи їх оптимізації.

Ключові слова: інформаційна сфера господарювання, центральні органи виконавчої влади, організаційно-господарські повноваження, державне регулювання.

Аннотация. Рассматриваются соотношения организационно-хозяйственных полномочий центральных органов исполнительной власти и некоторых вневедомственных органов в информационной сфере и пути их оптимизации.

Ключевые слова: информационная сфера хозяйствования, центральные органы исполнительной власти, организационно-хозяйственные полномочия, государственное регулирование.

Summary. The article deals with the correlation of powers of central government agencies and some independent bodies in the information sphere as well as ways of their optimization.

Keywords: information sphere of commerce, central government agencies, business-organization powers, state regulation.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування інформаційної сфери господарювання в сучасних умовах неможливе без участі органів державної влади. Це обумовлено тим, що в зазначеній сфері, як і в інших сферах життєдіяльності суспільства, спостерігається переплетіння публічних і приватних інтересів [1, с. 17]. Реалізація публічних інтересів в інформаційній сфері забезпечується органами державної влади, які наділені відповідною господарською компетенцією. Зміст цієї компетенції становлять організаційно-господарські повноваження, які реалізуються зазначеними органами в організаційно-господарських відносинах, правовою формою яких є організаційно-господарські зобов'язання [2, с. 111]. Як відомо, організаційно-господарські відносини – це відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю (ч. 6 ст. 3 ГК України). Отже, йдеться про реалізацію в цих відносинах господарської компетенції органів державної влади щодо управління господарською інформаційною діяльністю.

Водночас, компетенція органів управління виступає юридичною формою закріплення їх місця в суспільному поділі управлінської праці, що відображається у структурній побудові апарату управління [3, с. 19]. Це означає, що господарсько-інформаційна компетенція органів державної влади не просто включає в себе організаційно-господарські повноваження щодо суб'єктів господарської інформаційної діяльності, а й вказує на місце та функціональне призначення цих органів в організаційній структурі апарату господарського управління в інформаційній сфері.

Важливе місце в цьому апараті займають центральні органи виконавчої влади та деякі позавідомчі державні органи, які наділені значним обсягом організаційно-господарських повноважень щодо управління сферою суспільного інформаційного виробництва.

Попри те, що в юридичній науці досить глибоко досліджені теоретичні аспекти компетенції органів виконавчої влади такими вченими як В.Б. Авер'янов, О.Д. Крупчан та ін., а також різні аспекти господарського управління у працях В.С. Щербини, Г.В. Пронської та ін., поки що відсутні ґрунтовні дослідження організаційно-господарських повноважень щодо здійснення галузевого та міжгалузевого управління в інформаційній сфері.

Метою статті є визначення співвідношення відповідних повноважень між центральними органами виконавчої влади, а також деякими позавідомчими державними органами в зазначеній сфері та розробка пропозицій щодо вдосконалення розподілу компетенції між ними.

Виклад основних положень. Компетенція органів державної влади в інформаційній сфері господарювання включає в себе організаційно-господарські повноваження щодо державного регулювання господарської інформаційної діяльності суб'єктів господарювання всіх форм власності, а також повноваження щодо управління суб'єктами господарювання державного та комунального секторів економіки. Зміст господарсько-інформаційної компетенції конкретного органу залежить від його місця в організаційній структурі апарату публічної влади та конкретної галузі інформаційної сфери господарювання або функцій міжгалузевого управління, яких стосуються його організаційно-господарські повноваження.

Як вже зазначено, спеціальною (галузевою та функціональною) компетенцією в інформаційній сфері господарювання наділені центральні органи виконавчої влади та деякі позавідомчі державні органи. Складна структура інформаційної сфери господарювання обумовлює розподіл організаційно-господарських повноважень щодо окремих галузевих складових і міжгалузових аспектів її функціонування між різними центральними органами виконавчої влади та відсутність єдиного керуючого центру цієї господарської системи зі спеціальною компетенцією. Більш того, навіть в окремо взятих галузях інформаційної сфери єдині центри господарського управління (регулювання) відсутні.

На відміну від радянських часів, коли центрами галузевих господарських систем, як правило, виступали господарські міністерства [4, с. 41-51], в сучасний період організаційно-господарські повноваження галузевого характеру в інформаційній сфері розпорошені між цілою низкою найрізніших за своїм статусом центральних органів виконавчої влади та позавідомчих державних органів. Найбільш очевидним прикладом цього є система органів господарського управління (регулювання) в індустрії контенту, насамперед у галузі масової інформації, де організаційно-господарськими повноваженнями наділені Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Міністерство юстиції України та Державна реєстраційна служба України (щодо друкованих засобів масової інформації), Міністерство культури України та Державне агентство України з питань кіно.

Найбільшим обсягом організаційно-господарських повноважень в галузі масової інформації наділена Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення – конституційний, постійно діючий колегіальний орган, що здійснює державне регулювання та нагляд у сфері телебачення та радіомовлення. Відповідно до ст.ст. 13-15 Закону України “Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення” до повноважень цього органу належить: ліцензування телерадіомовлення та провайдерів програмної послуги; ведення Державного реєстру телерадіоорганізацій; розробка умов використання та визначення користувачів радіочастотного ресурсу, виділеного для

потреб телерадіомовлення; визначення порядку технічної розробки багатоканальних телемереж, які передбачають використання радіочастотного ресурсу; нагляд за дотриманням телерадіоорганізаціями та провайдерами програмної послуги вимог законодавства у сфері телерадіомовлення, ліцензійних умов та умов ліцензій, законодавства щодо реклами та спонсорства у сфері телерадіомовлення, законодавства у сфері захисту суспільної моралі та у сфері кінематографії; застосування у межах своїх повноважень санкцій тощо [5].

Тоді як Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення здійснює державне регулювання господарської інформаційної діяльності всіх телерадіоорганізацій і провайдерів програмної послуги, основні організаційно-господарські повноваження Державного комітету телебачення і радіомовлення України пов'язані з управлінням державним сектором телерадіоінформаційного ринку. Так, згідно з Положенням про Державний комітет телебачення і радіомовлення України зазначений центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом координує діяльність державних телерадіоорганізацій, які належать до сфери його управління, проводить моніторинг змістовного наповнення вироблених ними теле- та радіопрограм; забезпечує впровадження сучасних цифрових технологій у їх діяльність; організовує планово-фінансову роботу, здійснює контроль за використанням фінансових і матеріальних ресурсів та виконує інші функції з управління відповідними об'єктами державної власності [6].

Разом з тим, деякі організаційно-господарські повноваження Державного комітету телебачення і радіомовлення України мають регуляторний характер і стосуються всіх телерадіоорганізацій незалежно від форми власності. Так, зокрема, зазначений орган відповідно до положення про нього є замовником на виробництво і розповсюдження теле- і радіопрограм, а державне замовлення, як випливає зі ст.ст. 12, 13 ГК України, є засобом державного регулювання економіки [7]. Однак відповідно до ч. 4 ст. 7 Закону України “Про телебачення і радіомовлення” єдиним органом державного регулювання діяльності у сфері телебачення і радіомовлення є Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення [8]. Тому вказані та інші регуляторні повноваження можуть належати виключно Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення, а не Державному комітету телебачення і радіомовлення України.

Аналіз організаційно-господарських повноважень Державного комітету телебачення і радіомовлення України свідчить про те, що, окрім телерадіоорганізацій вони також поширюються на друковані засоби масової інформації, інформаційні агентства та видавничу діяльність. До таких повноважень, передусім, відносяться права та обов'язки, пов'язані з управлінням інформаційними агентствами, видавництвами, поліграфічними та іншими підприємствами державної форми власності, які належать до сфери його управління, зокрема координація їх діяльності, організація планово-фінансової роботи, контроль за використанням фінансових і матеріальних ресурсів, організація бухгалтерського обліку тощо. Регулятивні організаційно-господарські повноваження Державного комітету телебачення і радіомовлення в цій сфері включають розміщення державного замовлення видавничої продукції; ведення Державного реєстру України видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції; отримання, реєстрація (облік) обов'язкових примірників книжкових та періодичних друкованих видань; забезпечення державної стандартизації у видавничій сфері [6]. Крім того, Державний комітет телебачення і радіомовлення України вживає заходів щодо надання державної фінансової підтримки засобам масової інформації, які відповідно Закону України “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний

захист журналістів” та Порядку надання державної фінансової підтримки друкованим засобам масової інформації стосуються переважно друкованих засобів масової інформації [9; 10].

Як впливає з наведеного аналізу, більшість організаційно-господарських повноважень Державного комітету телебачення і радіомовлення України стосуються управління об'єктами державної власності в галузі масової інформації. Регуляторні повноваження в діяльності цього органу є другорядними і можуть здійснюватися на законних підставах лише щодо друкованих засобів масової інформації, інформаційних агентств та суб'єктів господарювання у видавничій сфері, а по відношенню до електронних засобів масової інформації взагалі неможливі.

З огляду на зазначене, виникає питання про доцільність подальшого існування Державного комітету телебачення і радіомовлення України в разі перетворення державних телерадіоорганізацій, управління якими сьогодні здійснює цей комітет, на організацію суспільного телерадіомовлення, на чому наполягає Парламентська Асамблея Ради Європи [11]. В такому разі відпаде основне призначення цього органу, а в його управлінні залишиться відносно небагато підприємств переважно видавничо-поліграфічного профілю [12] для керівництва якими утримання окремого центрального органу виконавчої влади стане недоцільним. Відтак постане питання про ліквідацію цього органу і передання деяких його функцій і повноважень іншим органам державної влади.

Разом із Державним комітетом телебачення і радіомовлення України окремі повноваження щодо галузевого регулювання діяльності друкованих засобів масової інформації здійснюють Міністерство юстиції України та Державна реєстраційна служба України. Так, відповідно до Положення про Міністерство юстиції України до основних завдань цього міністерства віднесено формування і забезпечення реалізації політики з питань державної реєстрації друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності [13]. Водночас, згідно з Положенням про Державну реєстраційну службу України на цей орган покладається здійснення державної реєстрації друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності. Фактично це означає, що Міністерство юстиції України здійснює лише нормативно-правове регулювання процедури державної реєстрації цих засобів масової інформації, а самі реєстраційні дії виконує Державна реєстраційна служба України. Таке розмежування повноважень обумовлено нормами ст.ст. 7, 23 Закону України “Про центральні органи виконавчої влади”, згідно з якими нормативно-правове регулювання покладається на міністерства, а інші центральні органи виконавчої влади (служби, агентства та інспекції) можуть видавати накази лише організаційно-розпорядчого характеру, організовувати та контролювати їх виконання [14].

Вказані реєстраційні повноваження можна вважати організаційно-господарськими з огляду на те, що вони є частиною механізму легалізації відповідної господарської інформаційної діяльності. Разом з тим, сам факт віднесення зазначених повноважень до компетенції органів, які не мають безпосереднього відношення до галузі масової інформації, не можна вважати виправданим, оскільки це лише посилює розпорошеність функцій галузевого господарського управління (регулювання) в галузі масової інформації, створює зайву бюрократичну плутанину для відповідних суб'єктів господарювання, що в цілому не сприяє ефективності господарювання в цій галузі.

Важливою складовою індустрії контенту, що виробляє аудіовізуальну продукцію для масового споживання, є галузь кінематографії. Організаційно-господарськими повноваженнями в цій галузі наділені Міністерство культури України та Державне

агентство України з питань кіно. Відповідно до Положення про Міністерство культури України на даний орган покладається формування державної політики у сфері кінематографії, що включає в себе визначення пріоритетних напрямів розвитку та забезпечення нормативно-правового регулювання у цій сфері [15]. В той же час Положенням про Державне агентство України з питань кіно цей орган визначений відповідальним за реалізацію державної політики у сфері кінематографії. До його організаційно-господарських повноважень щодо державного регулювання в зазначеній сфері віднесено: виконання програм виробництва фільмів за державним замовленням; укладення угод на виробництво фільмів на умовах державного замовлення та державної фінансової підтримки, ведення Державного реєстру виробників, розповсюджувачів і демонстраторів фільмів та Державного реєстру фільмів; видача державних посвідчень на право розповсюдження і демонстрування фільмів; контроль за дотриманням законності прокату, тиражування, розповсюдження, публічного показу або демонстрування фільмів, а також виконання умов, передбачених прокатним посвідченням тощо [16].

Хоча Положення про Державне агентство України з питань кіно закріплює за ним повноваження з управління об'єктами державної власності, на сьогодні жодне підприємство до сфери управління цього органу не віднесено [17], що досить дивно, адже згідно з ч. 2 ст. 17 Закону України “Про центральні органи виконавчої влади” центральний орган виконавчої влади утворюється як агентство в разі, якщо більшість його функцій становлять функції з управління об'єктами державної власності [14]. Натомість, як свідчать звітні дані про роботу Державного агентства України з питань кіно, його діяльність зосереджена на державному регулюванні кіноіндустрії [18].

Наведений аналіз галузевої господарсько-інформаційної компетенції Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення та центральних органів виконавчої влади у сфері масової інформації свідчить про нераціональний розподіл організаційно-господарських повноважень між ними. Це зумовлено, з одного боку, відсутністю реформ щодо перетворення державних телерадіоорганізацій на організацію суспільного телерадіомовлення, відтак необхідністю існування Державного комітету України з питань телебачення і радіомовлення для управління ними, а з іншого боку, черговим етапом адміністративної реформи – так звану “оптимізацією” системи центральних органів виконавчої влади, коли замість 49 її елементів з'явилося 74 [19; 20, с. 57-58], що призвело до розпорошення повноважень виконавчої влади, зокрема й у галузі масової інформації. В цьому контексті О.Д. Крупчан слушно зазначає, що необхідність відносно частого перегляду компетенції центральних органів виконавчої влади, на жаль, спричиняється далеко не об'єктивними причинами, які дійсно викликають необхідність оптимізації системи державного управління, а причинами характеру суб'єктивного, які власне на оптимізацію державного управління не спрямовані [20, с. 201].

Якщо ж говорити про справді об'єктивні передумови реформування системи органів, наділених галузевою господарсько-інформаційною компетенцією у сфері масової інформації, то до них у першу чергу слід віднести тенденції конвергентного розвитку інформаційної сфери. Конвергентні процеси, обумовлені розвитком сучасних цифрових технологій обробки та передачі інформації, охоплюють як ІКТ-індустрію, де вони проявляються в інтеграції інформаційних і телекомунікаційних технологій, так і в індустрії контенту, де зв'язуються змішані форми поширення текстової, графічної, аудіовізуальної інформації і таким чином стираються межі між друкованими, мережевими та аудіовізуальними засобами масової інформації.

Враховуючи вказані тенденції, деякі науковці, наприклад, О.А. Баранов, висловлюються за створення замість теперішньої розпорошеної системи органів

управління інформаційною сферою двох конвергентних органів: Міністерства комунікацій, в якому мають бути сконцентровані повноваження, пов'язані з формуванням та реалізацією державної політики щодо розвитку засобів масової інформації, телекомунікацій, поштового зв'язку, використання радіочастотного ресурсу, а також Національної комісії, що здійснюватиме державне регулювання в інформаційній сфері (так само щодо засобів масової інформації, кінематографії, телекомунікацій, поштового зв'язку та використання радіочастотного ресурсу) [21, с. 57-58].

Вказані пропозиції мають певну логіку, враховуючи зростаючу залежність індустрії контенту від інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури. Проте, якими б інтенсивними не були процеси інтеграції індустрії контенту та ІКТ-індустрії, ці складові сфери суспільного інформаційного виробництва, все ж таки, мають різне призначення – виробництво і реалізація контенту (інформаційної продукції і послуг) та відповідно створення і забезпечення функціонування елементів інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури (інформаційно-інфраструктурної продукції та відповідних послуг). З огляду на це, більш доречним було б формування двох центрів галузевого управління в інформаційній сфері, один з яких відповідав би за індустрію контенту, а інший за ІКТ-індустрію. При цьому основний обсяг організаційно-господарських повноважень зазначених органів має бути зосереджений на здійсненні функцій державного регулювання (в тому числі й контролю) у відповідних секторах інформаційної сфери.

Створення такого органу в індустрії контенту можливе на основі Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення шляхом включення до її компетенції поряд з регуляторними повноваженнями щодо електронних засобів масової інформації також повноважень щодо регулювання у сфері кінематографії, друкованих засобів масової інформації, інформаційних агентств та видавничій сфері. Зосередження організаційно-господарських повноважень щодо регулювання в галузі масової інформації в єдиному органі доцільно провести після перетворення державних телерадіоорганізацій в організацію суспільного телерадіомовлення, коли відпаде потреба в існуванні Державного комітету телебачення і радіомовлення України. Тоді регуляторні організаційно-господарські повноваження зазначеного комітету, а також відповідні повноваження Міністерства юстиції України та Державної реєстраційної служби України (щодо реєстрації друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств) та повноваження Міністерства культури України (у сфері кінематографії) і Державного агентства України з питань кіно можуть бути передані Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення.

Це потребуватиме внесення змін до законодавства, зокрема й Конституції України, з метою реформування статусу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення (можливо, з корегуванням її назви) та ліквідації Державного комітету телебачення і радіомовлення України (обидва ці органи є конституційними), а також ліквідації Державного агентства України з питань кіно. Водночас, в ході реформування Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення важливо зберегти гарантії її незалежності від втручання з боку політичних сил та економічних груп, про що йдеться в Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи “Про незалежність і функції регулювальних органів у секторі мовлення” [22].

Аналіз співвідношення організаційно-господарських повноважень державних органів, наділених галузевою господарсько-інформаційною компетенцією щодо ІКТ-індустрії, також дає підстави стверджувати про їх розпорошеність і нераціональний розподіл. Так, зокрема, організаційно-господарськими повноваженнями в галузі зв'язку наділені Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та

інформатизації, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України та Міністерство інфраструктури України.

Найбільший обсяг організаційно-господарських повноважень в галузі зв'язку належить Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. Відповідно до ст. 18 Закону України “Про телекомунікації”, ст. 14 Закону України “Про радіочастотний ресурс України, ”, ст. 8 Закону України “Про поштовий зв'язок” та Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації на неї покладається: здійснення нормативно-правового регулювання, зокрема встановлення Правил здійснення діяльності у сфері телекомунікацій, порядку надання послуг із перенесення абонентських номерів, послуг національного роумінгу, порядку реалізації, експлуатації радіоелектронних засобів та ввезення їх із-за кордону; ліцензування та реєстрація у сфері надання телекомунікаційних послуг, ліцензування у сфері користування радіочастотним ресурсом, ведення єдиного державного реєстру операторів поштового зв'язку; розподіл, присвоєння, облік номерного ресурсу, видача й скасування дозволів на його використання; тарифне регулювання у сфері телекомунікацій та послуг поштового зв'язку; регулювання взаємодії операторів телекомунікацій при взаємоз'єднанні телекомунікаційних мереж, зокрема, встановлення порядку маршрутизації трафіка та досудове вирішення спорів між суб'єктами ринку телекомунікацій щодо взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж; нагляд за додержанням законодавства про телекомунікації, радіочастотний ресурс та поштовий зв'язок тощо [23; 24; 25].

Вказані законодавчі акти відмежовують повноваження щодо здійснення державного регулювання від повноважень щодо державного управління, які має здійснювати центральний орган виконавчої влади в галузі зв'язку. До повноважень такого органу віднесено: в галузі поштового зв'язку – визначення порядку введення та виведення з обігу поштових марок; забезпечення поштової безпеки і таємниці інформації у сфері надання послуг поштового зв'язку; організація роботи, пов'язаної із стандартизацією та сертифікацією засобів поштового зв'язку, та ін.; а в галузі телекомунікацій – визначення вимог щодо рівня якості телекомунікаційних послуг; впровадження технічної політики у сфері надання телекомунікаційних послуг, стандартизації, підтвердження відповідності технічних засобів телекомунікацій; організація розроблення стандартів у сфері телекомунікацій; затвердження технічних вимог до телекомунікаційних мереж, засобів і об'єктів телекомунікацій; реалізація технічної політики у формуванні номерного ресурсу; організація наукового забезпечення сфери телекомунікацій тощо.

З наведеного випливає, що більшість вказаних повноважень спрямовані на нормативне і технічне регулювання поштового зв'язку і телекомунікацій, а отже, мали б бути включені до компетенції Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. Натомість, функції центрального органу виконавчої влади у галузі зв'язку виконують в галузі поштового зв'язку – Міністерство інфраструктури України, а в галузі телекомунікацій – Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України [26; 27]. Проте, основний предмет відання Міністерства інфраструктури – це транспортна галузь, яка мало пов'язана з поштовим зв'язком. Основним призначенням Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України є забезпечення функціонування державної системи урядового зв'язку, захисту державних інформаційних ресурсів в інформаційно-телекомунікаційних системах, криптографічного та технічного захисту інформації [28], тобто виконання спеціалізованих функцій щодо забезпечення інформаційної безпеки, а не господарське управління всією телекомунікаційною галуззю. Тому доцільно передати

всі зазначені організаційно-господарські повноваження єдиному органу господарського управління (регулювання) в галузі телекомунікацій – Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації.

Водночас, враховуючи спеціалізацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, їй варто передати повноваження, зокрема й організаційно-господарського характеру, щодо формування та реалізації державної політики у сфері надання послуг електронного цифрового підпису. На сьогодні відповідні повноваження, до яких, серед іншого, належать здійснення акредитації центрів сертифікації ключів, технічного регулювання у сфері електронного цифрового підпису тощо, закріплені за Міністерством юстиції України, яке не має прямого відношення до сфери криптографічного і технічного захисту інформації [13].

Важливе місце в ІКТ-індустрії поряд із галуззю зв'язку займає сфера інформатизації, яка включає в себе галузі виробництва програмного забезпечення та надання послуг у сфері інформаційних технологій (ІТ-послуг). Зважаючи на інтенсивну інтеграцію сучасних телекомунікаційних та інформаційних технологій, галузь зв'язку та сферу інформатизації все частіше розглядають як єдину інформаційно-комунікаційну галузь (інфокомунікації) [29, с. 9-10]. Це обумовлює необхідність поєднання організаційно-господарських повноважень у сферах телекомунікацій та інформатизації, що чітко проявляється в компетенції Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. Водночас, деякими організаційно-господарськими повноваженнями у сфері інформатизації наділені Міністерство освіти і науки України та Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України. Тоді як Міністерство освіти і науки здійснює нормативно-правове регулювання та визначає пріоритетні напрями розвитку у сфері інформатизації, Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України виконує функції генерального державного замовника Національної програми інформатизації тощо [30; 31].

В наукових джерелах цілком слушно звертається увага на переобтяження Міністерства освіти і науки України повноваженнями. Як зазначає О.Д. Крупчан, основні зусилля цього “гуманітарного монстра” поглинає реформа системи освіти, а питання науково-технічної політики відсуваються на другий план [20, с. 225]. Не є пріоритетними для вказаних органів і питання інформатизації. За цих обставин варто повністю передати владні повноваження зазначених органів, зокрема й організаційно-господарські, у сфері інформатизації до компетенції профільного органу, яким є Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації.

Вказані заходи дозволять спростити систему органів галузевого управління в ІКТ-індустрії, забезпечити Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку, достатнім обсягом організаційно-господарських повноважень для ефективного впливу на галузь зв'язку та сферу інформатизації, перетворивши її на справжній організуючий центр цієї галузевої господарської системи. Водночас, діяльність Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України буде зосереджена на характерних для неї функціях у сфері криптографічного і технічного захисту інформації, в тому числі на здійсненні організаційно-господарських повноважень у сфері надання послуг електронного цифрового підпису.

Реалізацію окремих функцій держави щодо організації суспільного інформаційного виробництва забезпечують державні органи, наділені функціональною (міжгалузевою) компетенцією, до яких належать Національна експертна комісія України з питань

захисту суспільної моралі, Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів, Державна служба інтелектуальної власності України та ін.

Господарсько-інформаційна компетенція Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі стосується лише індустрії контенту. Організаційно-господарські повноваження цієї комісії обумовлені її статусом експертного і контролюючого органу [32]. Так, відповідно до ст.ст. 8, 11, 13 Закону України “Про захист суспільної моралі” розповсюдження інформаційної продукції сексуального чи еротичного характеру дозволяється лише за наявності позитивного висновку зазначеної комісії, який, по суті, відіграє роль дозвільного документа при здійсненні відповідних господарських операцій [33].

Організаційно-господарські повноваження Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів в індустрії інформаційного контенту спрямовані на здійснення контролю за додержанням законодавства про рекламу (оскільки сама реклама є змістовною інформацією), а наглядові повноваження за додержанням технічних регламентів, стандартів, норм і правил охоплюють всі складові сфери суспільного інформаційного виробництва. Крім того, Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів здійснює заходи з виробництва і розповсюдження соціальної реклами [34].

Компетенція Державної служби інтелектуальної власності України стосується виробництва як інформаційного контенту, так і інформаційно-інфраструктурної продукції (мікросхем, лазерних дисків та ін.) та включає в себе організаційно-господарські повноваження щодо реєстрації договорів про передачу прав на об’єкти права інтелектуальної власності, ліцензійних договорів; проведення перевірок суб’єктів господарювання на предмет дотримання законодавства у сфері інтелектуальної власності; ліцензування виробництва дисків для лазерних систем зчитування, матриць; присвоєння та визнання спеціальних ідентифікаційних кодів, нанесених на диски та/або матриці, що експортуються, або матриці, що імпортуються тощо [35].

Висновки.

Конвергентний розвиток інформаційної сфери господарювання об’єктивно обумовлює необхідність оптимізації розподілу галузевих організаційно-господарських повноважень між центральними органами виконавчої влади та позавідомчими державними органами, насамперед їх зосередження в зазначених нами органах для комплексного управління (регулювання) індустрією контенту та ІКТ-індустрією.

Перспективи подальших наукових досліджень з окресленої проблематики лежать у площині вивчення організаційно-господарських повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Використана література

1. Талапина Э.В. Управление государственной собственностью / Э.В. Талапина. – СПб. : Издательство “Юридический центр Пресс”, 2002. – 455 с.
2. Щербина В.С. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування як учасники відносин у сфері господарювання // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 1. – С. 111-117.
3. Аверьянов В.Б. Аппарат государственного управления: содержание деятельности и организационные структуры / В.Б. Аверьянов ; отв. ред. В.В. Цветков / АН УССР. Ин-т государства и права. – К. : Наук. думка, 1990. – 148 с.
4. Пронская Г.В.. Правовая организация отраслевых хозяйственных систем / Г.В. Пронская. – К. : Вища школа, 1985. – 124 с.

5. Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення : Закон України від 23.09.97 р. № 538/97-ВР : в ред. від 03.03.05 р. № 2461-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 16. – Ст. 265.
6. Про Положення про Державний комітет телебачення і радіомовлення України : Указ Президента України від 07.05.11 р. № 559/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 37. – Ст. 1511.
7. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.03 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
8. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.93 р. № 3759-XII : в ред. від 12.01.06 р. № 3317-IV // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.
9. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23.09.97 р. № 540/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 50. – Ст. 302.
10. Про затвердження Порядку надання державної фінансової підтримки друкованим засобам масової інформації : наказ Державного комітету телебачення та радіомовлення України від 17.07.09 р. № 254 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 61. – Ст. 2183.
11. Про виконання обов’язків та зобов’язань Україною : Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи від 05.10.05 р. № 1466 (2005). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
12. Підприємства і організації видавничої сфери / Державний комітет телебачення і радіомовлення. – Режим доступу : http://comin.kmu.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=62162&cat_id=62146
13. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : Указ Президента України від 06.04.11 р. № 395/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 28. – Ст. 1162.
14. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.11 р. № 3166-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 385.
15. Про Положення про Міністерство культури України : Указ Президента України від 06.04.11 р. № 388/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1226.
16. Про Положення про Державне агентство України з питань кіно : Указ Президента України від 06.04.11 р. № 404/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1238.
17. Підприємства, установи, організації, що належать до сфери управління Держкіно. – Режим доступу : http://dergkino.gov.ua/ua/text/enterprises_institutions_organizations_state_cinema.html
18. Звіт за результатами роботи Держкіно у 2011-2012 роках. – Режим доступу : http://dergkino.gov.ua/media/text/zvit_2012.htm
19. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 09.12.10 р. № 1085/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 94. – Ст. 3334.
20. Крупчан О.Д. Органи виконавчої влади: питання компетенції : монографія / О.Д. Крупчан. – К. : КНЕУ, 2012. – 255 с.
21. Баранов А.А. Информационная инфраструктура : проблемы регулирования деятельности / А.А. Баранов. – К. : ТОВ “Видавничий дім Дмитра Бураго”, 2012. – 352 с.
22. Про незалежність і функції регулювальних органів у секторі мовлення : Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи від 20.12.2000 р. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_728
23. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.03 р. № 1280-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 12. – Ст. 155.
24. Про поштовий зв’язок : Закон України від 04.10.01 р. № 2759-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 6. – Ст. 39.
25. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв’язку та інформатизації : Указ Президента України від 23.11.11 р. № 1067/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 94. – Ст. 3417.
26. Про Положення про Міністерство інфраструктури України : Указ Президента України від 12.05.11 р. № 581/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 37. – Ст. 1513.

27. Про Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України : Указ Президента України від 30.06.11 р. № 717/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 52. – Ст. 2068.

28. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23.02.06 р. № 3475-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 258.

29. Мардер Н.С. Современные телекоммуникации / Н.С. Мардер. – М. : ИРИАС, 2006. – 384 с.

30. Питання Міністерства освіти і науки України : Указ Президента України від 25.04.13 р. № 240/2013 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 34. – Ст. 1206.

31. Про затвердження Положення про Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України : Указ Президента України від 08.04.11 р. № 437/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1245.

32. Про Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.04 р. № 1550 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 46. – Ст. 3036.

33. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20.11.03 р. № 1296-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 14. – Ст. 192.

34. Про Положення про Державну інспекцію України з питань захисту прав споживачів : Указ Президента України від 13.04.11 р. № 465/2011// Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1271.

35. Про затвердження Положення про Державну службу інтелектуальної власності України : Указ Президента України від 08.04.11 р. № 436/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1244.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 340.11

ВОЛКОВА А., здобувач наукового ступеня кандидата юридичних наук,
Донецький національний університет

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН, ЩО ВИНИКАЮТЬ З ПРИВОДУ ОБІГУ СЛУЖБОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. Про законодавче регулювання відносин, які виникають з приводу обігу службової інформації. На підставі аналізу конкретних правових норм запропоновано авторське визначення категорії “службова інформація”, надані пропозиції щодо правового регулювання зазначених відносин.

Ключові слова: інформація з обмеженим доступом, правовий режим, право на інформацію з обмеженим доступом, таємниця, конфіденційна інформація, службова інформація, комерційна таємниця, персональні дані.

Аннотация. О законодательном регулировании отношений, которые возникают по поводу обращения служебной информации. На основании анализа конкретных правовых норм предложено авторское определение категории “служебная информация”, предоставлены предложения относительно правовой регуляции отмеченных отношений.

Ключевые слова: информация с ограниченным доступом, правовой режим, право на информацию с ограниченным доступом, тайна, конфиденциальная информация, служебная информация, коммерческая тайна, персональные данные.

Summary. About the legislative adjusting of relations which arise up concerning the appeal of service information. On the basis of analysis of concrete legal norms is given the author decision of the category “service information” is given, suggestions are offered in relation to the legal adjusting of the noted relations.

Keywords: information with the limited access, legal mode, right to information with the limited access, secret, confidential information, service information, commercial secret, personal information.

Постановка проблеми. Проблеми правового регулювання суспільних відносин, які виникають з приводу інформації з обмеженим доступом протягом останніх років є одними з найбільш дискусійних та актуальних. Відсутність спеціальних досліджень, які б на основі аналізу загальнонаукових знань про інформацію як про соціальне і правове явище визначили б правову природу інформації з обмеженим доступом, розкривали загальнотеоретичні аспекти, зокрема сутність теорії захисту інформації з обмеженим доступом та сприяли подальшому розвитку системи захисту даної інформації з урахуванням постійних змін, що відбуваються в інформаційному просторі, свідчить про необхідність спеціального розгляду даного виду інформації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання пов’язані з цим напрямком юриспруденції, розглядаються в роботах вітчизняних дослідників К.І. Белякова, В.В. Белєвцевої, С.Н. Братуся, І.В. Бондаря, В.М. Брижка, А.М. Гуз, О.Д. Довганя, С. Климчука, О.О. Кулініча, О.В. Кохановської, А.І. Марущака, Ю.П. Мірошника, В.Я. Настюка, В.Г. Пилипчика, Д. Прокоф’євої, Н.М. Тимченка, Є.С. Ісхакова тощо, а також відомих російських фахівців з інформаційного права – І.Л. Бачило, А.Б. Венгерова, В.А. Копилова та інших.

Однак зміни, які відбулися останнім часом в інформаційному просторі, свідчать про необхідність розроблення нового наукового підходу до правового регулювання відносин, що виникають з приводу обігу інформації з обмеженим доступом.

Метою статті є удосконалення законодавчого регулювання відносин, які виникають з приводу обігу службової інформації.

Виклад основних положень. Аналіз чинного законодавства дає підстави стверджувати, що жоден нормативно-правовий акт не містить визначення поняття “інформація з обмеженим доступом”. Лише в окремих міжнародних угодах закріплені положення щодо розуміння такої інформації.

Зокрема, у ст. 1 Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом зазначається, що інформація з обмеженим доступом – це інформація та матеріали незалежно від їх форми, природи та способу передачі, яким встановлені певні ступені обмеження доступу та надані відповідні грифи обмеження доступу, і які в інтересах національної безпеки та згідно з національним законодавством Сторін підлягають охороні від несанкціонованого доступу [1]. В Угоді між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про співробітництво в галузі технічного захисту інформації у ст. 1 закріплено подібне визначення “Інформація обмеженого доступу – інформація, право доступу до якої обмежено відповідно до національних законодавств держав Сторін” [2]. Але, як прослідковується з даних визначень, вони, перш за все, посиляються на національне законодавство країн-учасниць відповідної угоди.

Відповідно до ч. 1 ст. 20 Закону України “Про інформацію”, за порядком доступу інформація поділяється на відкриту та інформацію з обмеженим доступом [3]. Згідно з зазначеним вище законом, інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація [ч. 1 ст. 21, 3]. Таким чином, на сьогоднішній день законодавець визначив тільки, яка інформація відноситься до інформації з обмеженим доступом, проте визначення останньої не закріпив.

Щодо наукових точок зору з даної проблеми, то і тут виникають складнощі, оскільки до 2011 року Закон України “Про інформацію” у ст. 30 закріплював, що інформація з обмеженим доступом за своїм правовим режимом поділяється на конфіденційну і таємну, а тому науковці пропонували визначення інформації з обмеженим доступом з точки зору поділу її на конфіденційну і таємну. Зокрема, С. Климчук стверджував, що інформація з обмеженим доступом – це відомості конфіденційного або таємного характеру, правовий статус яких передбачений законодавством України, і доступ до яких обмежений власником таких відомостей [4, с. 40]. Серед новітніх публікацій, які торкаються даної тематики, взагалі відсутні наукові підходи до визначення інформації з обмеженим доступом.

З урахуванням цього, вважається доцільним запропонувати наступне визначення інформації з обмеженим доступом, зокрема: Інформація з обмеженим доступом – це соціально цінна інформація, невідома широкому колу осіб, правовий статус якої передбачений законодавством України, і доступ до якої обмежений власником такої інформації в силу того, що її використання або поширення порушить права і законні інтереси власника такої інформації та (або) інших осіб.

Базовими нормативно-правовими актами, що визначають класифікаційні критерії поділу інформації з обмеженим доступом, є Закон України “Про інформацію” та Закон України “Про доступ до публічної інформації” [5]. Зазначені закони регламентують новий поділ інформації з обмеженим доступом за своїм правовим режимом. Зокрема, на відміну від попереднього розподілу такої інформації на конфіденційну і таємну, сьогодні в Законі України “Про інформацію” інформацією з обмеженим доступом поділено на конфіденційну, таємну та службову [ч. 1 ст. 21, 3].

Закріпивши зазначені вище зміни, законодавець, як і у старій редакції Закону України “Про інформацію”, не передбачив ефективного правового механізму регулювання відносин, які виникають з приводу конфіденційної, таємної і службової інформації. Це в свою чергу призводить до порушення порядку віднесення інформації до того чи іншого виду інформації з обмеженим доступом, несанкціонованого доступу та витоку такої інформації. Наприклад, прямі втрати компаній у 2012 році від витоку конфіденційних даних зросли на 16 % і становили 37,8 млн. дол. (це лише ті, які були опубліковані у відкритих джерелах). Ці дані Т. Белей, директор з маркетингу компанії InfoWatch, коментує так: “Слід віддавати собі звіт в тому, що фінансові втрати, які оприлюднюють компанії внаслідок витоку даних – це крапля в морі від реальних збитків, які щодня несе бізнес” [6]. І з цим важко не погодитися, оскільки реальні загрози несанкціонованого доступу до інформації з обмеженим доступом дійсно вражають. Можливість витоку такої інформації обумовлена в першу чергу відсутністю належного механізму її захисту.

Зокрема, у чинному законодавстві України відсутній єдиний, усталений понятійно-категоріальний апарат конфіденційної інформації. Наприклад, визначення конфіденційної інформації, закріплене у Наказі Національного агентства екологічних інвестицій України [7], співпадає із визначенням, яке було закріплено у старій редакції Закону України “Про інформацію”, яке суперечило природі інформації і пандектній системі права, яка заперечує право власності на інформацію. Тому вбачається доцільним привести чинне законодавство у відповідність, закріпивши у всіх НПА єдине для всіх визначення конфіденційної інформації, яке закріплено у Законі України “Про інформацію”.

Зокрема, відповідно до Закону України “Про інформацію”, конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб’єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом [ч. 2 ст. 21, 3]. Проте потрібно звернути увагу на те, що закріпивши дану норму, законодавець позбавив державу права бути створювачем та власником конфіденційної інформації, надавши тільки можливість бути тимчасовим володільцем. Отже, зазначені зміни потребують приведення підзаконних актів у відповідність із положенням чинного законодавства, оскільки конфіденційна інформація із травня 2011 року не може бути власністю держави, а лише представляється їй в установленому порядку окремими фізичними чи юридичними особами.

Проблемним аспектом у правовому регулюванні відносин, які виникають з приводу конфіденційної інформації є також відсутність законодавчих критеріїв, порядку та умов віднесення інформації до конфіденційної. Прикладом вирішення даної проблеми є досвід Російської Федерації, де існує Перелік відомостей конфіденційного характеру [8].

З урахуванням цього, вважається доцільним доповнити ст. 21 Закону України “Про інформацію” наступним положенням: “До конфіденційної інформації, крім випадків передбачених законом належать: персональні дані; комерційна таємниця; ноу-хау; таємниця страхування”.

Закріплення даних видів конфіденційної інформації є тільки першим кроком у побудові ефективного правового механізму захисту прав особи на інформацію з обмеженим доступом. Оскільки й досі залишаються невирішеними питаннями, які виникають з приводу правового регулювання персональних даних, серед яких найбільш актуальними є відсутність положення, що “інформація про особу, пов’язана з виконанням покладених на неї професійних обов’язків, зокрема, дипломи про освіту,

сертифікати та інші документи, що засвідчують її кваліфікаційний рівень, матеріали із особових справ, які стосуються або пов'язані з виконанням службових обов'язків (відрядження, премії, догани та інші) тощо, не є інформацією з обмеженим доступом”. Це створює колізію між нормами закону та є формальним приводом для розпорядників інформації та суддів відмовляти у наданні інформації в сфері розпорядження бюджетними коштами, державним та комунальним майном.

Загалом, “спекуляція” на захисті права на приватність була однією із основних підстав у неправомірному обмеженні доступу до інформації у 2012 році та свідчить про проблему відсутності розуміння посадовими особами концепції “privacy” як такої, адже головною метою захисту права на приватність, гарантованого ст. 32 Конституції України, є захист саме приватного життя, яке дійсно повинно бути захищено від сторонніх осіб (за винятком публічних осіб, чи коли інформація, яка розповсюджується, є суспільно необхідною), але в той самий час професійне життя, а особливо професійні обов'язки посадових та службових осіб, їх кваліфікація, а також документи, що її підтверджують, аж ніяк не може вважатися конфіденційною інформацією про особу, доступ до якої може бути обмежений [9, с. 152-153].

До того ж відсутній чіткий перелік персональних даних, що призводить до того, що розповсюдження всіх без винятку персональних даних, у тому числі навіть прізвища, ім'я, по батькові, може здійснюватися тільки за попередньою згодою особи. Відтак будь-яка база клієнтів, список телефонів бізнес-партнерів чи просто стопка візиток підпадають під категорію бази персональних даних та потребують реєстрації.

З урахуванням цього, вважається доцільним вдосконалити Закон України “Про захист персональних даних” [10], усунувши наявні прогалини та суперечності, передбачивши, зокрема, поділ персональних даних на загальні (прізвище, ім'я, по батькові, громадянство, дата та місце народження) та вразливі персональні дані, передбачивши для них різний режим доступу.

Якщо звернути свою увагу на інститут комерційної таємниці, то й тут є певні порушення права особи на інформацію з обмеженим доступом, зокрема суб'єкти господарювання, “прикриваючись” комерційною таємницею, часто не надають споживачу інформацію, розкриття якої не є бажаним для її власника, але комерційною таємницею бути не може, оскільки вона призначена для надання споживачеві можливості орієнтуватися на ринку товарів, робіт, послуг і робити вірний вибір.

Враховуючи те, що Закон України “Про інформацію” не встановлює чіткої кваліфікації комерційної таємниці в якості конкретного виду інформації, вважається доцільним внесення зміни до цього Закону, де слід вказати на належність комерційної таємниці до конфіденційної інформації.

До того ж визначення комерційної таємниці, яке закріплено в Господарському кодексі України [11] є недосконалим, оскільки не закріплює, в якому випадку відомості визнаються комерційною таємницею. З урахуванням цього вважається доцільним запропонувати наступне визначення комерційної таємниці: Комерційна таємниця – відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, використання яких у господарській діяльності надає можливість отримання прибутку та/або конкурентних переваг чи збереження положення на ринку, та доступ до яких обмежений з метою захисту прав та законних інтересів її володільця.

Недосконалим є і відносини, які виникають з приводу правового регулювання таємної інформації. Передбачивши у ч. 1 ст. 8 Законі України “Про доступ до публічної інформації”, що таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом

таємницю законодавець, певно, не врахував того факту, що у законодавстві існує багато окреслених видів інформації, в назві яких фігурує слово “таємниця”: військова таємниця; медична таємниця; таємниця нарадчої кімнати; професійна таємниця; таємниця страхування; таємниця вчинюваних нотаріальних дій; комерційна таємниця; таємниця усиновлення; адвокатська таємниця. Проте не кожен з цих видів інформації належить до категорії таємної. Наявність у складі назви слова “таємниця” вочевидь не є визначальним моментом для безумовного розгляду зазначених видів як належних до категорії таємної інформації. Наприклад, у складі інформаційних ресурсів Російської Федерації також є наявними комерційна, банківська, службова, адвокатська та інші вищезазначені “таємниці”. Однак, оскільки відповідно до законодавства РФ [12], інформація з обмеженим доступом поділяється на державну таємницю та конфіденційну інформацію, всі вищезазначені “таємниці”, а також персональні дані належать до конфіденційної інформації (в той же час і термін “конфіденційна інформація” застосовується в дещо іншому значенні, ніж це має місце у відповідності із законодавством України). Слово “таємниця”, таким чином, є синонімом до вислову “інформація з обмеженим доступом”. Це є справедливим і для законодавства України, тому щодо кожної з “таємниць” має бути доведена її змістовна відповідність закріпленим в Законі України “Про інформацію” визначенням таємної або ж конфіденційної інформації.

Вищий господарський суд України зазначає, що до кола таємної інформації належить інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі, доступ до неї здійснюється відповідно до законів про цю інформацію. До кола таємної інформації відносяться, зокрема: секретна інформація, що визнається державною таємницею в установленому Законом України “Про державну таємницю” порядку; інформація, що визнається банківською таємницею (ст. 1076 ЦК, ст. 60-62 Закону України “Про банки і банківську діяльність”; відомості, що становлять лікарську таємницю (ст. 40 Основ законодавства України про охорону здоров’я, таємницю усиновлення (ст. 226 СК України), адвокатську таємницю (ст. 9 Закону України “Про адвокатуру” та таємницю вчинюваних нотаріальних дій (ст. 8 Закону України “Про нотаріат”) [абз. 2 ч. 2, 13].

Цікавими є і новели інформаційного законодавства. Зокрема, на заміну незаконним грифам “не для друку” Закон України “Про доступ до публічної інформації” увів новий вид інформації з обмеженим доступом – “службова інформація”.

Інститут службової інформації відносно новий для нашої держави, проте питання, пов’язані, із, наприклад встановленням меж між службовою інформацією і суспільно важливою інформацією зовсім не нові, на них звертали увагу ще К. Маркс і М. Вебер. Так, К. Маркс писав, що “загальний дух бюрократії є таємницею, таїнством. Відкритий дух держави, а також і держане мислення уявляється бюрократії, як зрада щодо відношень до її таємниці” [14, с. 120].

В національній правовій системі України відсутня норма-дефініція, яка б закріплювала поняття “службова інформація”. Зокрема відповідно до ч. 1 ст. 9 вказаного вище закону, до службової інформації може належати така інформація:

1) що міститься в документах суб’єктів владних повноважень, які становлять внутрішньодержавну службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов’язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень;

2) зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці.

Аналіз переліків службової інформації, затверджених центральними органами виконавчої влади, а також Конституційним Судом України [15], дозволяє стверджувати про їх невідповідність духу та букві Закону України “Про доступ до публічної інформації”, зокрема, вимогам ч. 2 ст. 6 та ст. 9 вказаного вище Закону. Для прикладу, Конституційний Суд України до переліку службової інформації відніс: конституційні подання і звернення, науково-експертні висновки. Це суперечить не лише Закону України “Про доступ до публічної інформації”, оскільки подання та звернення, а також науково-експертні висновки взагалі не можуть належати до категорії службової інформації згідно зі ст. 9 вказаного вище Закону, а ще й є порушенням ч. 7 ст. 6 цього ж Закону та міжнародних стандартів, оскільки доступ повинен обмежуватися щодо інформації, а не до документу в цілому.

Варто також звернути увагу на те, що, зважаючи на особливе місце Конституційного Суду України, яке він займає у апараті держави, діяльність цього органу повинна бути максимально відкритою для суспільства, адже всі без винятку питання, що розглядаються Конституційним Судом України, становлять суспільний інтерес. Отже, віднесення цієї інформації до службової суперечить парадигмі відкритості та додатково є сигналом для інших органів влади щодо необов’язковості виконання положень Закону України “Про доступ до публічної інформації”.

Більше того, віднесення подань та звернень до службової інформації не узгоджується з практикою Європейського Суду з прав людини, зокрема з рішенням у справі “Tarsasag A Szabadsagjogokert” проти Угорщини” [16], в якій мова йшла про відмову Конституційним Судом Угорщини у наданні конституційного подання на інформаційний запит. Європейський суд відзначив у цьому рішенні, що “подання скарги з метою абстрактного розгляду законодавства, особливо з боку депутатів парламенту, безумовно є питанням, що викликає суспільний інтерес... . Монополія Конституційного суду на інформацію є одним з видів цензури і може призвести до того, що засоби масової інформації та громадські контролери не зможуть виконувати свою життєво важливу роль, пов’язану з наданням точної та достовірної інформації з питань, що викликають зацікавленість спільноти у громадських дискусіях”.

Не є прикладом для наслідування також переліки службової інформації: Міністерства охорони здоров’я України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової служби України, Державної міграційної служби та багатьох інших центральних органів виконавчої влади. Оскільки останні також сформовані з порушенням вимог ч. 2 ст. 6 та ст. 9 Закону України “Про доступ до публічної інформації”.

Як зазначає Н.М. Тимченко, перелік інформації, що може належати до службової, закріплений у ч. 1 ст. 9 Законі України “Про доступ до публічної інформації”, дає широкий простір для покриття фактів зловживання службовим становищем. Тому зазначений автор вважає доцільним викласти ч. 1 ст. 9 Закону України “Про доступ до публічної інформації” у такій редакції: “До службової інформації належить інформація, що знаходиться у володінні органів державної влади і стосується:

- розробки напряму діяльності, пов’язаного зі здійсненням контрольних, наглядових функцій;
- процесу прийняття рішень, які передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень;
- відомостей про заходи мобілізаційної підготовки, мобілізаційного плану органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності (конкретні цифрові показники, аналітичні та методичні матеріали тощо);

- проектних документів, планів мереж електро-, водо-, газопостачання;
- відомостей, що стосуються питань організації і проведення цивільного захисту населення у разі стихійного лиха чи техногенної катастрофи;
- науково-дослідних робіт і дисертацій з економіки розвитку воєнної сфери, військово-промислового комплексу, науково-технічного комплексу оборонного призначення, експертного потенціалу оборонної тематики та послуг, конверсії оборонного виробництва;
- відомостей про службові винаходи до повного завершення робіт з їх патентування в Україні і за кордоном;
- відомостей про систему охорони та внутрішньо-об’єктового режиму;
- відомостей за окремими показниками про норми, обсяги заготівлі донорської крові;
- інформації, зібраної у процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці.

Даний перелік є вичерпним і не може бути розширений інакше як шляхом внесення змін і доповнень до цього Закону” [17, с. 40].

Вважається, що такий виклад ч. 1 ст. 9, з чітким переліком відомостей, яким може бути надано статус службової інформації, унеможливить приховування посадових злочинів від громадськості під грифом “службова інформація” та сприятиме прозорості діяльності органів державної влади.

Таким чином, замість “конфіденційної інформації, що є власністю держави”, законодавець закріпив “службову інформацію”. Однак конфіденційна інформація, що є власністю держави й досі зустрічається у чинному законодавстві.

Зокрема ст. 212-5 КпАП України передбачає відповідальність за порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави, яке призвело до розголошення такої інформації [18]. Ситуація, коли посадових та службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування притягають до адміністративної відповідальності за таке порушення, є абсурдною, зважаючи на той факт, що основою для притягнення до адміністративної відповідальності повинно бути порушення норм Закону України “Про доступ до публічної інформації” та нової редакції Закону України “Про інформацію”, але жоден з них не передбачає відповідальності за порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших носіїв такої інформації, оскільки така категорія інформації з обмеженим доступом не передбачена жодним із цих законів.

Більше того, у ст. 7 Закону України “Про доступ до публічної інформації” та ч. 2 ст. 21 Закону України “Про інформацію” прямо зазначено, що суб’єкти владних повноважень не можуть відносити інформацію про свою діяльність до конфіденційної інформації.

Втім, оскільки ст. 212-5 КпАП України досі не була скасована, а на додачу Постанову КМУ “Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять службову інформацію” [19] також не було приведено у відповідність до Закону “Про доступ до публічної інформації”, ст. 212-5 КпАП України продовжує залишатися достатньо популярною у правозастосовній діяльності СБУ та українських судів.

Так, у 2012 році було зафіксовано 14 випадків притягнення до адміністративної відповідальності за цією статтею, незважаючи на положення Закону України “Про доступ до публічної інформації”, що акти законодавства України застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону [14, с. 154].

Варто зазначити, що мова йде не лише про формальну відсутність терміну “конфіденційна інформація, що є власністю держави” у Законі України “Про доступ до

публічної інформації”, а ще й про концептуальну різницю між цими двома поняттями. Адже відповідно до ч. 2 ст. 6 та ст. 9 Закону України “Про доступ до публічної інформації”, публічна інформація може бути віднесена до службової в дуже обмежених випадках у той час, як віднесення інформації про діяльність влади до конфіденційної інформації визначалося на власний розсуд органами державної влади. Та й на відміну від Закону України “Про інформацію” (в редакції 1992 р.), Закон України “Про доступ до публічної інформації” передбачає, що доступ обмежується до інформації, але не документу. Отже, з огляду на вищезазначене, виходячи з духу й букви Закону України “Про доступ до публічної інформації”, єдиною відповідальністю, яка може наставати за розповсюдження службової інформації, може бути дисциплінарна відповідальність, враховуючи природу цієї інформації.

Деякі висновки та пропозиції.

Для впорядкування обігу “службової інформації” необхідно законодавчо закріпити її визначення, як відомості та/або дані, які утворюються в процесі державно-управлінської діяльності, поширення яких порушує права і свободи громадян, перешкоджає реалізації органом або організацією наданих йому повноважень або іншим чином негативно впливає на їх реалізацію, у зв’язку з чим доступ до яких обмежений законом.

Крім того, не дивлячись на зміни та доповнення, прийняті у період з 2000 по 2013 рр., законодавство у сфері регулювання суспільних відносин, які виникають з приводу інформації з обмеженим доступом, що не становить державної таємниці залишаються “білою плямою” у правовому полі України. Це зумовлене, по-перше, відсутністю чіткої системи знань про інформацію з обмеженим доступом, по-друге, безсистемним та недбалим викладенням положень, які стосуються будь-якої інформації з обмеженим доступом, якщо вона не становить державної таємниці, по-третє, непридатністю відповідних норм до практичного застосування. Усунення зазначених недоліків є обов’язковою передумовою розвитку інформаційного законодавства України в тому числі й законодавчих основ системи захисту інформації. Все це зумовлює потребу і невичерпну актуальність, як мінімум, продовження роботи та прийняття Закону України “Про інформацію з обмеженим доступом, що не становить державної таємниці”, почату Науково-дослідним центром “ТЕЗІС” НУТУ “КПІ” ще у 1998 році на замовлення колишнього Держкомсекретів України [20], а як максимум, розробки та прийняття основ кодексу України про інформацію з обмеженим доступом (чи кодексу, що регулює суспільні інформаційні відносини).

Використана література

1. Про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом: Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки від 05.05.03 р. : у редакції від 07.07.04 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 33. – Ст. 2239.
2. Про співробітництво в галузі технічного захисту інформації : Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь від 22.01.03 р. : у редакції від 04.02.04 р. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=112_048
3. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
4. Климчук С. Проведення порівняльного аналізу законодавства у сфері інформації з обмеженим доступом України до країн-членів НАТО / С. Климчук, В. Артемов // Юридичний журнал. – 2006. – № 11 (53). – С. 40-45.
5. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.11 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.

6. Компанії втратили 38 мільйонів від витоку інформації. – Режим доступу : <http://real-economy.com.ua/news/34817.html>
7. Вимоги до документів, у яких обґрунтовуються обсяги антропогенних викидів та абсорбції парникових газів, для отримання листа-підтримки власником джерела викидів, на якому планується реалізація проекту спільного впровадження : Наказ Національного агентства екологічних інвестицій України від 25.06.08 р. № 32 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 54. – Ст. 1821.
8. Перечень сведений конфиденциального характера : Указ Президента Российской Федерации от 06.03.97 г. № 188. – Режим доступу : [//www.legis.ru/misc/doc/2322](http://www.legis.ru/misc/doc/2322)
9. Права людини в Україні 2012. Узагальнена доповідь правозахисних організацій ; за ред. Є.Ю. Захарова. – Х. : Права людини, 2013. – 560 с. – (Українська гельсінська спілка з прав людини).
10. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.10 р. № 2297-VI // Голос України. – 2010. – № 172.
11. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.03 р. № 36-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
12. Об информации, информационных технологиях и о защите информации : Федеральный Закон от 27.06.06 г. № 149-ФЗ. – Режим доступу : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc>
13. Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію : Інформаційний лист Вищого господарського суду від 28.03.07 р. № 01-8/184 // Вісник господарського судочинства. – 2007. – № 3.
14. Скиба Я.Д. Теоретичні підходи до обґрунтування співвідношення службової інформації та службової таємниці / Я.Д. Скиба // Митна справа. – 2012. – № 4 (82). – С. 119-125.
15. Про надання інформації, створеної у Конституційному Суді України, статусу службової та порядок роботи з матеріальними носіями такої інформації : Розпорядження Голови Конституційного Суду України від 30.08.11 р. № 57/2011. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/publish/article>
16. Історичне рішення Європейського суду з прав людини. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/index.php?do>
17. Тимченко Н.М. Правовий механізм доступу до публічної інформації: сучасний стан та перспективи // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1 (6). – С. 39-41.
18. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.84 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
19. Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять службову інформацію : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.11.98 р. № 1893 // Офіційний вісник України. – 1998 р. – № 48.
20. Беляков К., Колпак Р. Дослідження змісту категорій інформації з обмеженим доступом відповідно до чинного законодавства України як підґрунтя розробки проекту Закону України “Про інформацію з обмеженим доступом, що не становить державної таємниці” : 3-я наук.-практ. конференція [“Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні”], (Київ 8 – 10 жовтня 2001 р.) : матеріали круглого столу “Обговорення проекту Закону України “Про інформацію з обмеженим доступом, що не становить державної таємниці”. – К. : НДЦ “ТЕЗІС” НУТУ “КПІ”. – 2001. – С. 25-30.

Рецензент: Беляков К.І., д.ю.н., доцент.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК: 341.232:004

ЗАБАРА І.М., кандидат юридичних наук, кафедра міжнародного права
Інституту міжнародних відносин Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБМІНУ ІНФОРМАЦІЄЮ

Анотація. У статті досліджуються питання, пов'язані із становленням і розвитком міжнародно-правового регулювання обміну інформацією. Автор аналізує тенденції у формуванні міжнародно-правових основ обміну інформацією, що склалися на межі 70-80 років ХХ сторіччя, а також сучасне міжнародно-правове регулювання обміну інформацією між суб'єктами міжнародного права.

Ключові слова: інформація, міжнародний обмін інформацією, міжнародно-правове регулювання обміну інформацією.

Аннотация. В статье исследуются вопросы, связанные со становлением и развитием международно-правового регулирования обмена информацией. Автор анализирует тенденции в формировании международно-правовых основ обмена информацией, сложившиеся на рубеже 70-80 годов ХХ столетия, а также современное международно-правовое регулирование обмена информацией между субъектами международного права.

Ключевые слова: информация, международный обмен информацией, международно-правовое регулирование обмена информацией.

Summary. This article investigates issues related to the formation and development of international legal regulation of information exchange. The author analyses the trends in the formation of an international legal framework for the exchange of information, developed at the turn of the twentieth century, 70-80 years, as well as contemporary international legal regulation of information exchange between subjects of international law.

Key words: information, international exchange of information, international legal regulation of exchange of information.

Постановка проблеми. Важливим аспектом міжнародної інформаційної діяльності суб'єктів міжнародного права є участь у міжнародному інформаційному обміні. Характерні для початкового періоду розвитку спорадичність і епізодичність з часом були змінені на стійкі і тривалі відносини і виокремили обмін інформацією в самостійну сферу соціальних і міжнародних відносин. Це мало наслідком формування спеціальних норм, покликаних регулювати ці відносини. Забезпечення можливості розширення міжнародних обмінів інформацією, заснованих на дотриманні основних принципів міжнародного права, постало першочерговою задачею.

З часом зміна бачення місця і ролі інформації викликала зміни в міжнародних інформаційних відносинах. І однією з перших, кого вони торкнулися, стала діяльність суб'єктів міжнародного права з міжнародного обміну інформацією. Саме тому особливої актуальності набуває розгляд питань, пов'язаних з міжнародно-правовим регулюванням обміну інформацією, зокрема з позицій як формування міжнародно-правових основ обміну інформацією, так і сучасного бачення розвитку міжнародно-правового регулювання. На увагу заслуговує розгляд не тільки джерел, а й поглядів вчених на концептуальні засади правового регулювання обміну інформацією.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Початок доктринальних досліджень, пов'язаних з міжнародно-правовим регулюванням обміну інформацією, було покладено у сімдесяті роки двадцятого сторіччя. З цього напрямку почались наукові дослідження інформаційної діяльності суб'єктів міжнародного права. Незважаючи на досить тривалий час розвитку, вони переважно носили фрагментарний характер.

З часом, поява нових концепцій розвитку міжнародних інформаційних відносин викликала увагу до міжнародно-правового регулювання обміну інформацією як з практичної, так і теоретичної точок зору. Питання обміну інформацією стали дедалі частіше розглядатися з позицій вирішення окремих практичних питань в рамках міжнародних організацій і у міждержавних відносинах.

Особливу увагу проблемі міжнародно-правового регулювання обміну інформацією почали приділяти і представники доктрини – Ю.М. Колосов (1974 р.), О.М. Овсяк (1983 р.), І.І. Мисик (1987 р.), О.В. Собакіна (1987 р.), О.В. Єрмішина (1988 р.), І.Н. Грязін (1988 р.), В.Я. Суворова (1989 р.), О.Г. Дніпровський (1989 р.), В.П. Талімончик (2011 р.), В.В. Єрмакова (2011 р.) [1] та інші. Окремі положення міжнародного обміну інформацією досліджували Ю.Б. Кашлев, Г.М. Вачнадзе, В. Нелепін, М. Усубян [2] та інші.

Серед розглянутих авторами були питання щодо формування міжнародно-правових норм міжнародного обміну масовою інформацією, міжнародно-правових проблем обміну масовою інформацією та обміну інформатикою, регулювання участі транснаціональних корпорацій у міжнародному обміні масовою інформацією. Певною мірою були дослідженні питання ролі ООН у формуванні норм міжнародного обміну інформацією та участі міжнародних організацій у регулюванні міжнародного обміну інформацією.

Проте залишаються недослідженими питання щодо міжнародно-правового регулювання обміну інформацією між суб'єктами міжнародного права, зокрема щодо принципів, об'єкта, порядку, умов обміну, правового режиму інформації.

Метою статті є визначення особливостей міжнародно-правового регулювання інституту обміну інформацією. У зв'язку з цим вартими розгляду постають питання щодо становлення і розвитку міжнародно-правового обміну інформацією, його умов, тенденцій розвитку.

Виклад основного матеріалу. Історично склалось так, що обмін інформацією між суб'єктами міжнародного права відбувається досить тривалий час. Положення щодо обміну інформацією епізодично зустрічаються в окремих міжнародних угодах із різноманітних питань з прадавніх часів. Проте, тільки з двадцятого сторіччя, включення положень щодо обміну інформацією у міжнародні договори набуло систематичного характеру.

Щодо доктринальних досліджень, то вони, на відміну від інших видів інформаційної діяльності, велись тільки протягом останніх чотирьох десятиліть і мали вибірковий характер. До того ж, для цього періоду характерним було те, що предметом дослідження в тематиці міжнародного обміну інформацією завжди були питання міжнародно-правового регулювання тільки однієї категорії інформації – масової.

Разом з тим, парадоксальним виступає той факт, що переважна кількість міжнародних угод, які укладалися з часу створення ООН (в тому числі і самою ООН) [3], містила низку положень щодо обміну різноманітною інформацією, які, проте, не стали предметом досліджень. Такі положення про обмін інформацією між суб'єктами міжнародного права включалися до тексту міжнародних угод (іноді досить ґрунтовно визначаючи питання щодо обміну інформацією) [4]. Як правило, їх включали до текстів

універсальних, регіональних і двосторонніх угод. Крім того, положення щодо обміну інформацією посіли значне місце і в угодах між міжнародними організаціями [5].

Така ситуація має своє пояснення. Протягом тривалого часу концептуальне розуміння поняття “міжнародний обмін інформацією” було різним. Радянська доктрина міжнародного права розглядала “обмін інформацією” (“міжнародний обмін інформацією”, “інформаційний обмін”, “міжнародний інформаційний обмін”, “транскордонний інформаційний обмін”) в загальному контексті як поширення масової інформації за кордони держави. Характерною для того часу була позиція, висловлена спільно Ю.М. Колосовим і В.І. Цеповим, які, розглядаючи питання правового регулювання міжнародного обміну інформацією, зазначали, що він представляє собою “поширення за допомогою відповідних технічних засобів ідей та уявлень, пануючих у одних державах, серед населення інших” [6, с. 15].

Варто підкреслити, що виокремлення категорії саме *масової інформації* для характеристики відносин, пов’язаних з міжнародно-правовим регулюванням обміну інформацією було характерним у початковий період дослідження цієї тематики (період 70-80 років XX сторіччя) [4]. На підтвердження цього варто звернути увагу на погляд, висловлений О.В. Єрмішиною, яка зазначила, що міжнародний обмін інформацією представляє собою “передачу масової інформації через національні кордони” [7, с. 19].

Такий підхід, на якому ґрунтувалась не тільки позиція радянської доктрини міжнародного права, продовжував відображати, на нашу думку, притаманне ще для 30-х років XX сторіччя бачення міжнародного обміну інформацією, закріплене Південноамериканською угодою про радіозв’язок 1935 року та Міжнародною конвенцією про використання радіомовлення в інтересах миру 1936 року [4].

Тривалий час західні доктрини міжнародного права дотримувались аналогічного підходу. Ситуація почала змінюватись із появою космічної техніки і нового концептуального бачення міжнародного обміну інформацією. Можливість взаємної трансляції радіо- та телевізійних передач на цілі регіони і в той же час намагання держав дотримуватись принципів міжнародного права хоча й надали нове бачення для розвитку цього інституту, проте не були позбавлені політичного й ідеологічного впливу.

З часом у радянській доктрині більш чітко була висловлена позиція з питань міжнародного обміну інформацією. Було зроблено акцент саме на питаннях правового регулювання масової інформації. Зокрема, зазначалось, що міжнародно-правове регулювання масової інформації “здійснюється шляхом застосування принципів і норм, що визначають права і обов’язки суб’єктів міжнародного права в області поширення ідей і відомостей серед населення іноземних держав” [8, с. 152]. У доктрині міжнародного права навіть висловлювалася думка про те, що міжнародно-правове регулювання засобів масової інформації представляє собою окрему галузь загального міжнародного права [8, с. 152]. Таке бачення міжнародно-правового регулювання обміну інформацією було характерним для часів розвитку концепції нового міжнародного інформаційного і комунікаційного порядку і проіснувало до кінця 80-х років XX сторіччя.

Слід звернути увагу на те, що такий підхід до міжнародного обміну інформацією не передбачав взаємної передачі інформації ані в певному порядку, ані на певних умовах і принципах між суб’єктами міжнародного права. За своїм змістом він фактично більше відповідав односторонньому поширенню інформації, що здійснювалась державами і міжнародними організаціями на свій розсуд. При цьому, інформація, що поширювалась, так само як і у попередні часи, за змістом обмежувалася тільки категорією масової інформації.

Разом з тим, нове доктринальне бачення проблематики, пов'язаної з міжнародним обміном інформацією, а також його майбутнім міжнародно-правовим регулюванням, було, в цей же час, викладено О.В. Собакіною (1987 р.). Вона, зазначивши, що для міжнародних інформаційних обмінів характерним є обмін масовою інформацією та повідомленнями, які мають політико-ідеологічний аспект [9, с. 77], звернула увагу на те, що міжнародний обмін інформацією цим не може обмежуватися.

На думку автора, зміни у розумінні соціальної ролі інформації у світовому розвитку призвели до нової оцінки як інформації, так і засобів її використання, і викликали дослідження питань їх міжнародного обміну [10, с. 77]. При цьому вона зазначала, що “створення міжнародних банків даних, розгортання широкої мережі передачі науково-технічної і економічної інформації створюють умови для багатогранного співробітництва у сфері спеціалізованої інформації” [9, с. 77].

Такий доктринальний підхід змінював докорінним чином погляд на міжнародний обмін інформацією.

Однак розвиток в цьому напрямі наукових досліджень досить тривалий час був відсутній.

Цікавий погляд на проблематику міжнародного обміну інформацією висловила В.П. Талімончик (2011 г). Характеризуючи міжнародно-правове регулювання відносин інформаційного обміну, автор запропонувала розглянути весь спектр питань з точки зору концепції глобального інформаційного суспільства [11]. Така позиція автора є дискусійною, оскільки передбачає включення до відносин міжнародного обміну інформацією усього кола питань, які або належать до інших видів міжнародної інформаційної діяльності, або безпосередньо з ним не пов'язані.

Усе зазначене вище дозволяє нам, врахувавши як доктринальні підходи, так і міжнародно-правові угоди, висловити і свою позицію в цьому питанні.

На нашу думку, міжнародний обмін інформацією має свої, притаманні особливості, що відрізняють його від здійснюваних суб'єктами міжнародного права інших видів міжнародної інформаційної діяльності. Особливості міжнародного обміну інформацією можуть бути охарактеризовані наступним чином.

1. Міжнародний обмін інформацією передбачає взаємну передачу суб'єктами міжнародного права інформації (даних, відомостей, повідомлень) на добровільній, паритетній, погодженій основі. Міжнародні двосторонні та багатосторонні угоди суб'єктів міжнародного права є підставою для здійснення обміну інформацією, що може відбуватися як одноразово, так і багаторазово, періодично або постійно.

Зазначимо, що одностороннє поширення суб'єктом міжнародного права інформації (одноразово або багаторазово) не може розглядатися в якості міжнародного обміну інформацією. Також не може розглядатися як міжнародний обмін інформацією і одностороннє отримання (збір) інформації.

2. Важливими для міжнародного обміну інформацією є принципи обміну. Їх дослідженню присвячено кілька монографічних робіт [12], проте загальне теоретичне бачення цієї проблеми відсутнє.

Разом з тим, беззаперечним є те, що міжнародно-правове регулювання обміну інформацією між суб'єктами міжнародного права повинно здійснюватися при дотриманні договірними сторонами таких принципів сучасного міжнародного права, як принцип суверенної рівності держав, принцип заборони застосування сили або загрози силою, принцип територіальної цілісності держав, принцип невтручання, принцип мирного врегулювання спорів, принцип співробітництва, принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань.

З *принципу суверенної рівності* випливає рівноправ'я держав при визначенні порядку, умов інформаційної діяльності та міжнародно-правового режиму інформації.

Нав'язування державі тих чи інших умов використання інформації, інформаційних ресурсів, інформаційних систем і мереж шляхом тиску або примусу є неприпустимим, оскільки протирічить *принципу заборони застосування сили або загрози силою*.

З *принципу територіальної цілісності держав* випливає обов'язок кожної держави використовувати таким чином належну їй інформацію, інформаційно-комунікаційні технології, об'єкти інформаційної інфраструктури, щоб не заподіювати шкоди іншим державам.

В той же час кожна держава є вільною у межах договірному режиму використовувати інформацію на свій розсуд, оскільки це не заподіює шкоди суверенітету і територіальній цілісності інших держав. Тому будь-які претензії з приводу правомірного використання державами інформації є неприпустимими, оскільки означатимуть втручання в її внутрішні справи і, відповідно, порушення *принципу невтручання*. Будь-які спори між державами з приводу обміну інформацією повинні вирішуватися ними взаємно погодженими мирними засобами, з дотриманням *принципу мирного врегулювання спорів*.

Особливе значення при міжнародно-правовому регулюванні обміну інформацією має *принцип співробітництва*. Держави відповідно до цього принципу зобов'язані добросовісно співробітничати згідно з цілями та принципами ООН з метою досягнення взаємоприйнятного, такого що враховує їхні взаємні права, інтереси і загальнолюдські цінності, використання інформації; сприяти взаєморозумінню, довірі, дружнім та добросусідським відносинам в умовах миру, безпеки та справедливості; підвищенню добробуту народів; ширшого ознайомлення інших держав з власними досягненнями в економіці, науці, техніці, культурі; робити власні досягнення в цих сферах надбанням інших.

Разом з тим, основні принципи міжнародного права, що є керівними началами при регулюванні міжнародного обміну інформацією, не тільки не виключають, а й припускають договірну конкретизацію на основі взаємного співробітництва держав.

Варто відмітити, що спеціальні принципи міжнародного обміну інформацією містяться в міжнародних актах, зокрема прийнятій ЮНЕСКО *Декларації про основні принципи, що стосуються внеску засобів масової інформації у зміцнення миру та міжнародного взаєморозуміння, в розвиток прав людини і у боротьбу проти расизму і апартеїду і підбурення до війни* 1978 року, прийнятій ООН і ЮНЕСКО *Декларації принципів “Побудова інформаційного суспільства – глобальна задача нового тисячоліття”* 2003 року, прийнятій Радою Європи *Декларації про свободу обміну інформацією в Інтернеті* 2003 року.

Варто звернути увагу на те, що прийняті в різні часи, побудовані на різних концептуальних засадах, такі принципи відображають притаманне для того часу бачення правових засад міжнародного обміну інформацією. І, на нашу думку, не усі з цих декларативних принципів можна розглядати в якості принципів міжнародного інформаційного обміну.

3. Зазвичай, положення міжнародних угод щодо обміну інформацією можуть передбачати мету, об'єкт, порядок, умови обміну і правовий режим інформації.

Метою міжнародного обміну інформацією є взаємне ознайомлення сторін, узгодження спільної політики і діяльності суб'єктів міжнародного права.

Об'єктом міжнародного інформаційного обміну виступають документована інформація, інформаційні ресурси, інформаційні продукти та інформаційні послуги.

Порядок обміну інформацією передбачає послідовність дій суб'єктів міжнародного права щодо взаємного надання інформації (наприклад, порядок обміну може передбачати надання інформації з одного або кількох питань не на регулярній основі; надання на регулярній або періодичній основі інформації з визначеного кола питань певному органу міжнародної організації тощо).

Умови міжнародного обміну інформацією передбачають обов'язки суб'єктів щодо взаємної передачі суб'єктами міжнародного права інформації даних, відомостей, повідомлень (наприклад, умови обміну інформацією між міжнародними організаціями, зазвичай передбачають взаємне надання інформації про поточну та перспективну діяльність організацій для наступної розробки, погодження і реалізації загальної політики відповідно до задач, визначених статутами організацій).

Правовий режим інформації визначає умови доступу і поширення інформації, отриманої шляхом міжнародного обміну інформацією у відношенні до третіх осіб. Інформація, отримана шляхом міжнародного обміну між суб'єктами міжнародного права, може мати різний міжнародно-правовий режим (обмежена для використання (таємна, конфіденційна), призначена для вільного обігу тощо).

4. У міжнародному праві склалося дві групи угод між суб'єктами міжнародного права щодо обміну інформацією.

До першої групи входить значна кількість міжнародних угод, у яких, крім інших, містяться і умови щодо обміну інформацією. В цих договорах визначаються тільки загальні положення щодо обміну відповідною інформацією між договірними сторонами (наприклад, в міждержавних угодах про правову допомогу; в угодах між міжнародними організаціями про основи взаємовідносин і співробітництво; в угодах між державами і міжнародними організаціями з приводу діяльності в рамках організації тощо).

До другої групи входять угоди, що укладаються суб'єктами міжнародного права виключно з питань обміну інформації одного змісту. До таких можна віднести угоди про обмін будь-якою інформацією, з приводу якої сторони дійшли згоди про обмін. Останнім часом у відносинах між ними спостерігається тенденція до укладання угод з обміну окремими видами інформації – правової [13], економічної [14], екологічної [15], науково-технічної [16], освітньої [17], військової [18], щодо надзвичайних ситуацій [19] тощо.

5. Договірній практиці у сфері міжнародного права відомі угоди, що містять положення про обмін інформацією. Зокрема, серед них: а) міждержавні угоди (універсальні, регіональні і двосторонні); б) угоди міжнародних організацій між собою; в) угоди міжнародних організацій з державами.

Аналіз положень цих угод свідчить про те, що вони мають різні мету, об'єкт, порядок, умови обміну і правовий режим інформації.

6. Обмін інформацією між суб'єктами міжнародного права може відбуватися на підставі укладених угод за допомогою: а) будь-яких носіїв; б) інформаційних баз даних (наприклад, баз даних міжнародних організацій – ООН, МАГАТЕ, ІНТЕРПОЛ); в) засобів міжнародного інформаційного обміну (наприклад, за допомогою інформаційних систем – Глобальної системи телез'язку Всесвітньої служби погоди Всесвітньої метеорологічної організації; Інформаційної системи Всесвітньої метеорологічної організації тощо).

Отже, зазначені положення дають нам фактичну можливість говорити про міжнародний обмін інформацією як один із видів міжнародної інформаційної діяльності суб'єктів міжнародного права. Він відрізняється від інших видів діяльності, зокрема

поширення інформації, збору інформації, що теж здійснюються суб'єктами міжнародного права.

Реальністю сучасного часу стало те, що розвиток міжнародних інформаційних відносин почав набагато випереджати їхнє міжнародно-правове регулювання. Поява нових відносин, їх ускладнення і трансформація викликають необхідність дослідження нових умов, за яких здійснюватиметься міжнародно-правове регулювання обміну інформацією.

Висновки.

Таким чином, розглянувши питання, пов'язані із становленням і розвитком міжнародно-правового регулювання обміну інформацією, можна зазначити наступне:

- перші наукові дослідження міжнародно-правових основ обміну інформацією розпочались з 70 років ХХ сторіччя;

- тематика досліджень цього періоду була зосереджена переважно на питаннях міжнародно-правового регулювання використання масової інформації та визначенні технічних умов її поширення;

- міжнародний обмін інформацією в сучасних умовах передбачає взаємну передачу суб'єктами міжнародного права інформації на добровільній, паритетній, погодженій основі;

- положення міжнародних угод (універсальних, регіональних і двосторонніх) можуть передбачати мету, об'єкт, порядок, умови обміну інформацією та її правовий режим;

- спостерігається тенденція до укладання суб'єктами міжнародного права угод з обміну окремими видами інформації;

- обмін інформацією між суб'єктами міжнародного права відбуватися за допомогою будь-яких носіїв, інформаційних баз даних, засобів міжнародного інформаційного обміну;

- міжнародний обмін інформацією виступає в якості суттєвого додаткового фактору розвитку міжнародних інформаційних відносин.

Перспективи подальших досліджень. Актуальними, на нашу думку, можуть бути подальші дослідження умов і особливостей міжнародно-правового регулювання обміну інформацією у міждержавних угодах, угодах міжнародних організацій між собою, а також угодах міжнародних організацій з державами.

Використана література

1. Колосов Ю.М. Массовая информация и международное право / Ю.М. Колосов – М., “Международ. отношения”, 1974. – 168 с.; Овсянко О. Міжнародно-правові проблеми регулювання поширення інформації та обміну нею // Радянське право. – К., 1983. – № 5 – С. 64-67; Мысык И.И. Международно-правовое регулирование отношений информационного обмена СССР с зарубежными странами: автореф. дис. на соискание научной степени канд. юрид. наук / И.И. Мысык; АН УССР. Ин-т государства и права. – К., 1987. – 19 с.; Мысык И.И. Некоторые проблемы международно-правового регулирования обмена информацией // Вест. Киев. ун-та. междунар. отношений и междунар. права. – 1987. – Вып. 24. – С. 74-78; Собакина Е.В. Международно-правовые проблемы международных обменов информатикой // Сов. государство и право. – 1987. – № 4. – С. 77-81; Собакина Е.В. Роль ООН в формировании международно-правовых норм международного обмена информацией / Е.В. Собакина // 40-летие ООН : актуальные проблемы развития международного права и международных отношений. – М., 1988. – С. 26-37; Ермишина Е.В. Международный обмен информацией : правовые аспекты / Е.В. Ермишина. – М. : Междунар. отношения, 1988. – 144 с.; Грязин И.Н. О правовом режиме передачи машиночитаемой информации по международным сетям

электросвязи / И.Н. Грязин // Учен. зап. Тарт. ун-та. – 1988. – Вып. 801. – С. 57-68; Суворова В.Я. Роль обмена информацией в обеспечении реализации норм международного права // Проблемы реализации норм международного права : *межвуз. сб. науч. тр.* / отв. ред. Г.В. Игнатенко; Свердлов. юрид. ин-т им. Р.А. Руденко. – Свердловск : СЮИ, 1989. – С. 25-40; Днепровский А.Г. Правовые проблемы нового международного информационного порядка / А.Г. Днепровский – М. : Наука, 1989. – 142 с.; Талимончик В.П. Международно-правовое регулирование отношений информационного обмена / В.П. Талимончик. – С-Пб. : Издательство “Юридический центр-Пресс”, 2011, – 382 с.; Ермакова В.В. Проблемы правового регулирования межгосударственного информационного обмена в СНГ // Информационное право. – 2011. – № 4 (27). – С. 21-25.

2. Вачнадзе Г.Н. Международный обмен информацией : его сторонники и противники / Г.Н. Вачнадзе, Ю.Б. Кашлев. – [2-е изд., доп.]. – Тбилиси : Сабчота Сакартвело, 1980. – 387 с.; Нелепин В. К вопросу о правовой охране информационного обмена. – Режим доступа : [//www.russianlaw.net/law/netlaw/articles/paper07.htm](http://www.russianlaw.net/law/netlaw/articles/paper07.htm); Усубян М. Правовая охрана персональных данных и свобода трансграничных информационных обменов. – Режим доступа : [//www.russianlaw.net/law/civil_rights/pd/paper09](http://www.russianlaw.net/law/civil_rights/pd/paper09)

3. В якості прикладу можна назвати угоди : Соглашение между Организацией Объединенных Наций и Международной организацией труда от 30 мая 1946 г. – Режим доступа : [//www.ilo.org/public/english/bureau/leg/agreements/nu.htm](http://www.ilo.org/public/english/bureau/leg/agreements/nu.htm); Соглашения между Организацией Объединенных Наций и Организацией Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры 1946 года. – Режим доступа : [//www.unesdoc.unesco.org/images/0012/001255/125590r.pdf#page=7%3Cbr%20/%3E](http://www.unesdoc.unesco.org/images/0012/001255/125590r.pdf#page=7%3Cbr%20/%3E); Соглашение между Организацией Объединенных Наций и Международным валютным фондом 1947 г. – Режим доступа : [//www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=DN21](http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=DN21); Соглашения между Организацией Объединенных Наций и Всемирной организацией интеллектуальной собственности от 17 декабря 1974 г. – Режим доступа : [//www.wipo.int/treaties/en/agreement](http://www.wipo.int/treaties/en/agreement); Agreement between the International Labour Organization and the United Nations Educational Scientific and Cultural Organization 1947. – Режим доступа : [//www.ilo.org/public/english/bureau/leg/agreements/unesco.htm](http://www.ilo.org/public/english/bureau/leg/agreements/unesco.htm); Agreement between the Food and Agriculture Organization of the United Nations and the World Health Organization 1948. - Режим доступа : [//www.apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/agreements-with-other-inter-en.pdf](http://www.apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/agreements-with-other-inter-en.pdf); Agreement between the International Labour Organization and the United Nations Industrial Development Organization 1987. – Режим доступа : [//www.ilo.org/public/english/bureau/leg/agreements/unido2.htm](http://www.ilo.org/public/english/bureau/leg/agreements/unido2.htm)

4. Забара І.М. Правове регулювання міждержавного обміну інформацією у багатосторонніх договорах // Інформація і право. – 2013. – № 1 (7). – С. 50-57.

5. Забара І.М. Правове регулювання обміну інформацією в діяльності міжнародних організацій системи ООН // Український часопис міжнародного права. – 2012. – № 1-2. – С. 113-120.

6. Колосов Ю.М. Новый международный информационный порядок и проблема поддержания мира / Ю.М. Колосов, Б.А. Цепов. – М., 1983. – 72 с.

7. Ермишина Е.В. Международный обмен информацией : правовые аспекты / Е.В. Ермишина. – М. : Междунар. отношения, 1988. – 144 с.

8. Бацанов С.Б. Словарь международного права / С.Б. Бацанов, Г.К. Ефимов, В.И. Кузнецов и др. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Междунар. отношения, 1986. – 432 с.

9. Собакина Е.В. Международно-правовые проблемы международных обменов информатикой // Советское государство и право. – 1987. – № 4. – С. 77-81.

10. Там же, с. 77. Для характеристики автор використовує термін “інформатика”, притаманний для тогочасних відносин, зазначивши, що “інформатика – поняття, що означає наукову інформацію, а також засоби її збирання, пошуку, переробки, перетворення, поширення і використання у різних областях людської діяльності”. Фактично, у сучасному розумінні і враховуючи тематику статті, автор наголошувала на міжнародному обміні інформацією та інформаційно-комунікативними технологіями.

11. Талимончик В.П. Международно-правовое регулирование отношений информационного обмена / В.П. Талимончик. – С-Пб. : Издательство “Юридический центр-Пресс”, 2011. – 382 с.

12. Колосов Ю.М. Новый международный информационный порядок и проблема поддержания мира / Ю.М. Колосов, Б.А. Цепов. – М., 1983. – 72 с.; Колосов Ю.М. Массовая информация и международное право / Ю.М. Колосов. – М., “Междунар. отношения”, 1974. – 168 с.; Ермишина Е.В. Международный обмен информацией : правовые аспекты. / Е.В. Ермишина. – М. : Междунар. отношения, 1988. – 144 с.; Днепровский А.Г. Правовые проблемы нового международного информационного порядка / А.Г. Днепровский. – М. : Наука, 1989. – 142 с.; Талимончик В.П. Международно-правовое регулирование отношений информационного обмена / В.П. Талимончик. – С-Пб. : Издательство “Юридический центр-Пресс”, 2011. – 382 с.

13. Конвенция об обмене информацией относительно приобретения гражданства от 10 сентября 1964 г. – Режим доступа : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_887](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_887); Европейская конвенция об информации относительно иностранного законодательства от 7 июня 1968 г. – Режим доступа : [//www.conventions.coe.int/treaty/rus/Treaties/Html/062.htm](http://www.conventions.coe.int/treaty/rus/Treaties/Html/062.htm); Європейська конвенція про отримання за кордоном інформації та свідомств з адміністративних питань (ETS № 100) від 15 травня 1978 р. – Режим доступу : [//www.ua-info.biz/legal/basebi/ua-hmwawr.htm](http://www.ua-info.biz/legal/basebi/ua-hmwawr.htm); Соглашение об обмене правовой информацией от 21 октября 1994 г. – Режим доступа : [//www.lawrussia.ru/texts/legal_383/doc383a336x916.htm](http://www.lawrussia.ru/texts/legal_383/doc383a336x916.htm)

14. Соглашение об обмене экономической информацией от 26 июня 1992 г. – Режим доступа : [//www.zakon.law7.ru/base29/part4/d29ru4034.htm](http://www.zakon.law7.ru/base29/part4/d29ru4034.htm)

15. Соглашение об информационном сотрудничестве в области экологии и охраны окружающей среды от 11 сентября 1998 г. – Режим доступа : [//www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997_309](http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997_309)

16. Соглашение о межгосударственном обмене научно-технической информацией от 26 июня 1992 года. – Режим доступа : [//www.cis.minsk.by/page.php?id=2458](http://www.cis.minsk.by/page.php?id=2458); Соглашение о свободном доступе и порядке обмена открытой научно-технической информацией государств-участников СНГ от 11 сентября 1998 г. – Режим доступа : [//www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_889](http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_889)

17. Соглашение об обмене информацией в сфере образования государств-участников Содружества Независимых Государств от 31 мая 2001 г. – Режим доступа : [//www.mid.ru/BDOMP/spm_md.nsf/0/6EFD0FAA5996836744257B8D004B3658](http://www.mid.ru/BDOMP/spm_md.nsf/0/6EFD0FAA5996836744257B8D004B3658)

18. Соглашение об организации информационного взаимодействия в объединенных вооруженных силах Содружества Независимых Государств и вооруженных силах государств-участников соглашения от 13 ноября 1992 г. – Режим доступа : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_476](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_476)

19. Соглашение об обмене информацией о чрезвычайных ситуациях природного и техногенного характера, об информационном взаимодействии при ликвидации их последствий и оказании помощи пострадавшему населению от 18 сентября 2003 г. – Режим доступа : [//www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=4754](http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=4754)

~~~~~ * * * ~~~~~

Інформатизація та інформаційні технології

УДК 336.7:340.5:347.7

ТРУБІН І.О., кандидат юридичних наук,
Науково-дослідний інститут фінансового права

**ПЛАТІЖНІ СИСТЕМИ НА ОСНОВІ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ
ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ**

Анотація. У результаті класифікації електронних грошей проаналізовано основні види платіжних систем, у яких електронні гроші використовуються як платіжний засіб. Запропоновано структуру системи електронних платежів та визначення терміна “платіжна система на основі електронних грошей”.

Ключові слова: електронні гроші, платіжна система, система електронних платежів, класифікація електронних грошей, платіжна система на основі електронних грошей.

Аннотация. В результате классификации электронных денег проведен анализ основных видов платежных систем, в которых электронные деньги используются в качестве платежного средства. Предложены структура системы электронных платежей и определение термина “платежная система на основе электронных денег”.

Ключевые слова: электронные деньги, платежная система, система электронных платежей, классификация электронных денег, платежная система на основе электронных денег.

Summary. Based on the classification of e-money we did analysis of the main types of payment systems in which e-money is used as a means of payment. In this article we present structure of electronic payment systems and the definition of “payment system based on electronic money” term.

Keywords: electronic money, payment system, electronic payment system, the classification of electronic money, payment system based on electronic money.

Постановка проблеми. За останні десять років більшість комерційних операцій, зокрема в роздрібній торгівлі, перемістились в Інтернет-середовище. Відповідні зміни в економічних відносинах призвели, на думку багатьох вчених, до формування нової сфери суспільних відносин – електронної комерції. Саме з появою електронної комерції фахівці пов’язують виникнення електронних магазинів та запровадження нової форми платіжного засобу – електронних грошей.

Слід зазначити, що обсяг ринку електронних грошей постійно зростає. Для прикладу, обіг електронних грошей, зокрема тих, що обертаються в платіжних системах на програмній основі, у 2011 році становив 2,5 млрд. грн., що вдвічі більше, ніж у 2009 році, та в десять разів – ніж у 2007 році [11]. За неофіційними даними, в 2012 році загальний обіг електронних грошей на українському ринку збільшився приблизно вдвічі і становив 8 млрд. грн.

Специфіка відповідної сфери суспільних відносин та масовий характер, якого набула електронна комерція протягом останніх років, спричинили появу ряду проблем. Зокрема, потребує уточнення питання легітимності електронних грошей та платіжних систем, у яких вони використовуються як платіжний засіб. Неготовність українського законодавства до регулювання відносин у сфері функціонування системи електронних платежів гальмує її розвиток. У зв’язку з цим актуальності набувають дослідження,

направлені на з'ясування сутності цієї системи. Адже ґрунтовний аналіз об'єкта правового регулювання будь-якого нормативно-правового акта є передумовою формування комплексу правових заходів, спрямованих на врегулювання сфери розрахунків з використанням електронних грошей в Україні.

Окремі аспекти, пов'язані з дослідженням функціонування електронних грошей, зустрічаються у працях: О.В. Єфремкіної, Б.С. Івасіва, О.О. Махаєвої, А.М. Новицького, Б.А. Панасюк, В.М. Сокульського, А.О. Тлустого та інших.

Так, вивчення публікацій Б.С. Івасіва, О.О. Махаєвої та А.О. Тлустого засвідчило про існування класифікації електронних грошей та платіжних систем, у яких вони функціонують. Крім того, особливо актуальною для дослідження стала монографічна праця А.М. Новицького “Правове регулювання інституціоналізації інформаційного суспільства в Україні”, у якій автор відмічає ряд додаткових особливостей електронних грошей і можливі напрями розвитку останніх в умовах сьогодення.

Метою статті є розкриття сутності системи електронних платежів та основних її елементів.

Завдання роботи передбачають:

- узагальнення теоретичних підходів до класифікації електронних грошей;
- розкриття сутності основних видів платіжних систем, у яких електронні гроші використовуються як платіжний засіб;
- визначення авторського бачення структури системи електронних платежів.

Виклад основних положень. Виникнувши всередині 1990-х років електронні гроші на практиці швидко довели свої переваги, а в наукових колах стали предметом дискусій. На сучасному етапі розвитку суспільства електронні гроші як платіжний засіб використовуються в платіжних системах, які утворюють систему електронних платежів.

Варто зазначити, що однією з особливостей електронних грошей є їх поділ на види. При цьому відповідна класифікація базується на технічному походженні електронних грошей. Так, існує твердження, що залежно від електронного носія останні можуть бути двох видів: електронні гроші на основі карток та електронні гроші генеровані на жорсткому диску комп'ютера [10, с. 47; 16, с. 400-402; 9, с. 8; 17, с. 480].

Щодо першого виду зазначимо, що електронні гроші на основі карток існують на відповідних носіях інформації та мають вбудований мікропроцесор, на якому міститься грошовий еквівалент вартості як наслідок попередньої оплати. До них відносять:

- смарт-картки;
- картки із збереженою вартістю;
- електронні гаманці.

В цілому до електронних грошей відносяться картки, що мають багатоцільовий характер та можуть бути використані для розрахунків не лише на користь емітента, а й інших учасників відносин.

Підтвердженням вказаної тези є погляди О.О. Махаєвої, яка стверджує, що картки зі збереженою грошовою вартістю, які випускаються телефонними компаніями, операторами мобільного зв'язку, транспортними фірмами, Інтернет-провайдерами й іншими підприємствами та приймаються до оплати виключно емітентами, електронними грошима не вважаються [10, с. 47]. При цьому окремі вчені, зокрема О.В. Єфремкіна, називають відповідний вид електронних грошей – “жорсткі” електронні гроші [7].

До іншого виду електронних грошей відносять “програмні” електронні гроші [7]. Досить часто їх називають “мережеві”. Електронні гроші на програмній основі генеровані на жорсткому диску комп'ютера, де за допомогою програмного забезпечення

збережена грошова вартість. Розрахунки з використанням відповідних “програмних” електронних грошей відбуваються з використанням телекомунікаційних мереж, зокрема Інтернету.

Проте вказану класифікацію електронних грошей не можна вважати остаточною, особливо в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій та електронної комерції.

Так, введення операторами мобільного зв’язку послуги, пов’язаної з переказом коштів з рахунку одного абонента на рахунок іншого, отриманням кредиту на розмови тощо, призвело до активізації операцій у сфері електронної комерції за результатами яких оплата здійснюється з використанням відповідних засобів.

Зокрема, А.М. Новицький зазначає, що на сьогодні з введенням такої послуги, як передача електронного еквіваленту грошей від одного користувача до іншого наявною є така властивість грошей, як трансферабельність, тобто обіг між споживачами [12, с. 241].

Як не раз зазначалося, електронні гроші функціонують у платіжних системах. Відповідно до чинного законодавства платіжна система – це платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов’язковою функцією, що має виконувати платіжна система [8].

Формування платіжної системи як складової системи електронних платежів здійснюється залежно від виду електронних грошей. У зв’язку з цим варто зупинитись на характеристиці основних видів платіжних систем, де електронні гроші використовуються як платіжний засіб.

Суть роботи платіжних систем на основі смарт-карток полягає в тому, що в процесі їх використання користувачі завантажують платіжні засоби з банківських рахунків на смарт-карти або РС-файли. Під час здійснення покупки за допомогою таких інструментів спочатку відбувається перевірка наявності на них необхідної суми, потім необхідна сума віднімається від поточного залишку покупця і додається до депонованої суми “постачальника”.

Смарт-картки ще називають чиповими картками. На їх базі створена високоефективна офф-лайн-технологія, тобто така, що не потребує операційного оперативного зв’язку з банківським рахунком під час виконання платіжних операцій і яка значно зменшує експлуатаційні витрати [1, с. 8].

До переваг смарт-карток відносять: портативність, можливість здійснювати покупки і поповнювати “рахунок” як у мережі, так і в офф-лайн-режимі, авторизація відбувається за допомогою спеціального “цифрового підпису”, що генерується при кожному застосуванні та має унікальний характер. В Україні на сьогодні, картковий варіант представлений одним з інструментів Національної системи масових електронних платежів (далі – НСМЕП) – електронними гаманцями. Платіжною організацією і оператором НСМЕП є Національний банк України. Це перший у світі приклад, коли систему електронних грошей впроваджує центральний банк країни [10, с. 49].

Платіжні системи на програмній основі, що функціонують в Інтернеті, досить часто в наукових джерелах називають “системи електронних грошей” [18, с. 11-12; 14; 15; 10, с. 46-48; 9, с. 8].

Система електронних грошей являє собою модель із набором підсистем, що дозволяють електронній вартості переміщуватися під контролем системного адміністратора, який контролює безпеку створення та обігу в рамках системи [9, с. 8].

Однією з особливостей систем електронних грошей є те, що вони самі по собі можуть бути поділені на декілька функціональних груп. Так, за змістом транзакції можуть бути: кредитові, дебетові, простого запису; за сферою дії: C2B, B2B та B2C; а також залежно від того, чи використовується у процесі транзакції посередник – банк або інший фінансовий інститут чи суб’єкт електронної комерції.

Кожна з цих систем реалізує власний сценарій транзакцій, пов’язаний з обробкою замовлень, платежів, інструкцій, процедури і протоколи для переказу коштів між рахунками. Крім того, незважаючи на те, що дана система вимагає он-лайн-режиму від платника, одержувач платежу може перебувати офф-лайн (що вигідно з погляду витрат). Сюди відносять різні платіжні середовища, системи обміну електронними даними/повідомленнями, протоколи та ін. Серед найбільш поширених в Україні є: WebMoney Transfer, Яндекс.Деньги, Інтернет.Гроші, МонеХу, Максї тощо.

Щодо платіжних систем на основі мереж мобільного зв’язку, то в сучасних умовах найбільш прогресивним у цьому плані є “Білайн”. Оператор мобільного зв’язку, крім звичайних послуг з передачі коштів між рахунками абонентів мережі започаткував інші, пов’язані з використанням електронних грошей. Зокрема це послуги: “Мобільний платіж” та “Білайн.Гроші”.

Використовуючи послугу “Мобільний платіж”, абоненти можуть оплачувати комунальні послуги, телебачення, залізничні квитки, білети до кінотеатрів, міжміський та міжнародний зв’язок, Інтернет, стільниковий зв’язок, а також здійснювати грошові перекази з рахунку мобільного телефону. Вартість придбання послуг списується з рахунку мобільного телефону користувача.

Вказана послуга має зв’язок з банківськими платіжними системами. Зокрема користувач може поповнювати рахунок “Білайн” шляхом переказу коштів з банківської картки за допомогою команди, надісланої з телефону. З цією метою користувачі зобов’язані зареєструвати банківську картку. При цьому поповнювати рахунок телефону можна як на особистий номер, так і на номер інших абонентів без комісії.

Проте, оператором встановлено обмеження для користувачів послуги “Мобільний платіж”. Відповідні обмеження – це лімітовані розміри платежів поділені в рамках загальної класифікації послуг (комунальні послуги, телебачення, залізничні квитки тощо).

Інша послуга – “Білайн.Гроші” – дозволяє отримувати грошові кошти від сторонніх осіб на рахунок мобільного телефону “Білайн”, отримувати їх готівкою в будь-якому відділенні системи грошових переказів ЮНІСТРІМ на території Росії, а також переказувати кошти на:

- банківську картку;
- банківський рахунок в російському банку;
- інший телефон, в тому числі на рахунок абонентів країн СНД та Грузії;
- на рахунок електронного гаманця.

Послуга не потребує підключення і доступна усім абонентам мережі – фізичним особам, що досягли 14 років. При використанні послуги з користувача стягується комісія, яка списується з особового рахунку одночасно з сумою переказу.

Враховуючи викладене вище, варто зазначити, що використання операторами мобільного зв’язку технологій, пов’язаних з обігом електронних грошей, є перспективним напрямом розвитку останніх і може бути покладено в основу формування нового виду платіжних систем, що будуть складовою системи електронних платежів.

Проте, у сучасних умовах запровадження різними операторами мобільного зв'язку послуги з переказу коштів з рахунку абонента на рахунки інших абонентів не можна вважати операціями з електронними грошима, оскільки отримані кошти можуть бути витрачені лише в межах системи. Але це перспективний напрям розвитку такої форми розрахунку, і існує реальна можливість того, що, спираючись на досвід “Білайн”, вітчизняні оператори мобільного зв'язку поступово введуть послуги зі схожими ознаками, і в електронній комерції вони будуть використовуватись на рівні з іншими видами електронних грошей.

Повертаючись до системи електронних платежів, зазначимо, що вона складається з платіжних систем, у яких електронні гроші використовуються як платіжний засіб і поділяється на дві складові:

- платіжні системи, що функціонують у банківському секторі;
- платіжні системи, що функціонують поза банківським сектором.

Щодо платіжних систем, що функціонують в банківському секторі, то за даними Національного банку України, близько 15 банків мають право здійснювати випуск електронних грошей в Україні. При цьому перелік платіжних систем, що функціонують у цих банках має такий вигляд:

- Національна система масових електронних платежів;
- “ГлобалМані”.

Щодо платіжних систем, що функціонують поза банківським сектором то їх перелік значно ширший. Серед найбільших лідерів, як було зазначено вище, можна виділити: WebMoney Transfer, Інтернет.Гроші, MoneXu, які базуються на програмній основі ЕОМ.

Висновки.

В сучасних умовах ринок електронних грошей пройшов тривалий шлях розвитку та трансформації. Його наслідком є система електронних платежів, де складовими виступають платіжні системи, в яких функціонують електронні гроші. Платіжні системи, що входять до структури системи електронних платежів, необхідно розглядати окремо від банківських платіжних систем (систем безготівкових розрахунків). Це є необхідним, оскільки електронні гроші відмінні від готівкових та функціонують у платіжних системах, що мають відповідні ознаки: існування спеціального платіжного інструменту; присутність платіжної організації; у випадках, коли електронні гроші функціонують на основі карток, – наявність спеціального платіжного засобу, тобто смарт-картки тощо. При цьому, відповідне виокремлення платіжних систем можна здійснити шляхом введення спеціального терміна, що характеризував би їх.

На підставі узагальнення окремих аспектів, пов'язаних з функціонуванням електронних грошей та платіжних систем, зокрема згаданих у цьому дослідженні, а також з метою уникнення непорозумінь як в діловому обороті, так і в законодавчій практиці пропонується використовувати термін “платіжна системи на основі електронних грошей”, який означає сукупність суспільних відносин, що виникають між платіжними організаціями, банками-емітентами, учасниками платіжної системи при здійсненні розрахункових операцій з використанням електронних грошей.

До платіжних систем на основі електронних грошей можна віднести:

- платіжні системи на основі смарт-карток;
- платіжні системи на програмній основі, що функціонують в Інтернеті;
- платіжні системи на основі мереж мобільного зв'язку.

В комплексному вимірі система електронних платежів представлена як концепція на Рис.1.

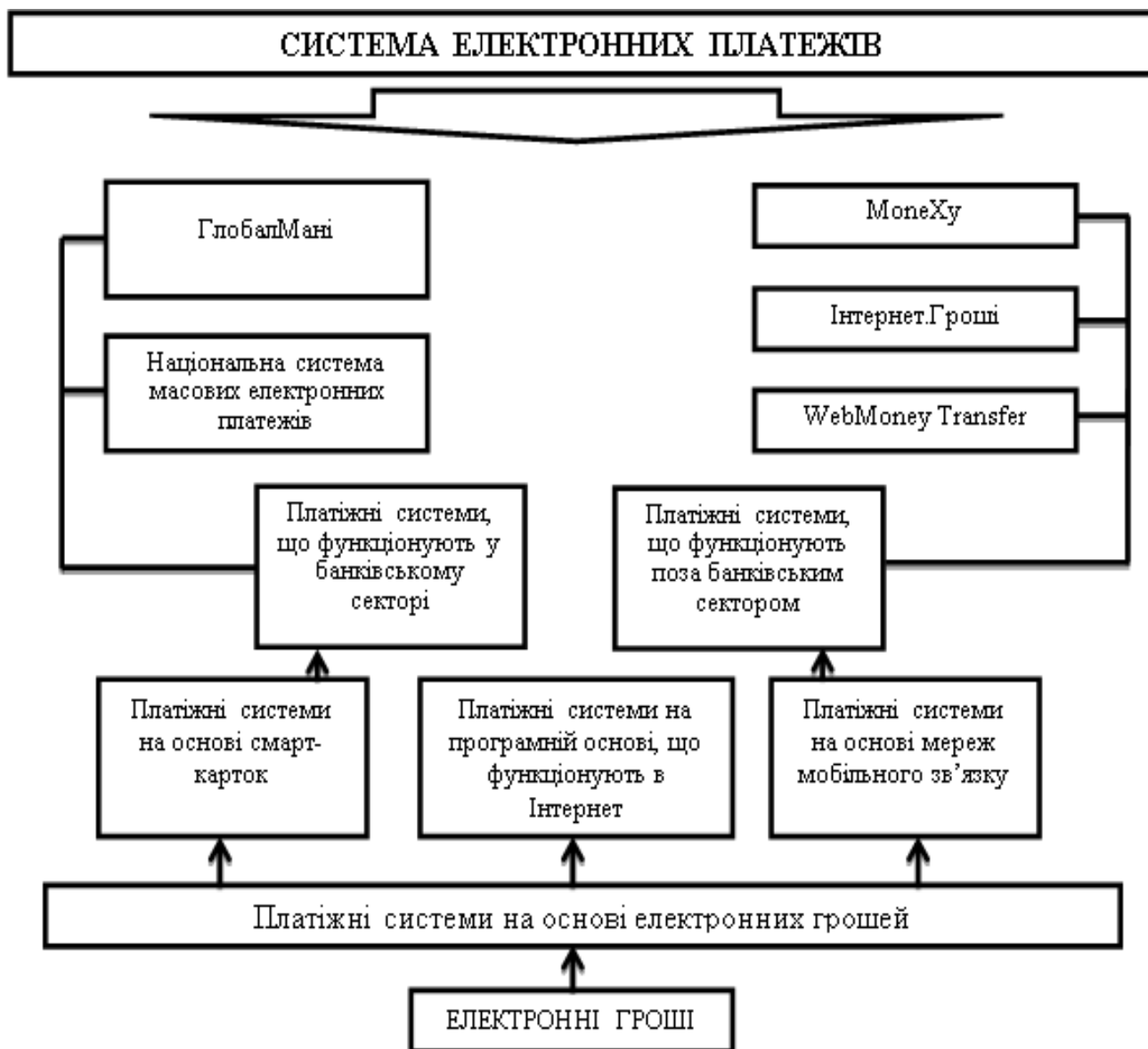

Рис.1. Структура системи електронних платежів.

Використана література

1. Бутузов В.М. Правові та організаційні засади протидії злочинам у сфері використання платіжних карток : навчальний посібник / В.М. Бутузов, В.І. Василичук, В.П. Шеломенцев. – К. : Типографія ТОВ “СТ-Стиль”, 2006. – 139 с.
2. Веб-сайт ВНПС “ГлобалМані”. – Режим доступу : [//www.globalmoney.ua/about.uk.html](http://www.globalmoney.ua/about.uk.html)
3. Веб-сайт міжнародної платіжної системи MoneXu. – Режим доступу : [//www.monexy.com](http://www.monexy.com)
4. Веб-сайт міжнародної платіжної системи WebMoney. – Режим доступу : [//www.webmoney.ua/russian/about](http://www.webmoney.ua/russian/about)
5. Веб-сайт міжнародної платіжної системи Інтернет. Гроші. – Режим доступу : [//www.imoney.ua/system/index.ua.htm](http://www.imoney.ua/system/index.ua.htm)
6. Веб-сайт Національного банку України. – Режим доступу : [//www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=66296&cat_id=66292](http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=66296&cat_id=66292)
7. Ефремкина О.В. Электронные деньги в ЕС : правовой аспект / О.В. Ефремкина // Глобалистика : энциклопедия. – М., 2003. – С. 325-326.

8. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 05.04.01 р. – (Системи інформаційно-правового забезпечення ЛІГА : ЗАКОН “Еліт”).
9. Івасів Б. Електронні гроші : можливості, тенденції розвитку та наслідки поширення // Фінансовий ринок України. – 2011. – № 5. – С. 8-9.
10. Махаєва О.О. Підходи до регулювання емісії електронних грошей та їх використання // Вісник Української академії банківської справи. – 2005. – № 2(19). – С. 46-51.
11. Непряхина Н., Черный Р. ГНС подключила электронику. – Режим доступу : [//www.kommersant.ua/doc/1859286](http://www.kommersant.ua/doc/1859286)
12. Новицький А.М. Правове регулювання інституціоналізації інформаційного суспільства в Україні : монографія / А.М. Новицький. – Ірпінь : НУДПС України, 2011. – 444 с.
13. Організаційно-правові та тактичні основи протидії злочинності у сфері високих інформаційних технологій : навчальний посібник ; за ред. Б.В. Романюка; Є.Д. Скулиша – К. : 2011. – 404 с.
14. Панасюк Б.А. Розвиток та функціонування електронних грошей в світовій економіці. – Режим доступу : [//www.rusnauka.com/3_ANR_2011/Economics/1_78150.doc.htm](http://www.rusnauka.com/3_ANR_2011/Economics/1_78150.doc.htm)
15. Сокульський В.М. Організація функціонування систем електронних грошей для забезпечення діяльності електронної торгівлі. – Режим доступу : [//www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67316.doc.htm](http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67316.doc.htm)
16. Тлустий А.О. Електронні гроші та фактори, що визначають їх розвиток // Наукові праці. Економіка. – 2007. – Вип. 59. – С. 115-117.
17. Трубін І.О. Платіжні системи на основі електронних грошей як складова системи електронних платежів : *матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. до Дня науки [“Проблеми та перспективи розвитку юридичної науки та освіти в Україні”], (Київ, Нац. авіац. універ., 17 травня 2012 року).* – К. : Омега-Л, 2012. – С.479-481.
18. Трубін І.О. Системи електронних грошей : поняття та загальна характеристика // Фінансове право. – 2011. – № 2. – С. 11-16.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 004.67

ЛАНДЕ Д.В., доктор технічних наук
БРАЙЧЕВСЬКИЙ С.М., кандидат фізико-математичних наук

МОЖЛИВОСТІ ДОВІДКОВИХ МЕРЕЖЕВИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Анотація. Визначення можливостей і переваг технології MediaWiki. Обґрунтовується можливість її застосування для створення електронної енциклопедії законодавства України.

Ключові слова: електронна енциклопедія, технологія, Інтернет, веб-сайт, MediaWiki.

Аннотация. Определение возможностей и преимуществ технологии MediaWiki. Обосновывается возможность ее применения для создания электронной энциклопедии законодательства Украины.

Ключевые слова: электронная энциклопедия, технология, Интернет, веб-сайт, MediaWiki.

Summary. Decision of possibilities and advantages of technology of the MediaWiki technology is provided. Possibility of its application for creation of electronic encyclopedia of legislation of Ukraine is grounded.

Keywords: electronic encyclopedia, technology, Internet, website, MediaWiki.

Постановка проблеми. Одним з важливих напрямків розбудови інформаційного суспільства є створення умов для гарантованого надання його членам доступу до багатопрофільної інформації. Ця задача не може бути ефективно вирішена без тієї чи іншої системи розподілу інформації по широкій мережі незалежних інформаційних ресурсів. Такі розподілені системи, як правило, відзначаються високою стабільністю по відношенню до зовнішніх впливів [1].

Центральною проблемою створення розподілених систем незалежних інформаційних ресурсів є їх наповнення та організація обміну наборами даних великого обсягу. Тут слід зазначити два суттєві моменти. По-перше, необхідно створювати відповідні програмні комплекси, що є достатньо складним процесом, який вимагає не лише високої кваліфікації розробників, але й значного часу на створення придатного для експлуатації продукту. По-друге, такі програмні продукти мають бути належним чином уніфіковані в плані пакетної обробки інформаційних масивів, що необхідно для реалізації швидкого перенесення даних з одного ресурсу до іншого.

На цей час в Національній академії правових наук України створюється електронна енциклопедія законодавства (далі – ЕлЕнЗ), яка має охоплювати понятійно-категоріальний апарат, визначений законами, підзаконними актами та міжнародно-правовими документами. ЕлЕнЗ міститиме термінологію, зв'язки з нормативно-правовими документами, аналітичними та оглядовими матеріалами, практикою застосування. При цьому передбачається можливість розширення проекту за рахунок нових інформаційних компонент. З цієї точки зору перспективним, на погляд авторів, є використання технології MediaWiki, добре відомої широкому загалу на прикладі Вікіпедії (точніше, сімейства вікіпедій) [2, 3]. Ця технологія поширюється вільно і є доступною широкому колу організацій та окремих осіб, що працюють в сфері інформаційних технологій. Метою цієї статті є обґрунтування можливості застосування мережевої технології MediaWiki для створення ЕлЕнЗ.

Метою статті є визначення можливостей застосування технології MediaWiki для створення електронної енциклопедії законодавства України.

Виклад основних положень. З самого початку технологія MediaWiki призначалася для створення енциклопедій, статті яких формувались безпосередньо в інтерактивному режимі за допомогою спеціальних вбудованих засобів. Власне, ці засоби інтерактивного наповнення системи практично необмеженою кількістю користувачів і розглядалися як ядро wiki-технології. Але згодом виявилось, що отримана технологія може застосовуватись в значно ширшому спектрі проблем, що стимулювало швидкий розвиток початкових технологічних ідей. Тому проект MediaWiki має свою історію, яка добре ілюструє основні аспекти створення і розвитку розподілених інформаційно-технологічних систем, здатних акумулювати в собі великі обсяги структурованої інформації за допомогою інтерактивних інструментальних засобів.

Технологія MediaWiki (від гавайського wiki-wiki – “якнайшвидше”, автор концепції дізнався про нього в аеропорту Гонолулу, де місцеве населення так називає автобуси) була створена ще у 1995 році Уордом Каннингемом (Ward Cunningham), і призначалася для колективної розробки документації (текстової і гіпертекстової). Ще MediaWiki розшифровують як “технологію швидкої правки”, проте частіше говорять про неї як про “технологію живих документів”.

Перша реалізація MediaWiki була здійснена Каннингемом для веб-вузла Pattern Languages Community з метою спростити спільне створення і ведення програмних документів. Вільне доступне програмне забезпечення MediaWiki на PHP доступно за адресою <http://wikipedia.sourceforge.net> було розроблено некомерційною організацією WikiMedia. На цьому ж програмному забезпеченні працюють проекти WikiMedia, серед яких можна виділити енциклопедію Вікіпедія, Вікі-підручник, Вікі-словник, Вікі-новини тощо.

Технологія MediaWiki – це основа побудови веб-систем, призначених для колективної розробки, зберігання, структуризації тексту, гіпертексту, файлів, у тому числі мультимедіа. Усі сторінки MediaWiki-сайту є статтями, вміст яких являє собою текст, в якому можна використовувати просту Wiki-розмітку або теги HTML.

На цей час загальновідомий проект Вікі (на базі технології MediaWiki) виявився настільки успішним, що вийшов за рамки програмного продукту і перетворився на концепцію.

Саме технологію MediaWiki було вибрано як базову для створення ЕлЕнЗ, виходячи з таких 7 головних причин:

1. З самого початку мережева технологія, успішність підтверджена практикою.
2. Вільна ліцензія, не потрібна власна розробка ПЗ.
3. Можливість включення великої кількості інформаційних адміністраторів.
4. Можливість організації гіперпосилань як на зовнішні ресурси, так і на окремі свої статті.
5. Можливість створення різних категорій, нарощування видів інформаційних ресурсів.
6. Можливість “підключення” мультимедійних матеріалів.
7. Можливість пакетного завантаження вже накопичених матеріалів.

Головною перевагою технології MediaWiki є, безперечно, комплекс вбудованих інструментальних засобів, які дозволяють виконувати штатні операції з даними в інтерактивному режимі через стандартний веб-інтерфейс.

Насправді в сучасному стані технологія MediaWiki дозволяє виконувати набагато ширший спектр робіт з даними, що зберігаються в системі [4]. Перш за все, це розвинені операції експорту та імпорту даних без суттєвих обмежень обсягу, що дозволяє

тиражувати комплекси та утворювати “клони” (якщо є така потреба). Обмін даними здійснюється в форматі XML, який допускає створення потрібних наборів даних різноманітними технічними засобами від пакетних конверторів до звичайних XML-редакторів. Формуючи набір тегів, маємо можливість безпосередньо керувати складом та структурою даних, що завантажуються в wiki-систему.

Слід відзначити, що використання формату XML створює умови для зручної обробки досить складної структурованої інформації великих обсягів. Головна перевага такої технології полягає в тому, що формат XML дозволяє точно описати та відобразити будь-яку, навіть дуже складну структуру даних. Опис конкретної wiki-системи виконується прозоро і містить в собі всю наявну інформацію – від характеристик форматування головної сторінки до параметрів ревізій кожної статті. Такий підхід дозволяє створювати та модифікувати контент wiki-системи шляхом незалежної обробки кожного елемента загального набору даних. При цьому текст кожної статті являє собою окремий тег, який безпосередньо містить всі елементи внутрішньої розмітки wiki, що спрощує створення нових документів, оскільки не вимагає використання додаткових засобів.

Таким чином, маємо можливість безпосередньо керувати складом та структурою даних, що завантажуються в wiki-систему, просто формуючи набори відповідних тегів.

Технологія MediaWiki дозволяє здійснювати різноманітні операції з модифікації даних, в тому числі з ревізіями статей. Вони можуть виконуватися в двох основних режимах: інтерактивними засобами безпосередньо в системі, та автоматично шляхом підготовки даних у вигляді файлу для пакетного завантаження.

Операції над даними можуть здійснюватись на кількох рівнях: штатними засобами Web-інтерфейсу системи; штатними засобами з використанням спеціальних утиліт з командного рядка та зовнішніми утилітами, які містяться в бібліотеках на мовах Perl, PHP, Python. Зовнішні утиліти поділяються на дві категорії. Перша категорія передбачає безпосереднє використання API MediaWiki, а друга працює на рівні ботів.

Стандартні операції обміну даними можуть бути виконані штатними утилітами, що входять до комплексу MediaWiki. Вивантаження даних в файл у форматі XML здійснюється за допомогою утиліти `dumpBackup.php`, яка знаходиться в директорії `/maintenance`. Залежно від потреб можна вивести в вихідний файл всі ревізії статей, або лише останні. Відповідно, для завантаження даних необхідно конвертувати їх у формат XML, що має таку ж структуру, як і у випадку вивантаження. Створений XML-файл завантажується утилітою `importDump.php`, що знаходиться в тій самій директорії.

Для досягнення максимальної ефективності така система повинна бути розрахована на отримання інформаційних наборів даних, що надходять з різних джерел у різних форматах. Отже, система має забезпечувати можливість уніфікованого конвертування поширених форматів у обумовлений формат, який використовується в ній для пакетного завантаження. З цієї точки зору технологія MediaWiki може застосовуватись також для створення різноманітних інтеграторів довідкової інформації.

Слід також зазначити, що технологія MediaWiki, дозволяє використовувати різні інформаційно-пошукові системи, що забезпечує додаткову гнучкість створюваних продуктів.

Особливий інтерес, на нашу думку, становить можливість формувати ієрархічний гіпертекст, що значно спрощує доступ до потрібної користувачеві інформації. Забезпечення інформаційних потреб користувача в даному випадку складається з двох фаз. Перша фаза полягає в звичайному інформаційному пошуку за ключовими словами (статистика свідчить, що принаймні 80 % запитів складаються з одного слова). Друга фаза – це розширення інформаційного поля шляхом отримання додаткових статей за гіперпосиланнями, які можуть міститися в кожній статті.

На цей час створено діючу модель ЕлЕнЗ, яка містить 6000 статей, доповнених як зовнішніми посиланнями на законодавчі акти, кодекси України, так і внутрішніми – посиланнями з одних статей із ЕлЕнЗ на інші (Рис. 1).

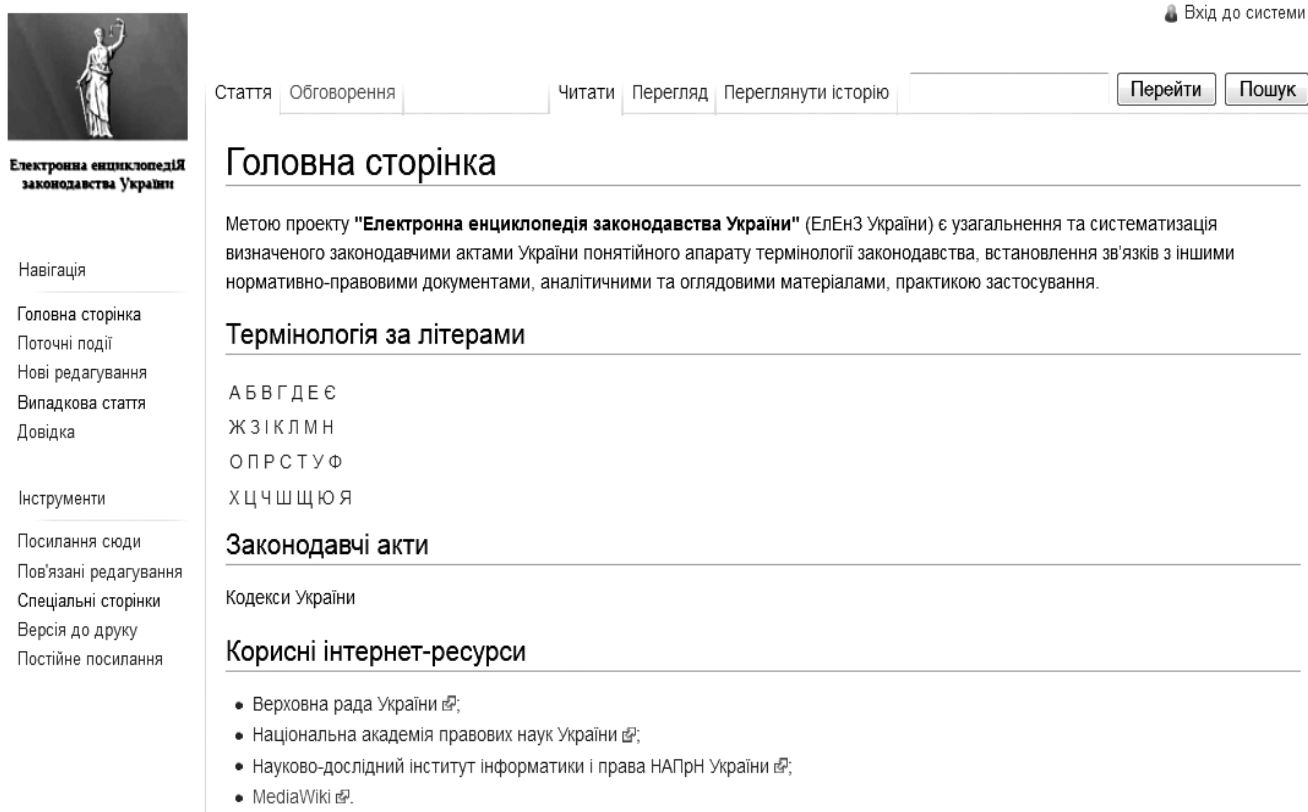

Рис. 1 – Інтерфейс моделі ЕлЕнЗ

Можливості технології MediaWiki дозволяють організувати колективну роботу по веденню/супроводженню ЕлЕнЗ у модернованому режимі (Рис. 2).

Рис. 2 – Схема організації колективної роботи

У відповідності з наведеною схемою головний адміністратор ЕлЕнЗ має повноваження призначення інформаційних адміністраторів, управління ботами – програмами, що здійснюють пакетне завантаження даних у базу даних системи, та отримання статистики роботи користувачів і наповнення бази даних. Інформаційні адміністратори мають здійснювати введення та коригування даних, зареєстровані корпоративні користувачі також мають можливість введення та коригування введених ними даних, відвідувачі з мережі Інтернет мають право доступу до баз даних ЕлЕнЗ у режимі “читання” та пошуку.

Висновки.

При створенні електронної енциклопедії законодавства України на базі технології MediaWiki вважаємо за необхідне враховувати наступне:

1. Необхідність синхронізації із поточними змінами у законодавстві. Це потребує технологічного зв’язку із відповідними БД.
2. Необхідність “ручної” роботи, яка має виконуватися за рахунок підключення зацікавлених осіб: студентів, правників.
3. Застосування де-факто стандарту MediaWiki здешевлює проект, робить його доступним у методичному плані.
4. Для підвищення якості ЕлЕнЗ необхідно підключення до проекту фахівців-лексикографів.
5. Термінологічна БД ЕлЕнЗ має доповнюватися повними документами, гіперпосиланнями, мультимедійними матеріалами.

Використання технології MediaWiki відкриває широкі перспективи розширення набору інструментальних засобів для розробки уніфікованих систем, що забезпечують можливість накопичення та обміну даних без розробки складних програмних комплексів.

Використана література

1. Горбулін В.П. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання : монографія / В.П. Горбулін, О.Г. Додонов, Д.В. Ланде. – К. : Інтертехнологія, 2009. – 164 с.
2. Ландэ Д.В. За знаниями - к Википедии. – Ч. 1 // Телеком, 2005. – № 9. – С. 60-64.
3. Ландэ Д.В. За знаниями - к Википедии. – Ч. 2 // Телеком, 2005. – № 11. – С. 60-64.
4. Daniel J. Barrett. MediaWiki. – O'Reilly Media Inc., 2009. – 376 p.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 342.536:342.716

ДОРОГИХ С.О., старший науковий співробітник НДІП НАПрН України

ВПРОВАДЖЕННЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ ДОСТУПУ ГРОМАДЯН ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. Розглядаються питання впровадження новітніх технологій Інтернет-мовлення на веб-порталі Верховної Ради України як складової системи доступу громадян до публічної інформації.

Ключові слова: веб-портал, веб-сайт, інформатизація, інформаційне забезпечення законодавчої влади, парламент, публічна інформація, законодавча влада, Інтернет-мовлення, відеотрансляція роботи парламенту, е-парламент.

Аннотация. Рассматриваются вопросы внедрения новейших технологий Интернет-вещания на веб-портале Верховной Рады Украины как составной части системы доступа граждан к публичной информации.

Ключевые слова: веб-портал, веб-сайт парламента, информатизация, информационное обеспечение законодательной власти, парламент, публичная информация, законодательная власть, Интернет-вещание, видеотрансляция работы парламента, е-парламент.

Summary. The problems of the introduction of new technologies and Internet-broadcasting on the Web site of the Verkhovna Rada of Ukraine as part of a system of citizens' access to public information.

Keyword: web portal, parliamentary websites, informatization, informational support of the legislature, parliament, public information, legislative power, Internet-broadcasting, webcast of parliamentary activities, e-Parliament.

Постановка проблеми. Питання використання інформаційно-комунікаційних технологій з метою підвищення прозорості діяльності органів державної влади та підзвітності їх громадянському суспільству знаходить своє відображення у багатьох міжнародних документах та нормативно-правових актах України таких, як Женевська декларація принципів [1] та Женевський План дій [2], затвердженні на Всесвітньому саміті з питань інформаційного суспільства, у законах України “Про Концепцію Національної програми інформатизації” [3], “Про Національну програму інформатизації” [4], “Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки” [5], “Про доступ до публічної інформації” [6], у постановах Верховної Ради України “Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні” [7], “Про затвердження Програми інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012-2017 роки” [8] та розпорядженні Кабінету Міністрів “Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні” [9].

Використання веб-порталу парламенту для досягнення відкритості та прозорості його діяльності, а також підзвітності громадянському суспільству неодноразово зазначалося у рекомендаціях Міжпарламентського Союзу, членом якого є Україна. Практична реалізація цих завдань знайшла місце у Програмі інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012 – 2017 роки, затвердженою Постановою Верховної Ради у липні 2012 року [8].

Не оминули своєю увагою тему інформування громадян щодо діяльності державних органів і вітчизняні науковці. Останнім часом вони визначають інформаційну (або інформаційно-комунікативну) функцію держави, як таку, що має всі

істотні ознаки основних функцій та являє собою сформований на сучасному етапі розвитку основний напрям діяльності держави в інформаційній сфері, важливість правового регулювання якого зумовлена об'єктивними процесами глобальної інформатизації [10; 11].

Загальні питання інформатизації законотворчої діяльності та доступу громадян до публічної інформації розглянуті у роботах Брижка В.М., Горьового Л.Є., Дрогала Т.Г., Здзеби І.О., Калюжного Р.А., Копиленка О.Л., Ланде Д.В., Марущака А.І., Фурашева В.М., Швеця М.Я., Шестипала І.В. та ін. Питання відкритості інформації щодо законотворчого процесу як складової демократичного розвитку суспільства, розглядалося і Маруженко О.П.

Поява та активне впровадження новітніх технологій дозволяє знаходити нові шляхи виконання державою і, зокрема її законодавчою гілкою влади, інформаційно-комунікативної функції. Одним із важливих напрямів по забезпеченню громадян інформацією щодо роботи органів влади є розробка і створення системи електронного парламенту та його підсистем.

Отже, перебуває у стадії формування теоретична й практична бази системної інформатизації законотворчої діяльності, результатом якої є розроблення системи електронного парламенту України. Одним із важливих складових системи електронного парламенту стає саме веб-портал Верховної Ради України, який є місцем представлення результатів роботи всієї законодавчої гілки влади і може додатково перетворитися на громадську площадку для обговорення діяльності парламенту.

Концептуальна постановка завдань для реалізації розвитку веб-порталу Верховної Ради України як складової частини системи Електронного парламенту відображена у постанові Верховної Ради “Про затвердження Програми інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012 – 2017 роки” [8]. Так, у розділі “Впровадження парламентських веб-технологій і створення систем підтримки взаємодії Верховної Ради України з громадянами” передбачено:

1. Впровадження в промислову експлуатацію та супроводження програмного забезпечення веб-порталу Верховної Ради України, веб-сайту Голови Верховної Ради України та веб-сайтів комітетів.
2. Створення парламентського веб-порталу “Інтернет-мовлення”.
3. Розробка методичних рекомендацій щодо використання Інтернету під час проведення комунікацій з громадянами та взаємодії з виборцями.
4. Розробка системи оперативного ознайомлення з нормативними актами України через супутниковий канал “Рада” обласних, міських, районних та сільських органів місцевого самоврядування.
5. Розробка підсистеми комунікації між громадянами та парламентом у вигляді форумів, дискусійних он-лайн-груп, Інтернет-опитування та голосування тощо.

Метою статті є визначення напрямів подальшої розбудови веб-порталу Верховної Ради України з погляду доступу до публічної інформації та залучення громадськості до обговорення законопроектів.

Виклад основних положень. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) дозволяє парламенту вийти на новий рівень комунікації між парламентаріями та громадянським суспільством, більш якісно виконувати інформаційно-комунікативну функцію держави.

Основними світовими тенденціями у розвитку електронного парламенту є впровадження новітніх ІКТ задля досягнення двох цілей: а) підвищити поінформованість громадськості та розуміння ролі парламенту в управлінні державою за

допомогою надання громадянам інформації щодо його історії, функцій, процесів та дій, б) підвищити рівень активності громадян у процесі законотворення, залучаючи їх до участі у консультаціях, слуханнях, роботі комітетів та опитуваннях за допомогою технічних інструментів [13], тобто залучити громадян до системи побудови зворотного зв'язку у системі обговорення та виявлення проблем у сучасному українському законодавстві та спільному пошуку шляхів їх вирішення.

Важливість побудови зворотного зв'язку в системі державного управління і системі проходження інформації у структурах державної влади визначалась відомими вітчизняними фахівцями ще у 1990-х роках [14; 15]. У 2000 році Міжпарламентським союзом було розроблено Рекомендації [16] щодо змісту та структури парламентських веб-сайтів. У 2009 році ці Рекомендації було доопрацьовано та перевидано. Окремим розділом було визначено “Інструментарій комунікацій та діалогу з громадянами”.

Звернення громадян, громадських організацій і партій, думки провідних фахівців та науковців щодо практики застосування нормативно-правових актів повинні враховуватися для подальшого удосконалення вітчизняного законодавства і внесення змін до нього.

Згідно дослідження, “Світовий е-парламент: Звіт 2012” [13], підготовленого Міжпарламентським союзом та Глобальним центром з питань ІККТ (інформаційно-комунікаційної компетентності) у парламенті, за останнє десятиліття цілі парламентських веб-сайтів стали складнішими та більш комплексними. Першою метою було надання базової інформації про історію, функції, керівництво і склад законодавчого органу. Далі постали завдання розміщення на веб-порталах парламентів копій офіційних текстів законопроектів, далі – стенограм дебатів, підсумків пленарних засідань та копій документів, що розробляються парламентськими комітетами. Коли стали доступними технології веб-кастингу (передачі аудіо- або відеоконтента через мережу Інтернет), вони почали використовуватися як інструменти для висвітлення пленарних засідань та інших офіційних зустрічей в прямому ефірі. А коли з'явилася інтерактивна мережа, деякі парламенти додали нові інструменти на свої веб-портали, що стимулюють розвиток двостороннього спілкування між депутатами та громадянами, запрошуючи останніх ділитися своїми думками, активізуючи та залучаючи їх до участі у політичному процесі.

Враховуючи вищенаведене, якщо розглянути веб-портал Верховної Ради України [17] в його сучасному стані та проаналізувати шляхи його розвитку, затверджені у Програмі інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012 – 2017 роки [8], ми побачимо, що розробка веб-порталу українського парламенту відповідає останнім тенденціям розвитку ІКТ у парламентській діяльності.

На сьогодні, до нових напрямів розвитку веб-порталу парламенту відносяться технології веб-кастингу та технології активного спілкування між депутатами та громадянами.

Веб-трансляції пленарних засідань або засідань комітетів дозволяють у режимі реального часу інформувати як засоби масової інформації (далі – ЗМІ), так і широкий загал громадян щодо процедури розгляду законів, та важливих політичних подій, що впливають на суспільне життя. Наразі, цією технологією користується все більше парламентів світу й ще більше планують її впровадити як таку, що дозволяє громадянам знайомитися з обґрунтуваннями авторів законопроектів, різними думками при їх обговоренні, звітами представників виконавчої влади щодо найважливіших питань життя суспільства. В подальшому розвитку на базі веб-порталів парламентів створюються відео-архіви з власною пошуковою системою, як, наприклад, на веб-сайті

Європейського парламенту. Цей веб-сайт є прикладом побудови парламентського каналу мовлення, що містить вичерпну інформацію для користувача з приводу роботи як під час сесійних засідань, так і у комітетах.

Послуги Інтернет-каналу мовлення Європейського парламенту (EuroparlTV) включають в себе пряму трансляцію парламентських сесій та засідань комітетів, новини та обговорення програм і навчальних відеофільмів. Субтитри доступні для всіх відео на 22 офіційних мовах Європейського Союзу.

Канали EuroparlTV діляться на три основні групи, які орієнтовані на різні аудиторії: новини парламенту, передачі для молоді, навчальні і довідкові передачі.

Європарламент вирішив використовувати зовнішні ресурси для виконання щоденних операцій Інтернет телеканалу. На підставі відкритого тендеру, проведеного парламентом, дві зовнішні компанії несуть відповідальність за виробництво контенту та технічні аспекти EuroparlTV. Редакційний статут встановлює принципи, на яких заснована політика каналу, а консультативна група, що складається з членів усіх політичних груп, слідує за її виконанням.

На сайті Європарламенту користувач може не тільки продивитись пленарні засідання або засідання комітетів у реальному часі, а й працювати з архівами відеозаписів. Так на сайті EuroparlTV можна виконати пошук та передивитись відеозапис пленарного засідання за:

- датою пленарного засідання, з поділом за порядком денним;
- країною виступаючого;
- політичною партією, до якої належить виступаючий;
- прізвищем виступаючого;
- ключовими словами.

Також система дозволяє виконувати пошук відеозаписів роботи комітетів за датою та назвою комітету. Система спеціальних кодів дозволяє зробити посилання та розміщувати відеозаписи на інших сайтах, наприклад на сайтах ЗМІ.

Аналогічні ресурси можна побачити на веб-сайтах парламентів США, Японії та інших країн.

Таким чином, належно побудована система Інтернет-мовлення надає громадянам можливість отримувати вичерпну інформацію щодо роботи парламенту, аргументації щодо прийняття нового закону або змін у діючому законодавстві, дозволяє аналітикам та представникам ЗМІ оперативно відстежувати всі події парламентського життя і знайомити з діяльністю парламенту широкі верстви населення. Також канал Інтернет-мовлення є зручним майданчиком як для представників влади, так і опозиції, для представлення своєї позиції щодо нових законів та політики у різних галузях суспільного життя.

Ще одним з новітніх напрямів розвитку веб-порталів парламенту у світі, окрім технологій веб-кастингу, є побудова на їх базі площадки для спілкування з громадянами через надання можливості як комітетам і фракціям так і окремим депутатам вести власні блоги, отримувати та надавати коментарі до них, приймати участь у обговоренні діяльності парламенту (окремих комітетів, фракцій або депутатів), текстів законопроектів та будь-яких інших важливих питань життя держави. Таке спілкування є корисним не тільки для суспільства, але й безпосередньо для самих депутатів, в разі якщо вони хочуть прислухатися до власних виборців.

Окремими питаннями виступають питання підняття рівня громадських обговорень, залучення до них провідних фахівців та вирішення проблем інформаційної безпеки,

зокрема, боротьби з такими негативними явищами, як “спам”, “тролінг”^{*} тощо, які можуть знизити рівень обговорень та зменшити бажання приймати участь у них членів парламенту, державних службовців, фахівців та науковців. На думку автора, ці питання бажано вирішувати ще на етапі проектування таких комунікаційних підсистем шляхом розробки чітких інструкцій щодо політики модерації форумів, дискусійних он-лайн груп тощо і запровадження таких елементів дизайну та функціонування системи, як:

- система пошуку серед записів у блогах, форумах та дискусійних он-лайн групах;
- встановлення зв’язків між законопроектами або нормативними актами та їх громадським обговоренням;
- можливість залишати коментарі до блогів, у форумах та дискусійних он-лайн групах;
- можливість відмічати як рекомендовані записи у блогах, так і коментарі тощо;
- можливість відмічати авторів блогів і учасників обговорень і перегляд записів та дискусій, у яких вони брали участь;
- можливість створення сторінки користувача з такими елементами як, перелік залишених ним записів і коментарів, перелік посилань на теми громадських обговорень та фахівців, думки яких становлять для нього цікавість тощо.

Впровадження всіх вище наведених елементів має на меті можливість відбору та сортування інформації, отриманої з форумів, дискусійних он-лайн груп тощо, визначення кожним користувачем для себе кола фахівців, чиї інформаційні записи є найціннішими, та подальше їх відслідковування, створення гнучкого та зручного апарату комунікації між депутатами, науковцями і фахівцями з різних напрямів суспільного життя та громадянами.

Таким чином, на сьогодні серед найперспективніших напрямів розвитку парламентських веб-сайтів, що надають змогу представити парламентську діяльність найбільш прозоро для громадян, належать технології веб-кастингу та впровадження системи комунікації між членами парламенту та громадянами шляхом створення блогів, дискусійних груп, форумів тощо.

Ці технології дозволяють досягти наступних цілей:

- підвищити поінформованість громадськості та розуміння ролі парламенту в управлінні державою за допомогою надання громадянам інформації щодо його історії, функцій, процесів та дій;
- підвищити рівень активності громадян у процесі законотворення, залучаючи їх до участі у консультаціях, слуханнях, роботі комітетів та опитуваннях за допомогою технічних інструментів.

На думку автора, одним з головних завдань при створенні електронного парламенту в Україні є побудова системи взаємопов’язаних ресурсів, коли депутат або громадянин, що користується системою, мав би інформацію та уявлення про діяльність законодавчого органу, включаючи історію законопроекту та шлях його проходження, відповідні дані з архіву про перебіг пленарних засідань, голосування, громадських обговорень, опитування громадської думки тощо

Необхідне відзначити потребу у комплексності побудови всіх залучених ресурсів, коли при ознайомленні із законопроектом можна було б не лише відслідковувати стадії

^{*} Тролінг (від англ. *trolling*) – розміщення в Інтернеті (на форумах, у групах новин, в обговореннях і коментарях) провокаційних повідомлень з метою викликати конфлікти між учасниками, образи, війну редагувань, марнослів’я тощо.

його проходження, знайомитись з основним текстом, внесеними правками, висновками науково-експертного управління Верховної Ради України, але й мати можливість передивитись відеозапис представлення й обговорення законопроекту в сесійній залі (при можливості і в комітеті), ознайомитись з громадським обговоренням і думками незалежних фахівців за цією тематикою.

Впровадження і безпосередня розробка новітніх інформаційних сервісів для виконання вище перерахованих заходів та їх взаємне узгодження ще потребує подальшого вивчення та реалізації.

Висновки.

У концептуальному плані шляхи розвитку веб-порталу Верховної Ради України, затверджені у Програмі інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012 – 2017 роки, відповідають останнім тенденціям розвитку ІКТ у парламентській діяльності.

Вирішення питань обсягів та термінів вдосконалення системи доступу громадян до публічної інформації у законодавчої та законотворчої сферах, а також їх участі у законотворчих процесах, напрямку залежить від реальних пріоритетів та термінів реалізації завдань, передбачених Програмою інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012 – 2017 роки.

Реалізація, навіть у повному обсязі, Програми інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012 – 2017 роки, не вирішує в цілому питання доступу громадян до публічної інформації у законодавчої та законотворчої сферах, а також їх участі у законотворчих процесах.

Законодавча гілка влади охоплює не лише Верховну Раду України, а й місцеві ради. На даний час не існує національної програми, подібної наведеної вище Програми інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012 – 2017 роки.

Перспектива подальших досліджень. Подальші дослідження слід спрямовувати у напрямках нормативно-правового регулювання функціонування елементів системи електронного парламенту та інформаційних служб, які безпосередньо будуть забезпечувати його роботу. Це – перший напрям.

Другий напрям, полягає у дослідженнях нормативно-правової основи створення та забезпечення функціонування єдиного інформаційного простору законодавчої гілки влади на основі веб-порталу Верховної Ради України.

Використана література

1. Женевська декларація принципів // Всесвітній самміт з питань інформаційного суспільства (Женева 2003 – Туніс 2005) : Підсумкові документи. / Генеральна асамблея ООН ; Міжнародний союз електрозв'язку. – Режим доступу : [//www.comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=61592&cat_id=61556](http://www.comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=61592&cat_id=61556).
2. Женевський план дій // Всесвітній самміт з питань інформаційного суспільства (Женева 2003 – Туніс 2005): Підсумкові документи / Генеральна асамблея ООН ; Міжнародний союз електрозв'язку. – Режим доступу : [//www.comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=61592&cat_id=61556](http://www.comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=61592&cat_id=61556)
3. Про Концепцію Національної програми інформатизації : Закон України від 04.02.98 р. № 75/98-ВР. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua)
4. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.98 р. № 74/98-ВР. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua)
5. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки : Закон України від 09.01.07 р. № 537-V. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua)

6. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.11 р. № 2939-VI.
– Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua)
7. Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні : Постанова Верховної Ради України 01.12.05 р. № 3175-IV. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua)
8. Про затвердження Програми інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012-2017 роки : Постанова Верховної Ради України від 05.07.12 р. № 5096-VI.
– Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua)
9. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.12.10 р. № 2250-р. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua)
10. Лошихін О. Комунікативна функція у системі функцій сучасної держави // Комунікація : науково-практичний збірник. – 2013. – № 3. – С. 18-26.
11. Павленко Ж.О. Поняття інформаційної функції держави / Ж.О. Павленко. – Режим доступу : [//www.nauka.jur-academy.kharkov.ua](http://www.nauka.jur-academy.kharkov.ua). – (Офіційний сайт Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”).
12. Маруженко О.П. Інформаційне забезпечення законотворчого процесу в Україні : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Олексій Петрович Маруженко ; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2009. – 233 с.
13. Світовий е-парламент : Звіт 2012. – Режим доступу : [//www.pdp.org.ua/images/stories/materials/GLOBAL_E-parlament_Report_2012_ukr.pdf](http://www.pdp.org.ua/images/stories/materials/GLOBAL_E-parlament_Report_2012_ukr.pdf). – (Глобальний центр з питань ІККТ у парламенті).
14. Інформатизація законотворчої, нормотворчої, правозастосовної та правоосвітньої діяльності : посібник. – К. : Парламентське видавництво, 1999. – 199 с.
15. Комп’ютеризована система інформаційно-аналітичного забезпечення законотворчої та правозастосовної діяльності: посібник. – К. : Парламентське видавництво, 1998. – 149 с.
16. Guidelines for Parliamentary Web sites / Inter-Parliamentary Union, 2009. – Режим доступу : [//www.ictparliament.org/sites/default/files/webguidelines_en.pdf](http://www.ictparliament.org/sites/default/files/webguidelines_en.pdf)
17. Види інформаційних ресурсів Апарату Верховної Ради. – Режим доступу : [//www.iportal.rada.gov.ua/documents/dostpubinfo/45916.html](http://www.iportal.rada.gov.ua/documents/dostpubinfo/45916.html). – (Офіційний портал Верховної Ради України).

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 342.721: 681.3.02

МЕЛЬНИК К.С., заступник начальника управління юридичного забезпечення
Державної служби України з питань захисту персональних даних

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ: ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ДОКУМЕНТІВ, ЩО ПОСВІДЧУЮТЬ ОСОБУ ЧИ ЇЇ СПЕЦІАЛЬНИЙ СТАТУС, З ЕЛЕКТРОННИМ НОСІЄМ БІОМЕТРИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовані проблемні питання захисту персональних даних у контексті запровадження в Україні документів, що посвідчують особу чи її спеціальний статус, з електронним носієм біометричної інформації. Запропоновані оптимальні шляхи вирішення зазначених проблемних питань.

Ключові слова: захист персональних даних, документів, що посвідчують особу, електронний носій біометричної інформації, удосконалення нормативно-правового регулювання.

Аннотация. В статье проанализированы проблемные вопросы защиты персональных данных в контексте внедрения в Украине документов, удостоверяющих личность или ее специальный статус, с электронным носителем биометрической информации. Предложены оптимальные пути разрешения обозначенных проблемных вопросов.

Ключевые слова: защита персональных данных, документы, удостоверяющие личность, электронный носитель биометрической информации, усовершенствование нормативно-правового регулирования.

Summary. The problematic issues of personal data protection in the context of the introduction in Ukraine of documents that identify the person or its special status with electronic medium of biometric information are analyzed in the article. Proposed the optimal ways to resolve these problematic issues.

Keywords: personal data protection, the documents that identify the person, the electronic medium of biometric information, improvement of legal regulation.

Постановка проблеми. Питання запровадження в Україні документів, що посвідчують особу чи її спеціальний статус, з електронним носієм біометричної інформації є вельми актуальним у контексті євроінтеграційних прагнень України. На саміті “Україна-ЄС”, що відбувся 22 листопада 2010 року у м. Брюссель, Україна отримала від Європейського Союзу План дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. План дій є комплексним документом, реалізація якого розділена на дві фази (етапи): законодавча та імплементаційна. Документом у рамках першої (законодавчої) фази, серед іншого, передбачено “схвалення законодавчої бази для випуску машинозчитувальних біометричних закордонних паспортів у повній відповідності до найвищих стандартів ІКАО на основі безпечного управління ідентифікацією (документи про цивільний стан і первинні документи, що посвідчують особу) та, беручи до уваги належний захист персональних даних” [1]. Отже, із зазначеного документа вбачається, що окрім прийняття необхідної законодавчої бази для впровадження машинозчитувальних біометричних закордонних паспортів, є також необхідність створення належних законодавчих умов щодо захисту персональних даних при впровадженні біометричних закордонних паспортів.

Прийняття Верховною Радою України Закону України “Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують

особу чи її спеціальний статус” від 20.11.12 р. № 5492-VI, з одного боку, вирішує питання щодо законодавчого врегулювання процесу запровадження паспорта громадянина України для виїзду за кордон з електронним носієм біометричної інформації, проте, з іншого боку, створює суттєві передумови для порушення права людини на недоторканість її приватного життя, оскільки зазначений Закон не має комплексного характеру та значною мірою не враховує вимоги Закону України “Про захист персональних даних”, Конвенції про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних, ратифікованої Законом України від 06.07.10 р. № 2438-VI, та інших законів України при створенні Єдиного державного демографічного реєстру та запровадженні документів, що посвідчують особу чи її спеціальний статус. Необхідність комплексного дослідження питання захисту персональних даних у контексті запровадження в Україні документів, що посвідчують особу чи її спеціальний статус, з електронним носієм біометричної інформації, окреслення проблемних питань та оптимальних шляхів їх вирішення й зумовлюють актуальність даного дослідження.

Наукові пошуки за темою “захисту персональних даних у контексті запровадження в Україні документів, що посвідчують особу чи її спеціальний статус, з електронним носієм біометричної інформації” знаходяться на початковій стадії. Більшість досліджень за даною тематикою здійснювались в рамках певних наукових та аналітичних статей.

Метою статті є дослідження питань упорядкування суспільних відносин у сфері захисту персональних даних у контексті запровадження в Україні документів, що посвідчують особу чи її спеціальний статус, з електронним носієм біометричної інформації.

Завдання статті – дослідити світову практику запровадження документів з електронним носієм біометричної інформації; визначити проблемні питання захисту персональних даних у контексті запровадження в Україні документів, що посвідчують особу чи її спеціальний статус, з електронним носієм біометричної інформації; проаналізувати норми Закону України “Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус” на предмет їх відповідності вимогам законодавства у сфері захисту персональних даних та охарактеризувати спектр можливих наслідків недодержання вимог законодавства у сфері захисту персональних даних; надати пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання питання захисту персональних даних у контексті запровадження в Україні документів, що посвідчують особу чи її спеціальний статус, з електронним носієм біометричної інформації.

Виклад основних положень. Посвідчення особи як елемент захисту людини від проявів злочинності використовується з часів Середньовіччя. У стародавні часи існували спеціальні документи (грамоти), які містили інформацію про власника та надавали можливість перетинати застави та проходити через ворота міст і фортець.

Після трагічних подій 11 вересня 2001 року в США світ змушений був переосмислити питання безпеки та управління міграційними процесами. В 2002 році представники 188 держав світу підписали Новоорлеанську угоду, яка визнала біометрію обличчя основною технологією для паспортів та в’їзних віз наступного покоління. Уряд США заявив, що документи, які отримані після 2006 року і використовуються для безвізового в’їзду в країну громадян держав-учасниць програми Visa Waiver, повинні бути біометричними. Після цього не тільки країни Європи, а й увесь світ почав переходити на документи нового покоління. Деякі національні посвідчення особи (наприклад, в Нідерландах, Албанії та Бразилії) повністю сумісні з біометричними проїзними документами [2].

За ініціативою Всесвітньої організації цивільної авіації (далі – ІКАО), починаючи з 2003 року провідні держави світу поступово впроваджують документи, що містять електронні носії біометричної інформації. Крім поліграфічних елементів захисту від підроблення, такі документи мають також електронний захист, оскільки вся інформація, зазначена у документі, дублюється в електронному вигляді і може бути зчитана за допомогою спеціального обладнання. Окрім базової інформації, яка і раніше вносилася до документів, що посвідчують особу, на вбудований електронний носій вноситься також інформація про біометричні дані власника документа, яка дозволяє більш точно ідентифікувати людину та унеможливує використання документа будь-якою іншою особою [3].

Відповідно до стандартів ІКАО обов’язковою інформацією для біометричної ідентифікації особи є зображення обличчя власника документа (форма людського обличчя має суто індивідуальні характеристики і в цифровому форматі записується на чип). Інша біометрична інформація в закордонному паспорті (відбитки пальців, сітківка ока, геометрія руки, цифровий підпис та інше) використовується лише як факультативна. Тобто кожна країна використовує її на власний розсуд [4].

Запровадження закордонних паспортів з електронним носієм біометричної інформації в Європейському Союзі врегульовано рішенням Ради ЄС від 13.12.04 р. № 2252/2004/ЄС про затвердження правил оформлення біометричних паспортів в країнах Євросоюзу та стандарти безпеки цих та інших документів, які використовуються для подорожей. Згідно із зазначеним рішенням Європейським Союзом окрім цифрового зображення обличчя власника документа, вводиться ще один обов’язковий біометричний показник – цифровий підпис власника документа [5]. Рішення є обов’язковим для всіх держав-членів Європейського Союзу. Фактично це означає, що і в Україні для успішного просування переговорного процесу по запровадженню безвізового режиму поїздок наших громадян у країни ЄС необхідним є запровадження закордонного паспорта з двома вищезазначеними біометричними показниками.

Біометричні документи набувають все більшого поширення у світі. Відповідно до інформації ІКАО, більше 90 країн з 193 держав-членів ООН у даний час видають такі документи, при цьому ще більше двадцяти держав готові до впровадження таких документів у найближчі роки. Близько 45 країн з числа тих, які видають біометричні документи, зберігають на документах одночасно і відбитки пальців, і зображення особи, в той же час понад 30 країн використовують лише оцифроване фото власника документа. Решта країн у даний час використовують тільки зображення обличчя, але найближчим часом планують використовувати і дані дактилоскопії. За даними ІКАО, більше 15 країн нині використовують автоматизовані контрольно-пропускні системи для власників електронних паспортів. Для того щоб пройти процедуру паспортного контролю, мандрівник може скористатися електронними воротами, які звіряють його біометричні дані зі збереженою на чипі документа інформацією. Серед країн, які читають (сканують) біометричні паспорти в аеропортах і на кордонах, – США, Великобританія, Сінгапур, Португалія, Нова Зеландія, Японія, Індонезія і Німеччина [6].

Впровадження в України закордонного паспорта з електронним носієм біометричної інформації нерозривно пов’язане з євроінтеграційними прагненнями України, зокрема в контексті безвізового діалогу між Україною та ЄС. Верховною Радою України прийнято Закон “Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус” від 20.11.12 р. № 5492-VI (далі – Закон № 5492-VI), якій визначає

правові та організаційні засади створення та функціонування Єдиного державного демографічного реєстру та видачі документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, а також права та обов'язки осіб, на ім'я яких видані такі документи. Відповідно до статті 1 Закону № 5492-VI суспільні відносини, пов'язані із збиранням, накопиченням, захистом, зберіганням, обліком, використанням і поширенням інформації Єдиного державного демографічного реєстру (далі – Реєстр), оформленням, видачею, обміном, переоформленням, продовженням строку дії, пересиланням, вилученням, поверненням державі, визнанням недійсними та знищенням передбачених цим Законом документів, регулюються Конституцією України, міжнародними договорами України, цим та іншими законами України, а також прийнятими на їх виконання нормативно-правовими актами у сферах, де використовуються відповідні документи [7]. Фактично мова йде про те, що суспільні відносини, пов'язані з обробкою персональних даних в Реєстрі, мають регулюватися з урахуванням вимог законодавства про захист персональних даних.

Відповідно до статті 5 Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (далі – Конвенція), ратифікованої Законом України від 06.07.10 р. № 2438-VI, персональні дані, що піддаються автоматизованій обробці, повинні бути адекватними, *відповідними та ненадмірними стосовно цілей, для яких вони зберігаються*. Зазначені вимоги також містяться і в статті 6 Закону України “Про захист персональних даних” [8 – 9]. Статтею 13 Закону № 2438-VI визначаються види документів, що оформляються із застосуванням засобів Єдиного державного демографічного реєстру. Статтями 21-35 Закону № 2438-VI передбачено вичерпний перелік інформації, що вноситься до зазначених документів. До більшості зазначених видів документів передбачено внесення біометричних даних, зокрема *відцифрованого підпису особи, відцифрованого образу обличчя особи*. Одним із завдань Закону № 2438-VI у пояснювальній записці до нього визначено, що безальтернативною вимогою ЄС, викликаною боротьбою із злочинністю та тероризмом, є запровадження ідентифікаційних проїзних документів з електронним носієм біометричної інформації відповідно до стандартів ІСАО із забезпеченням на належному рівні захисту персональних даних [10]. У зв'язку з цим слід відзначити, що одним з першочергових завдань Національного плану з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, затвердженого Указом Президента України від 22.04.11 р. № 494, є прийняття законодавчих актів щодо запровадження *документів України для виїзду за кордон* з електронним носієм біометричної інформації із забезпеченням на належному рівні захисту персональних даних [11]. Тобто мова йде про запровадження лише одного виду документа з електронним носієм біометричної інформації. Проте Законом № 2438-VI передбачено видачу на бланках, в які імплантовано безконтактний електронний носій інформації для внесення біометричних даних та іншої інформації про особу, документів, які не використовуються для виїзду за кордон (наприклад, паспорт громадянина України, посвідчення водія тощо).

З метою оформлення документів, що створюються із застосуванням засобів Реєстру, фізична особа має надавати великий обсяг надлишкової інформації про себе, що, в свою чергу, не відповідає статті 5 Конвенції та статті 6 Закону України “Про захист персональних даних”. Так, Законом № 2438-VI визначено, що “інформація в Реєстрі зберігається для визначених цим Законом цілей та не використовується у спосіб, несумісний з цими цілями” (частина третя статті 7). Проте у Законі № 2438-VI чітко не визначено мету створення Реєстру, а також не визначено мету обробки персональних даних, як того вимагає стаття 6 Закону України “Про захист персональних даних”.

Також, Законом № 2438-VI передбачено внесення до Реєстру значного обсягу персональних даних фізичних осіб. При цьому, обсяг такої інформації чітко не визначений. Наприклад, згідно з пунктом 13 частини першої статті 7 до Реєстру вноситься інформація з відомих інформаційних систем. Оскільки цілі використання інформації Законом № 2438-VI чітко не визначені, важко оцінити обґрунтованість внесення до Реєстру обсягу інформації, передбаченої статтею 6 проекту (наприклад, внесення додаткової змінної інформації (пункт 12 частини першої статті 7) про: 1) місце реєстрації; 2) сімейний стан; 3) відмову від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків; 4) видачу приватизаційних паперів; 5) додаткові біометричні дані (частина третя статті 14, частина перша статті 7)).

У положеннях Закону № 2438-VI визначений головний розпорядник реєстру та уповноважений орган (пункти 1 та 2 частини першої статті 2), тоді як у Законі України “Про захист персональних даних” зазначається необхідність визначення у разі створення баз персональних даних володільця та розпорядника персональних даних (статті 2-4) [12].

Слід звернути увагу, що відповідно до частини сьомої статті 14 Закону № 2438-VI до документів осіб, які в установленому законом порядку визнані недієздатними, та осіб, які не досягли *чотирнадцятирічного віку*, відцифрований підпис не вноситься, а осіб з фізичними вадами – вноситься за їх бажанням. Проте, є незрозумілим встановлення саме такої вікової межі для осіб, до документів яких відцифрований підпис не вноситься. Згадане положення частини сьомої статті 14 Закону не узгоджується і з іншими нормами цього Закону, зокрема частиною третьою статті 21 Закону, яка передбачає, що паспорт громадянина України оформляється всім особам, *починаючи від народження та незалежно від віку, на кожні 10 років*. Відповідно до частини третьої статті 22 Закону № 2438-VI паспорт громадянина України для виїзду за кордон оформляється особам, які *не досягли шістнадцятирічного віку, на чотири роки, а особам, які досягли шістнадцятирічного віку, – на 10 років*.

Розміщення “відцифрованого образу обличчя особи” в паспорті громадянина України та паспорті громадянина України для виїзду за кордон (статті 21 – 22 Закону № 2438-VI) має ставитись у залежність від досягнення ними певного віку. Зокрема, вбачається недоцільним розміщення у паспортах цифрових зображень обличчя дітей.

Крім цього, до деяких видів документів не передбачено внесення інформації, яка має там міститись відповідно до вимог інших законів України. Так, наприклад, статтею 29 Закону № 2438-VI не передбачено внесення до посвідчення водія інформації про індивідуальний податковий номер для фізичних осіб-платників податків відповідно до статті 18 Закону України “Про виконавче провадження” з метою її зазначення у разі необхідності у виконавчому документі (постанові у справі про адміністративне правопорушення) [13].

Відповідно до статті 8 Закону № 2438-VI взаємодія між уповноваженими суб’єктами (визначені частиною першою статті 2 Закону) щодо захисту інформації, яка вносяться та зберігається в Реєстрі та відомих інформаційних системах (далі – ВІС), *забезпечується центральним органом виконавчої влади з питань захисту персональних даних*. Центральний орган виконавчої влади з питань захисту персональних даних відповідно до закону здійснює заходи щодо захисту цілісності баз даних Реєстру, їх технологічного і програмного забезпечення, захисту інформації Реєстру від випадкового чи незаконного знищення, спотворення, втрати, несанкціонованого надання чи доступу.

Разом з цим, згідно зі статтею 6 Закону № 2438-VI функціонування Реєстру забезпечується розпорядником Реєстру через уповноважений орган. Розпорядник

Реєстру через уповноважений орган, серед іншого, виконує: 1) внесення до Реєстру інформації, координацію відповідної роботи; 2) обслуговування та облік уповноважених суб'єктів, організацію контролю за доступом до інформації Реєстру; 3) захист інформації Реєстру від несанкціонованого доступу, у тому числі третіх осіб та незаконної обробки; 4) інформаційну взаємодію з ВІС уповноважених суб'єктів; 5) функції замовника товарів, робіт і послуг з розроблення, виробництва, постачання і технічного супроводження програмно-технічних комплексів, обладнання, витратних матеріалів, інших товарів для забезпечення створення та функціонування Реєстру; 6) інші покладені на нього функції і завдання.

З цього питання слід зазначити наступне. Відповідно до Положення про Державну службу України з питань захисту персональних даних, затвердженого Указом Президента України від 06.04.11 р. № 390 (далі – Положення про ДСЗПД), Державна служба України з питань захисту персональних даних (ДСЗПД України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції України. ДСЗПД України входить до системи органів виконавчої влади та забезпечує реалізацію державної політики у сфері захисту персональних даних. Таким чином, питання забезпечення взаємодії між уповноваженими суб'єктами щодо захисту інформації, яка вносяться та зберігається в Реєстрі та ВІС, а також захисту цілісності баз даних Реєстру, їх технологічного і програмного забезпечення, захисту інформації Реєстру від випадкового чи незаконного знищення, спотворення, втрати, несанкціонованого надання чи доступу *виходить за межі повноважень ДСЗПД*, наданих Законом України “Про захист персональних даних” та Положенням про ДСЗПД. Також, слід звернути увагу на те, що Верховною Радою України прийнято Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи захисту персональних даних” від 14.05.13 р., який набуває чинності 01.01.14 р. Законом, серед іншого, визначається, що *уповноваженим державним органом у сфері захисту персональних даних є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*.

В цілому, невідповідність норм Закону № 2438-VI вимогам законодавства у сфері захисту персональних даних може призвести до порушення права людини на недоторканність її приватного життя в процесі оформлення документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус.

Аналізуючи положення Закону № 2438-VI, слід наголосити на необхідності внесення комплексних змін до нього в частині приведення його у відповідність до вимог законодавства у сфері захисту персональних даних, які, серед іншого, спрямовувалися б на:

- усунення колізійних норм, зокрема узгодження положень деяких статей Закону між собою;

- визначення чіткої мети ведення Єдиного державного демографічного реєстру;

- перегляд складу персональних даних, що обробляються із застосуванням засобів Єдиного державного демографічного реєстру, з метою виготовлення документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, відповідно до вимог статті 5 Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та статті 6 Закону України “Про захист персональних даних”;

- перегляд доцільності запровадження в Україні *всіх видів документів*, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, з електронним носієм біометричної інформації;

- викладення у новій редакції статті 8 Закону № 2438-VI щодо взаємодії між уповноваженими суб'єктами стосовно захисту інформації, яка вноситься та зберігається в Єдиному державному демографічному реєстрі та відомчих інформаційних системах;
- врахування інших зауважень та пропозицій, окреслених цією статтею.

Висновки.

Практика запровадження документів, що посвідчують особу чи її спеціальний статус, із електронним носієм біометричної інформації є поширеною у багатьох країнах світу, а отже, існує необхідність законодавчого врегулювання зазначеного питання. Проте, в контексті євроінтеграційних прагнень України мова йде лише про запровадження паспорта громадянина України для виїзду за кордон з електронним носієм біометричної інформації. Доцільність запровадження інших видів документів із електронним носієм біометричної інформації повинна ставитись в залежність від багатьох факторів: готовність сприйняття суспільством зазначених змін (виготовлення документів з безконтактним електронним носієм інформації, очевидно, збільшить їх вартість, а отже, впровадження значної кількості документів з такими характеристиками призведе до значних витрат громадян на їх оформлення), наявність в державі достатніх фінансових та людських ресурсів, створення та функціонування належної національної системи біометричної верифікації тощо.

Разом з цим, існує необхідність врахування при запровадженні зазначених документів, як на законодавчому так і на практичному рівнях, вимог законодавства у сфері захисту персональних даних. На сьогодні Закон України “Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус” № 5492-VI потребує суттєвого доопрацювання в контексті забезпечення на належному рівні питання захисту персональних даних.

Використана література

1. План дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. – Режим доступу : [//www.kmu.gov.ua/document/244813925/План%20д_й%20щодо%20л_берал_зац_%20_С%20в_зового%20режиму%20для%20Укра_ни.pdf](http://www.kmu.gov.ua/document/244813925/План%20д_й%20щодо%20л_берал_зац_%20_С%20в_зового%20режиму%20для%20Укра_ни.pdf)
2. Ясько Л. Біометричний паспорт як вимога євроінтеграції / Європейський Центр інформаційної підтримки Верховної Ради України. – Режим доступу : [//www.euinfocentre.rada.gov.ua/euinfocentre/control/uk/publish/article;jsessionid=74172DB70838D9A4FFC92C92858DF714?art_id=47161&cat_id=45657](http://www.euinfocentre.rada.gov.ua/euinfocentre/control/uk/publish/article;jsessionid=74172DB70838D9A4FFC92C92858DF714?art_id=47161&cat_id=45657)
3. Янушевич Я. Біометричні документи, як засіб захисту суспільства // “Міграція”. – Режим доступу : [//www.migraciya.com.ua/news/migraciinepravo/ua-biometric-documents-as-a-means-of-protecting-society](http://www.migraciya.com.ua/news/migraciinepravo/ua-biometric-documents-as-a-means-of-protecting-society)
4. Международная организация гражданской авиации “Машиносчитываемые проездные документы”. – Ч. 1 “Машиносчитываемые паспорта”. ICAO Document 9303. – Режим доступу : [//www.icao.int/Security/mrtd/Downloads/Doc%209303/Doc%209303%20Russian/Doc%209303%20Part%201%20Vol%201.pdf](http://www.icao.int/Security/mrtd/Downloads/Doc%209303/Doc%209303%20Russian/Doc%209303%20Part%201%20Vol%201.pdf)
5. Council Regulation (EC) No 2252/2004 of 13 December 2004 on standards for security features and biometrics in passports and travel documents issued by Member States. – Режим доступу : [//www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004R2252:EN:HTML](http://www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004R2252:EN:HTML)
6. Що таке біометричні документи і для чого вони потрібні? – (Управління Державної міграційної служби України в Полтавській області). – Режим доступу : [//www.adm-pl.gov.ua/old/horol/12262.htm](http://www.adm-pl.gov.ua/old/horol/12262.htm)
7. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20.11.12 р. № 5492-VI. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5492-17](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5492-17)

8. Конвенція Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28.01.81 р. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_326](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_326)

9. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.10 р. № 2297-VI. – Режим доступу : [//www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2297-17](http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2297-17)

10. Про Єдиний державний демографічний реєстр : Пояснювальна записка до проекту Закону України. – Режим доступу : [//www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43462](http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43462)

11. Про затвердження Національного плану з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Указ Президента України від 22.04.11 р. № 494. – Режим доступу : [//www.president.gov.ua/documents/13479.html](http://www.president.gov.ua/documents/13479.html)

12. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України “Про Єдиний державний демографічний реєстр”. – Режим доступу : [//www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43462](http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43462)

13. Про виконавче провадження : Закон України від 21.04.99 р. № 606-XIV. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/606-14](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/606-14)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 343.148:004.891

ХАХАНОВСЬКИЙ В.Г., доктор юридичних наук, кафедра інформаційних технологій Національної академії внутрішніх справ

АВТОМАТИЗАЦІЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. Про теоретичні досягнення і практичний стан застосування інформаційно-комп'ютерних технологій і систем під час проведення судових експертиз.

Ключові слова: автоматизація, інформаційно-комп'ютерні технології і системи, судова експертиза.

Аннотация. О теоретических достижениях и практическом состоянии применения информационно-компьютерных технологий и систем во время проведения судебных экспертиз.

Ключевые слова: автоматизация, информационно-компьютерные технологии и системы, судебная экспертиза.

Summary. About theoretical achievements and practical state of application of informatics and computer technologies and systems during conducting of judicial examinations.

Keywords: automation, informatics and computer technologies and systems, judicial examination.

Постановка проблеми. Останніми роками інформаційно-комп'ютерні технології і системи все ширше використовуються в процесі проведення судових експертиз. При цьому комп'ютери застосовувались як для автоматизації окремих етапів експертного дослідження, так і з метою повної автоматизації дослідження речових доказів.

Низка вітчизняних та зарубіжних вчених займалася безпосередньо або сприяла розвитку автоматизації судової експертизи, зокрема: Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкін, В.В. Бірюков, А.І. Вінберг, В.І. Галаган, Ю.Ф. Жариков, В.Р. Женило, В.А. Журавель, Н.І. Клименко, І.П. Красюк, В.К. Лисиченко, Ю.О. Мазниченко, Н.Т. Малаховська, Ю.К. Орлов, Ю.О. Пілюков, Е.Р. Росинська, М.Я. Сегай, В.Ю. Шепітько, С.А. Шляхтина та ін. Разом з тим, проблеми подальшого розвитку автоматизації судової експертизи далеко не вичерпані та потребують подальших наукових досліджень.

Метою статті є визначення стану застосування автоматизованих систем і комплексів під час проведення судових експертиз.

Виклад основного матеріалу. Одними з перших активно застосовувати комп'ютери почали експерти-почеркознавці (для диференціації досліджуваних об'єктів, близьких за характеристиками рухів; формалізованого опису почеркових об'єктів; визначення варіаційності почерку, дослідження його кількісних характеристик з метою встановлення авторства тощо). Надалі комп'ютери почали застосовуватися для аналізу зображень в портретно-ідентифікаційних дослідженнях. У судово-автотехнічній експертизі з'явилися комп'ютеризовані методики моделювання та аналізу механізму дорожньо-транспортних подій, встановлення місця зіткнення автомобілів, оцінки дорожніх ситуацій тощо.

У криміналістичній експертизі матеріалів, речовин та виробів комп'ютери застосовуються для кількісної обробки результатів рентгенофазового, спектрального та лазерного мікроспектрального аналізів при дослідженні лакофарбових покриттів транспортних засобів; нафтопродуктів хроматографічним методом; визначення групової належності малих кількостей паливно-мастильних матеріалів за спектрами поглинання в ультрафіолетовій та видимій зонах спектра; для визначення інформативності виділених ознак ґрунтів; при створенні банків даних лікарських речовин.

Другий напрям використання комп'ютерів у судовій експертизі – це створення автоматизованих інформаційно-пошукових систем з окремих видів експертиз. На відміну від натурних колекцій такі банки даних легко тиражувати; вони можуть функціонувати як автономно, так і будучи вбудованими у вимірювально-обчислювальні комплекси.

Третій напрям – це системи аналізу зображень. До них відносяться програми, що дозволяють проводити діагностичні та ідентифікаційні дослідження: дактилоскопічні, трасологічні, портретні.

Четвертим напрямом є програмні комплекси для здійснення допоміжних розрахунків за відповідними формулами та алгоритмами (автотехнічні, бухгалтерські, балістичні експертизи).

П'ятий напрям використання комп'ютерів у судовій експертизі – це розробка та використання програмних комплексів для автоматизації підготовки висновку експерта. Прикладом таких програм може бути автоматизована експертна система “Автоекс”. Більш досконалі системи підтримки прийняття рішень функціонують у діалоговому режимі. Експерт відповідає на запитання системи; якщо автоматизована методика дозволяє на основі відповідей зробити висновок, він складається автоматично. У будь-якому разі остаточне рішення приймає експерт (системи “Кортик”, “Еврика”, “Балекс”, “Наркоекс” тощо).

Сьогодні новітні інформаційні технології все ширше впроваджуються в експертно-криміналістичну діяльність. Фактично, кожен вид судової експертизи тією чи іншою мірою автоматизовано. А рівень автоматизації з кожним днем підвищується.

Одним із шляхів підвищення об'єктивності і достовірності отриманих результатів при аналізі почеркових об'єктів є розробка цілком автоматизованої системи виділення ідентифікаційних ознак, що дозволяють позбавитися ручних операцій і використовувати більш складні достовірні ознаки – інтегральні, невізуальні, кількісні. Крім того, при автоматизованому підході з'являється можливість аналізувати значно більший обсяг інформації про об'єкт, що також підвищує об'єктивність і достовірність результату.

При автоматизованому дослідженні почеркових об'єктів похідні дані можуть бути представлені у двох формах: оригінали рукописів і підписів на паперовому носії, а також рукописи і підписи в електронній формі, що вводяться із сканера чи створюються за допомогою пір'яних пристроїв вводу типу сенсорного планшета.

Всередині 90-х років ХХ століття у Білоруському науково-дослідному інституті проблем кримінології, криміналістики і судових експертиз були розроблені програмні засоби, які дозволяли досліджувати почеркові об'єкти за допомогою сенсорного планшета “Wacom” для отримання моделей почеркових об'єктів, які містять часові та натискові характеристики [1, с. 18-20].

Приблизно у ті самі часи в Україні (м. Київ) була створена програма “Почерк”, призначена для автоматизованого експертного дослідження почерку. Програма містить: загальну методичну схему вирішення почеркознавчих завдань; особливості ідентифікаційного дослідження рукописних і цифрових записів, рукописних текстів, виконаних умисно зміненим почерком; наслідування почерку іншої особи, шкільному почерку, друкованих типографських шрифтів; дослідження рукописів, виконаних незвично пишучою (лівою) рукою; особливості ідентифікаційного дослідження підписів, вирішення питання про їх справжність; виявлення при проведенні експертизи обставин, що сприяли вчиненню правопорушень; причини помилкових висновків при проведенні судово-почеркознавчих експертиз.

Програма “Почерк” дозволяє проглянути методики, зразки експертних висновків до них, занести необхідні дані у довідник. Також передбачено можливість складання експертного висновку і вставки в текст наявних у програмі ілюстрацій чи введення зображення безпосередньо з об’єкта (наприклад, з документа) за допомогою сканера.

Експертна система “Oldman” для встановлення віку виконавця підпису, виповненого від імені особи літнього чи похилого віку, була розроблена у Київському НДІ судових експертиз. Відповівши на поставлені запитання, експерт за допомогою програмного комплексу робить висновок щодо виконавця підпису на документі [2, с. 260].

Слід зазначити, що завдання прогнозування психологічних якостей за почерком є достатньо актуальним. У Білорусі була розроблена автоматизована система побудови психологічного портрета особи за почерком. Для автоматичного виділення ознак почерку використовується технологія системи “Manuscript”. Визначення залежності між ознаками почерку та психологічними властивостями особи інтерпретується як задача прогнозування. З метою зменшення похибки прогнозування авторами була використана багатoshарова нейронна мережа [3, с. 20-21].

При виконанні судово-почеркознавчої експертизи багато часу витрачається на складання тексту висновку (цей виз експертизи відрізняється підвищеним обсягом тексту). Автоматизоване робоче місце експерта-почеркознавця призначено для автоматизованого описання традиційних графічних об’єктів: текстів, коротких записів і підписів. Особливістю розробленого принципу формування тексту висновку є практична мінімізація ручного введення інформації. Передбачається як ідентифікація, так й криміналістична діагностика, яка автоматично включається до висновків [4, с. 22-24].

Крім вказаних комп’ютерних програм, існують й інші програми та комплекси, призначені для автоматизації почеркознавчої експертизи. Зокрема, це: автоматизований програмний комплекс “Роза” – встановлення факту умисної зміни почерку чи диференціації змінених та ускладнених почерків; “Ирис” – ідентифікація виконавця рукопису, виконаного умисно зміненим почерком; система “Мак” – для статистичної обробки даних, що характеризують підпис; “Change” – для встановлення факту умисної зміни почерку способом швидкого писання; “Lefth” – встановлення факту виконання рукопису незвичною для написання (лівою) рукою; “Age sex” – для проведення дослідження за методикою З.І. Кирсанова та А.П. Рогозіна “Встановлення статі та віку виконавця рукописного документа” [5, с. 67-85].

Стрімкий розвиток комп’ютерних технологій дозволив на початку 90-х років минулого століття розробляти автоматизовані балістичні ідентифікаційні комплекси (далі – АБІК). Практичне застосування таких комплексів за кордоном, а потім і вітчизняними правоохоронцями засвідчило такі їх переваги, як висока швидкість проведення експертних досліджень, наочність даних, можливість віддаленого доступу до інформації тощо [6].

Найбільш відомими сьогодні АБІК є: “IBIS” (Канада); “Drug Fire” (США); “Кондор” та “Кондор-М”, “ТАИС”, “Арсенал” (Росія). Певний інтерес являють також програмно-апаратні комплекси, розроблені в нашій країні: “Баліст”, “БІПАК” та “Рикшет”.

Як довідкову інформаційно-пошукову автоматизовану систему, яка дозволяє, на наш погляд, підвищити ефективність проведення судово-балістичних досліджень, можна використовувати програму “АР” – автоматичні пістолети. Програма дозволяє вводити та проглядати параметри пістолетів, здійснює автоматичний їх пошук за конструктивними особливостями моделі; за слідами на стріляній кулі та на стріляній гільзі. Можна проглянути зображення пістолетів різних марок. Крім того, як довідкова система з газової зброї може бути корисною програма “Gorgona”.

Однією з проблем широкого впровадження автоматизованих балістичних ідентифікаційних комплексів у експертну практику є їх покищо досить висока вартість. Разом з тим, аналіз світового і вітчизняного досвіду щодо тенденцій розвитку судової балістики свідчить про те, що альтернативи АБІК у найближчому майбутньому немає. Навіть існуючі сьогодні розробки значно підвищують ефективність балістичної експертизи та надають експерту широкі можливості, обумовлені цифровою формою запису зображень досліджуваних об'єктів. Крім того, висока швидкість запису об'єктів при значній якості зображення дозволить використовувати АБІК для створення автоматизованих інформаційно-пошукових систем обліку табельної вогнепальної зброї [7].

Спроби автоматизувати процес дактилоскопічного пошуку здійснювалися у колишньому СРСР ще з 60-х – 70-х років ХХ століття. Але лише на початку 1990-х років з'явилися, напевно, перші вітчизняні розробки автоматизованих систем у сфері дактилоскопічних досліджень: програми “Холмс”, “Дактаузор”, які нині являють інтерес лише в історичному аспекті. Згодом з'явилися системи “Дактоексперт”, “Cogent” (США), “Nec” (Японія), “Дермолог” тощо.

У середині 1990-х років у МВС Франції була впроваджена автоматизована система “Morfo” (фірма “Морфо-Систем” спільно з “IBM”). Сьогодні одним з лідерів світових програмно-технічних комплексів для дактилоскопії вважається система “Sherlock” [8, с. 50-54].

У країнах СНД розробки та впровадження АДІС почалися наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття. Найбільших успіхів у цій роботі на центральному і регіональному рівнях досягли Росія та Білорусь. Із систем, що найкраще зарекомендували себе на практиці, можна відзначити АДІС: “Папілон”, “Сонда” (м. Міасс); “DEX” (Київ-Москва), “Дакто 2000” (Мінськ-Москва).

Останнім часом в експертно-криміналістичних підрозділах ОВС України функціонувало близько 10 різних видів і версій АДІС: “Папілон”, “Дактомат”, “Монна Ліза”, “Сонда”, “Сонда+”, “DEX”, “УкрDEX” та ін. Всі вони у тієї або іншої мірою виконували покладені на них завдання, однак у зв'язку з різноманітністю технологій не були здатні до повного обміну дактилоскопічною інформацією. Сьогодні базовою в Україні прийнято АДІС “Дакто-2000”, яку впроваджено замість застарілих АДІС (“Мона Ліза”, “DEX”, “UkrDEX”).

Продовжують удосконалюватися та розробляються нові апаратно-програмні засоби АДІС, зокрема, пристрої введення відбитків пальців. Так, японська компанія “Міцубіші електрик” винайшла спосіб безконтактного зняття відбитків пальців рук. Прилад зчитує візерунок папілярних ліній з боку нігтя, і відбиток знімається, навіть якщо зовні палець забруднений, травмований чи рельєф на подушечці умисно змінений [9].

Для автоматизації експертизи холодної зброї була розроблена програма “Кортік” (Комплекс по Оружию, Распознавание, Техничко-криминалистическое Исследование и Классификация) – призначена для автоматизації складання висновку експерта.

Для проведення судово-автотехнічної експертизи призначена експертна система “Автоекс”. Програма “Авто” – це система для експертної оцінки транспортних засобів. Особливо слід відзначити комп'ютерну програму “Reference manager”, яка являє довідково-консультативну систему для ідентифікації автотransпортних засобів. В системі можна знайти потрібний автомобіль за такими параметрами: модель, марка, а також за описом. Для кожної марки чи моделі на графічній схемі вказуються місця розташування номерів двигуна та шасі. Система надає також приклади шрифтів, які

використовуються при набиванні номерів на двигунах та шасі легкових автомобілів. Крім того, надається інформація про можливі способи підробки номерів автомобілів.

Програма “Steklo” призначена для пошуку марки, моделі автотранспортного засобу за осколками розсіювачів фар, підфарників, покажчиків поворотів; за слідами протекторів шин. Програма “Menevi” призначена для автоматизованого формування висновків при вирішенні завдань судової автотехнічної експертизи.

Особливо слід відзначити програмно-апаратний комплекс “Вій”, який широко використовується у експертно-криміналістичних підрозділах МВС України (існує дві версії такого комплексу: “Вій-3” та “Вій-4”). Комплекс призначено для контролю справжності та встановлення номерів агрегатів автомототранспорту; відновлення первинних номерів у разі недостатньої їх рельєфності (корозія, лакофарбове покриття тощо); встановлення первинних номерів у разі виявлення факту їх зміни; виявлення технології зміни знаків номера (комплекс успішно експлуатується в експертно-криміналістичних підрозділах МВС України, Білорусі, Угорщини, Польщі та Латвії (в Росії він відомий під назвою “Зоркий”). Для ідентифікаційної перевірки номерів використовується також програмно-апаратний комплекс “Регула-7505” (для дослідження автомобіля та супроводжувальних документів).

Серед програмних продуктів для автоматизації криміналістичної експертизи матеріалів, речовин та виробів слід назвати інформаційно-пошукові системи “Проволока”, “Спирт”, “Farm”, “Мегамар”, “Статик”, “Мінерал”.

Сучасний розвиток поліграфії та комп’ютерної техніки призвів до значного зростання кількості різноманітних підроблених документів: грошових знаків; цінних паперів; акцизних та пластикових карток тощо. В Експертно-криміналістичному центрі МВС РФ функціонують автоматизовані інформаційно-довідкові системи “Абрис” та “Девиза-М”, у яких накопичено достатньо повний масив підроблених грошових знаків. Створено спеціалізовані апаратно-програмні комплекси, які дозволяють з високим ступенем імовірності виявляти фальсифікацію документів. Такі системи спроектовані на базі телевізійних систем і мають суттєві переваги у порівнянні з людським оком. Ці прилади широко застосовуються для отримання зображень об’єктів у відбитому, косопадуючому, інфрачервоному світлі тощо, що дозволяє виявити підробку.

Як приклади таких систем можна навести апаратно-програмний комплекс “Експерт-К”, автоматизовані системи “ПАК-12” та “Сезам” (КНТУУ “КПІ”), вітчизняні комплекси “ТЕД-34”, “Регула-4003” (4005) та білоруський відеоспектральний комплекс “ЕД-1100”. Серед таких пристроїв слід відзначити мобільне АРМ “Регула-8301” (Білорусь).

Програмного забезпечення для автоматизації фоноскопичних досліджень на світовому ринку сьогодні багато. Слід відзначити, зокрема, АРМ “ОТExpert”, інструментальний комплекс аналізу і шумоочищення звукових сигналів “ИКАР” (Центр речових технологій); АРМ “МСР-Фоно”, графічний інструментальний засіб для обробки та аналізу зображень “Penguin-IP”; АРМ експерта-криміналіста “EXRAD”. У МВС Росії розроблено ряд програм для фоноскопичних досліджень, зокрема, програму “Signal Viei”.

У 1997 р. в КНТУ України “КПІ” було розроблено комплексну криміналістичну лабораторію “Логос”, яка складається з таких компонентів: програмно-апаратного комплексу для аналізу магнітних сигналів “ПАКАМС-КМ1”; програмно-апаратного комплексу для аналізу сигналів мовлення “Phonograf”, дозволяє, зокрема автоматизувати ідентифікаційний аналіз дикторів за методикою “Діалект” (остання – розробка ФСБ Росії; методики криміналістичного дослідження засобів і матеріалів

звуко- та відеозапису. На початку 2000-х років в Національній академії внутрішніх справ були створені програмно-апаратні комплекси “Теорема” та “Академія”.

Фахівцями Кримського факультету Національної академії внутрішніх справ було розроблено розрахункову програму “Руїна” для визначення потужності заряду вибухової речовини за результатами огляду місця події.

Висновки.

Визначення сучасного стану автоматизації судової експертизи може свідчити про досить високий рівень проведених значною кількістю науковців досліджень щодо сфери криміналістичної експертизи. Новітні інформаційно-комп’ютерні технології і системи все ширше використовуються в процесі проведення судових експертиз. При цьому комп’ютери застосовуються як для автоматизації окремих етапів експертного дослідження, так і з метою повної автоматизації дослідження речових доказів. Сьогодні фактично кожен вид судової експертизи у тією чи іншою мірою автоматизовано.

Безсумнівно, що у подальшому завдяки розвитку інформаційно-комп’ютерних технологій і автоматизованих систем рівень автоматизації при проведенні судових експертиз буде підвищуватись.

Використана література

1. Кочергов Е.Г. Модель электронной формы представления почерковых объектов / Е.Г. Кочергов, Ю.А. Станкевич, К.Е. Колотыгин : материалы Международной конференции [“Информатизация правоохранительных систем”]. – Ч. 1. – М. : Акад. управления МВД России, 1997. – С. 18-20.
2. Хахановський В.Г. Проблеми теорії і практики криміналістичної інформатики, монографія / В.Г. Хахановський. – К. : Вид. дім “Аванпост-Прим”, 2010. – 382 с.
3. Кочергов Е.Г. Автоматизированная система прогнозирования психологических свойств личности по почерку / Е.Г. Кочергов, Ю.А. Станкевич, Н.А. Стречень : материалы Международной конференции [“Информатизация правоохранительных систем”]. – Ч. 1. – М. : Акад. управления МВД России, 1997. – С. 20-21.
4. Баранов К.В. Автоматизированная система составления текста экспертного заключения в судебно-почерковедческом исследовании / К.В. Баранов, В.В. Рузин : материалы Международной конференции [“Информатизация правоохранительных систем”]. – Ч. 1. – М. : Акад. управления МВД России, 1997. – С. 22-24.
5. Кирсанов З.И. Методика распознавания по почерку возраста и пола исполнителя рукописи / З.И. Кирсанов, А.П. Рогозин / Вероятностно-статистические методы почерковедческих исследований. – М., 1974. – С. 67-85.
6. Немчин Д.И. Методические основы применения информационных компьютерных технологий в судебно-баллистической экспертизе : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 – “Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза” / Д.И. Немчин. – М., 2002. – 161 с.
7. Анчуков В.А. Дереновский М.Е. Автоматизированные баллистические идентификационные комплексы – эволюция в криминалистической технике // Специальная техника. – 2001. – № 1.
8. Автоматизированные информационно-справочные системы полиции Франции / Опыт правоохранительной деятельности в зарубежных странах (сб. матер.). – М. : ГИЦ МВД России, 1994. – С. 48-55.
9. Хахановський В.Г. Автоматизація експертних дактилоскопічних досліджень // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 1078-1084. – Режим доступу : [//www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11_xvgedd.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11_xvgedd.pdf)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 316.324.8:004

ГОЛУБОВСЬКА В.С., старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: МОЖЛИВОСТІ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

***Анотація.** Про нові можливості, проблеми та перспективи розвитку інформаційного суспільства.*

***Ключові слова:** інформаційне суспільство, проблеми, перспективи, безпека, захист.*

***Аннотация.** О новых возможностях, проблемах и перспективах развития информационного общества.*

***Ключевые слова:** информационное общество, проблемы, перспективы, безопасность, защита.*

***Summary.** About new possibilities, problems and prospects of development of information society.*

***Keywords:** information society, problems, prospects, safety, protection.*

Постановка проблеми. Швидкий розвиток інформаційних та комунікаційних технологій (далі – ІКТ) та їх зростаюче використання у всіх сферах економічного та суспільного життя дозволяє говорити про те, що людство вступає до нової ери, де інформація і знання визнаються одними з найвищих цінностей.

В наш час завдяки мережі Інтернет поширення інформації в просторі інформаційної взаємодії набуває небачених раніше масштабів. Очікується, що загальна кількість людей, підключених до Інтернету, в 2013 році перевищить 2,7 млрд. [1].

Від досягнень у сферах інформатизації і знань значною мірою залежать стандарти життя суспільства та людини, форми труда і відпочинку, системи освіти і охорони здоров'я. Питання опанування Україною нових технологій і забезпечення стрімкого інноваційного перетворення економіки – це питання виживання, розвитку економіки, забезпечення безпеки та міжнародного статусу країни, досягнення добробуту і підвищення якості життя населення країни.

Як і будь-яке інше, інформаційне суспільство недосконале – усвідомлюючи всі переваги інформаційного суспільства, не можна, однак, не визнати, що воно несе з собою не тільки нові рішення і можливості, а й нові проблеми та ризики. Сучасне суспільство є суспільством ризику, тобто таким, що виробляє технологічні та соціальні ризики, з одного боку, і “споживає” їх – з іншого. Ризики виникають у всіх сферах життєдіяльності суспільства – економічній, політичній, соціальній та інших.

Метою статті є визначення нових можливостей інформаційного суспільства і пов'язаних з його розвитком ризиків і проблем, а також оцінка перспектив становлення суспільства знань в Україні.

Виклад основних положень. Можна виділити основні сфери позитивних змін інформаційного суспільства:

1. **Технологічні зміни.** Інформаційні технології застосовуються у виробництві, державних закладах, в системі освіти і в побуті та інших сферах забезпечення життєдіяльності сучасного суспільства.

У виробництві з точки зору задіяності трудових ресурсів та фінансово-економічних показників акцент переноситься з використання матеріалів на виробництво інформації і надання послуг, що тягне за собою значне зниження видобутку та переробки сировини і

витрат енергії. У цілому ряді європейських країн більше половини обігу коштів в інформаційній індустрії припадає на створення інформаційних продуктів і інформаційних технологій та лише 45 % – на виробництво техніки; в індустрії зв'язку розрив ще більш радикальний: 80 % становлять телекомунікаційні послуги і тільки 20 % – виробництво засобів комунікації [2].

Розвиток інформаційного суспільства формує передумови для значного підвищення ефективності виробництва, для економії природних ресурсів та захисту навколишнього середовища, для переходу до сталого розвитку.

Інформаційне суспільство різко розширює можливості для малого та середнього підприємництва, для оптимального використання місцевих умов і ресурсів, для розвитку послуг і освіти.

Сьогодні чітко окреслився тісний зв'язок між освітою, навчанням і розвитком, тому ключовим фактором для будь-якої галузі, організації або компанії стає ефективний доступ до освіти. Реальністю стає система якісного навчання на відстані і освіти, не обмеженої віковими рамками, системи постійного підвищення кваліфікації.

2. *Соціальні зміни.* Інформація стає важливим стимулятором змін якості і стандартів життя.

Однією з можливостей інформаційного суспільства є якісне поліпшення системи охорони здоров'я. Нові ІКТ роблять широкодоступною профілактичну інформацію, створюють основу для отримання будь-яким пацієнтом, де б він не жив, регулярних лікарських консультацій.

Інформація стає реальним соціальним ресурсом – адже фактично тільки вона здатна допомогти людині адаптуватися до життя в умовах невизначеності, пристосуватися до постійних змін, виробити нові стереотипи поведінки, що відповідають новим обставинам. Для людини інформаційного століття єдність світу виявляється вже не теоретичною або ідеологічною абстракцією, а фактом його повсякденного життя. Можна згадати організацію взаємодопомоги через соціальні мережі при пожежах в Росії в 2010 році або при небувалих снігопадах в Україні в березні 2013 року.

В моделях соціальної організації та співробітництва відбувається заміна централізованих ієрархічних структур гнучкими мережевими типами організації, пристосованими до швидких змін і інноваційного розвитку.

3. *Економічні зміни.* Інформація стає основним фактором в економіці в якості ресурсу, послуг, товару і зайнятості.

В інформаційному суспільстві звичайним явищем стає “телеробота” – коли ІКТ використовуються для віддаленого виконання різноманітних робіт. “Телеробота” в змозі кардинально вирішити проблему зайнятості, у тому числі для людей з обмеженими фізичними можливостями, що може допомогти вирішенню однієї з найскладніших соціальних проблем. Крім того, з масовим поширенням телероботи пов'язуються надії на вирішення такої гострої проблеми великих міст, як перенавантаження транспортної системи і забруднення повітря вихлопними газами. Тобто виникає електронна мережа для економічної діяльності – глобальна мережева економіка.

“Новий спосіб виробництва робить можливим повернення до домашнього виробництва на новій, вищій електронній основі. Замість ранжування людей згідно з тим, чим вони володіють, нова етика надає високу цінність тому, що люди роблять”, тобто відбувається своєрідна “гуманізація суспільства” [3].

4. *Політичні зміни.* Свобода і доступність інформації надає широкі можливості участі різних прошарків і груп населення в політичних процесах.

Сучасні інформаційні технології сприяють процесу демократизації суспільства, функціонуванню політичних і державних інститутів. Політичні і державні діячі, партії знаходяться ніби під “інформаційним мікроскопом”: кожний їх вчинок, кожне рішення чи подія стають загальним надбанням, що ускладнює проведення лицемірної політики і таємних перемовин.

5. *Зміни в області культури.* Доступність культурних цінностей і знань для широкого кола населення.

Сучасні інформаційні технології вже зараз надають можливість, не виходячи “з дому”, практично необмеженого доступу до культурного надбання, яке було накопичено та збережено за весь період існування людства.

Використання супутників, телебачення та мережі Інтернет для передачі інформації спричинює масований вплив на формування громадської думки по всьому світу. Поява і вдосконалення мультимедіа, відеоконференційного зв'язку і штучного інтелекту сильно розширюють можливості передачі інформації, а відтак – поширення знань та обміну ними.

“Стискаючи простір і час”, інформаційне суспільство різко розширює можливості людини вибирати, де і на яких умовах працювати, у кого і за якими цінами купувати ті чи інші товари та послуги, робить продавців більш залежними від споживачів, суттєво ускладнює життя монополістам, недобросовісним роботодавцям і виробникам.

Отже, інформаційне суспільство відкриває нові можливості для:

- вдосконалення устрою держави, розвитку демократії;
- оптимального використання місцевих умов і ресурсів;
- економії природних ресурсів та захисту навколишнього середовища;
- розвитку сфери послуг і освіти;
- значного підвищення ефективності виробництва;
- переходу до сталого розвитку;
- розвитку середнього класу, який є основним суспільним прошарком і найбільш мобільним у всіх передових країнах;
- оперативного доступу до потрібної інформації для наукових досліджень, освіти, культури, високотехнологічних та наукоємних виробництв, складних видів послуг і вільного поширення інформації;
- можливості зберігання великих обсягів інформації на зовнішніх носіях – формування зовнішньої системної пам'яті;
- появи нових форм діяльності з використанням інформаційних мереж: робота, творчість, виховання та освіта, медицина.

Але нові можливості мають інший бік і можуть бути використані не на користь розвитку суспільства. Можна виділити наступні проблеми.

1. *Проблема “цифрової нерівності”*, тобто непропорційне використання мережі Інтернет і ІКТ. Розділення країн за цією ознакою корелює із загальними економічними показниками. За даними агентства ООН International Telecoms Union [1], найвищий рівень користувачів Інтернету в світі – в Європі (75 %), в Америці – 61 %. Найнижчий рівень в Африці – 16 %.

Проблема нерівності в доступі до нових інформаційних технологій гостро стоїть не тільки на міжнародному рівні, а й на мікрорівні всередині кожної держави – відбувається своєрідний поділ суспільства на тих, хто має комп'ютер і вміє ним користуватися, і тих, хто не володіє ні відповідною технікою, ні відповідними навичками.

У сфері економіки виникають потужні монополії і транснаціональні корпорації, які концентрують у своїх руках неосяжні багатства і велику владу. Формується впливовий прошарок інформаційної олігархії, яка прагне диктувати свої умови ринку, отримуючи величезні монопольні надприбутки (інформаційну квазіренту). Це стає ще одним каналом економічної поляризації країн та цивілізацій [4].

2. *Проблема правового регулювання в інформаційному просторі*, насамперед в Інтернеті. Сучасні технології дозволяють людям отримувати в режимі “он-лайн” доступ до пошуку інформації, користуватись послугами електронної торгівлі, дистанційної освіти, дають можливість взаємодії з державними структурами. Однак при цьому виникають проблеми, пов’язані з поширенням заборонених матеріалів, авторськими правами, шахрайством, несанкціонованим доступом до конфіденційної інформації. Рішення цих проблем потребує прийняття певних законів для регулювання діяльності в мережі Інтернет. А враховуючи глобальний характер Інтернету, – зусиль в рамках міжнародної співпраці. Крім того, можуть виникати проблеми несумісності законодавств різних держав – що потребує розробки єдиного законодавства для регулювання діяльності в мережі Інтернет незалежно від географії.

3. *Проблема особистості в умовах інформатизації*. Людина є джерелом інформації і її споживачем – отже, і нові можливості розвитку суспільства, і нові ризики пов’язані з людиною, її життям і діяльністю. Можна виділити психологічні, соціальні, етичні, ціннісні проблеми.

В процесі глобалізації втрачається національна ідентичність. Основним протиріччям і рушійною силою розвитку нового суспільства, заснованого на мережевих структурах, є протиріччя між глобалізацією світу й ідентичністю конкретної спільноти. Виникають співтовариства, які об’єднуються навколо ідентичності опору. Цей опір спрямовано проти основної тенденції розвитку сучасного суспільства – глобалізації.

Із зростанням обсягу інформації людям стає важче орієнтуватися в її змісті, захищати себе від її надлишку. Створюючи свій образ у віртуальному світі, людина може втрачати адекватне сприйняття реального світу. Особливо небезпечно це для дітей і підлітків. Багато з них стають ніби додатком до комп’ютера, годинами просиджують за комп’ютерними іграми або в Інтернеті, не читаючи книги і мало спілкуючись з друзями. Формується ціле покоління (точніше, значна його частина), яке стає додатком інформаційної машини, комп’ютера, віртуального світу. Це посилює тенденції кризи суспільства та культури.

Відкриваються великі можливості маніпулювання суспільною думкою і свідомістю [5, с. 41-117; 6, с. 35-53]. Широкомасштабні застосування маніпулятивного впливу в комунікативних процесах дезорієнтують населення, викликають психоемоційну й соціальну напруженість, що не дозволяє громадянам адекватно сприймати соціально-економічну і суспільно-політичну ситуацію [7].

Сучасні засоби мас-медіа зовсім не стимулюють обговорення теоретичних проблем. Дискусії на телебаченні мають характер “шоу” і не займаються серйозним аналізом проблем, а тим більше виявленням передумов їх виникнення. У сучасному світі часто переважають інтереси тих чи інших “відомств”, фінансових груп і промислових монополій. Це призводить до того, що ресурси мас-медіа використовуються не в інтересах процвітання всього суспільства.

Крім того, малорухомий спосіб життя не сприяє фізичному і духовному здоров’ю людини і зрештою позначається на продуктивності розумової праці.

4. *Інформаційні війни, атаки, операції*. Інформація завжди використовувалась як зброя в війнах і інструмент політичної боротьби – це збір секретних даних, агітація,

дезінформація, пропаганда. В умовах глобалізації інформаційного простору ця боротьба виходить на новий рівень. Інформаційні операції, атаки загрожують виведенням з ладу всіх електронних систем управління країною, її збройними силами, державною інфраструктурою, про що йдеться у [5, с. 4-25]. Можуть бути зруйновані транспортна та енергетична системи. Армія і флот будуть безпорадні у відбитті агресії. Керівники країни будуть не в змозі отримувати необхідну інформацію, приймати і реалізовувати будь-які рішення. Використання такої зброї за своїми катастрофічними наслідками цілком можна порівняти із застосуванням засобів масового ураження [7].

Як показує реальна дійсність, інформаційна зброя в першу чергу може бути спрямована безпосередньо на людей. Вплив різної інформації через телебачення, мережу Інтернет та інші засоби на підсвідомість може бути настільки великим, що його можна порівняти із “зомбуванням” людей. А це призводить до того, що широкомасштабні війни в класичному розумінні взагалі втрачають сенс.

Сучасний інформаційний простір дедалі активніше використовується терористами для координації своєї діяльності, організації зв’язку і залучення фінансування. Усвідомлюючи потенціал, яким володіють нові інформаційні технології, низка міжнародних терористичних організацій останнім часом намагається встановлювати зв’язки із глобальними мережевими співтовариствами хакерів. Терористами ведеться робота з можливого їх залучення в майбутньому для планування та проведення терористичних актів. Доведено, що терористи Аль-Каїди координували свою діяльність саме шляхом використання глобальних мереж. Соціальними мережами користувалися і учасники масових заворушень у Великобританії влітку 2011 року, в Туреччині в червні 2013 р. Встановлення робочих контактів між терористами і хакерами загрожує різким стрибком в технологічному розвитку терористів, що може призвести до того, що терористи будуть здатні проводити масштабні теракти в інформаційній сфері вже найближчими роками.

Перспективи розвитку інформаційного суспільства. Циклічність розвитку економіки, її технологічні уклади досліджувались в роботах вчених М. Кондратьєва, Й. Шумпетера, С. Глазєва, В. Геєця, І. Макаренка та ін. Згідно з дослідженнями світ входить в еру шостого технологічного укладу, ядром якого є поєднання комп’ютерних технологій з нанотехнологіями та біотехнологіями, генна інженерія та молекулярна біологія, штучний інтелект.

Перехід до шостого технологічного укладу означає для країни перехід її економіки до економіки знань, де знання безпосередньо залучаються до обробки ресурсів і стають джерелом вартості.

Дослідна організація McKinsey Global Institute (MGI) визначила 12 технологій, які в найближчому майбутньому матимуть величезний вплив на людське життя і діяльність у всіх галузях промисловості й економіки. Ці технології здатні докорінно змінити ділову і соціальну сферу, перебудувати спосіб життя і діяльності людини, підірвати самі підвалини ринку. Очікується, що ці технології вже до 2025 року зможуть приносити світу від 14 до 33 трильйонів доларів на рік [9]. Список цих технологій включає:

- мобільний Інтернет;
- автоматизація розумової праці;
- Інтернет речей;
- хмарні технології;
- робототехніка;
- автономні або майже автономні засоби, що рухаються;
- передова геноміка;

- сховища енергії;
- тривимірний друк;
- передові матеріали;
- нові методи видобутку нафти і газу;
- відновлювані джерела енергії.

Великим недоліком української економіки є її багатокладність. Застарілі третій та четвертий технологічні уклади – електротехнічне і важке машинобудування, виробництво сталі, неорганічна хімія, важке озброєння, кораблебудування, лінії електропередач, стандартизація та синтетичні матеріали, органічна хімія, кольорова металургія, автомобілебудування, атомна енергетика – займають в її структурі близько 95 %. П'ятий уклад – обчислювальна техніка, телекомунікації, мікро- і оптиковолоконні технології, біотехнології – 4 %. Шостий – нано- та біотехнології, генна інженерія та молекулярна біологія, системи штучного інтелекту, біо- та фотоінформатика, технологія “холодного термоядерного синтезу”, використання відновлюваних джерел енергії, нове природокористування, робототехніка, високі гуманітарні технології, прогностика, глобальні інформаційні технології, інтегровані високошвидкісні транспортні системи, фотоніка, оптоелектроніка – тільки 0,1 – 3 %.

Технічний рівень більшості виробництв відстає від рівня західних щонайменше на 50 років і загрожує конкурентоспроможності економіки. На економічний прорив можна чекати тільки у впровадженні передових технологій.

Недостатній обсяг фінансування наукової і науково-технічної діяльності спричиняє відставання України від розвинених країн. За даними ЮНЕСКО, загальний рівень фінансування наукової і науково-технічної діяльності у розрахунку на одного наукового працівника в Україні приблизно у 6 разів нижчий, ніж у США та Німеччині, у 5 разів – ніж у Японії та у 1,3 разу – ніж у Російській Федерації [10].

Крім збільшення видатків Державного бюджету на фінансування наукової і науково-технічної діяльності, необхідно налагодити зв'язок між наукою та бізнесом, необхідне залучення приватних інвестицій, спрощення процедури отримання грантів від міжнародних організацій, приведення тематики наукових досліджень у відповідність з пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки, участь України в міжнародних інноваційних проектах.

Необхідні кардинальні зміни всієї політичної надбудови, підвищення інноваційної культури суспільства, формування позитивного ставлення до інновацій, виховання творчого мислення, підвищення якості підготовки спеціалістів з менеджменту інноваційної діяльності.

Висновки.

Аналіз деяких нових можливостей інформаційного суспільства та пов'язаних з ними проблем дозволяє зробити висновок, що стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій не тільки приносить значну користь суспільству, розширює і відкриває нові можливості його розвитку, а й ставить проблеми, які можуть звести нанівець значну частину цих переваг.

Для використання переваг інформаційно-комунікаційних технологій необхідні значні зусилля на міждержавному, державному і особистому рівнях. Вирішення цих та інших проблем становлення інформаційного суспільства вимагає серйозних зусиль фахівців різних профілів. Зусилля вчених усіх сфер повинні бути спрямовані на вироблення рекомендацій на міждержавному рівні, які дозволять гуманізувати процес освоєння досягнень інформаційної революції, посилять позитивні тенденції і послаблять можливі ризики.

У процесі становлення інформаційного суспільства держава має відігравати роль координатора діяльності різних суб'єктів суспільства і цілеспрямованою політикою сприяти інтеграції громадян у глобальне інформаційне суспільство, відстоюючи при цьому свої інтереси у світовому інформаційному просторі. Останіми роками багато країн і міжнародних організацій в якості пріоритетного завдання виділили реалізацію концепцій і програм з переходу до інформаційного суспільства. При цьому переслідуються як державні інтереси (лідерство у світовому співтоваристві), так і підвищення якості життя людей.

Для здійснення якісного переходу до суспільства знання, треба відслідковувати нові технічні ідеї, жити на випередження ситуації, провадити наукові і фундаментальні дослідження з метою виявити найбільш перспективні інноваційні рішення. Всіляко підтримувати та просувати студентські інноваційні проекти. Тільки інноваційний підхід до економіки може допомогти Україні здолати той розрив у розвитку, який утворився за останні десятиліття, не стати ресурсним додатком і джерелом дешевої робочої сили, а зайняти достойне місце в світовому співтоваристві.

Ціннісні орієнтири людини, її освіченість, культура та етичні принципи визначають не тільки всю суть інформаційного суспільства, але також і саму можливість подальшого існування цивілізації.

Використана література

1. The World in 2013 : ICT facts and figures. – Режим доступу : [//www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/facts/default.aspx](http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/facts/default.aspx)
2. Риск как фактор развития организации в информационном обществе : дис. на соискание ученой степени канд. социол. наук : спец. 22.00.08 / Д.А. Назаров. – М., 2005. – 190 с. – Режим доступа : [//www.lib.ua-ru.net/diss/cont/176640.html](http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/176640.html)
3. Тоффлер О. Третья хвиля. Сучасна зарубіжна соціальна філософія : хрестоматія / О. Тоффлер. – К. : Либідь, 1996. – С. 275-334.
4. Каландия И.Д. Концепция информационного общества и человек : новые перспективы и опасности : сб. материалов конференции [“Человек постсоветского пространства”]. – Вып. 3 ; под ред. В.В. Парцвания. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2005.
5. Брижко В.М. е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право : монографія / Брижко В.М. та ін. – К. : НДЦП АПРн України, 2007 р. – 234 с. – (Видавництво ТОВ “Пан-Тот”).
6. Брижко В.М. Основи систематизації інформаційного законодавства : теоретичні та правові засади : монографія / В.М. Брижко. – К. : ТОВ “Пан-Тот”, 2012. – 304 с.
7. Дзьобань О.П. Інформаційне насильство та безпека : світоглядно-правові аспекти / О.П. Дзьобань, В.Г. Пилипчук. – Х. : “Майдан”. – 2011. – 242 с.
8. Информационное оружие. – Режим доступа : [//www.agentura.ru/equipment/psih/info](http://www.agentura.ru/equipment/psih/info)
9. Disruptive technologies : Advances that will transform life, business, and the global economy. McKinsey Global Institute. – Режим доступу : [//www.mckinsey.com/insights/business_technology/disruptive_technologies](http://www.mckinsey.com/insights/business_technology/disruptive_technologies)
10. Концепція реформування системи фінансування та управління науковою і науково-технічною діяльністю : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.10.12 р. № 780-р. – Режим доступу : [//www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/780-2012-%D1%80/paran8#n8](http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/780-2012-%D1%80/paran8#n8)

~~~~~ * * * ~~~~~

І н ф о р м а ц і й н а б е з п е к а

УДК 342.722

КОРЖ І.Ф., головний консультант секретаріату Комітету Верховної Ради України
з питань національної безпеки і оборони

**ПРИНЦИПИ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА В КОНТЕКСТІ
ПРАВОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

***Анотація.** У статті досліджуються стан національного права в сучасних умовах розвитку українського суспільства; його відповідність загальновизнаним правовим принципам демократичного укладу та правовій безпеці держави; ставлення міжнародної спільноти до існуючих недоліків.*

***Ключові слова:** захист, права і свободи, право, правова безпека, правова система, принципи права.*

***Аннотация.** В статье исследуется состояние национального права в современных условиях развития украинского общества; его соответствие общепризнанным правовым принципам демократического обустройства та правовой безопасности государства; отношение международного сообщества к существующим недостаткам.*

***Ключевые слова:** защита, права и свободы, право, правовая безопасность, правовая система, принципы права.*

***Summary.** The article explores the situation of the national law under the today's Ukrainian society development conditions and its compliance with generally recognized legal principles of the democratic society and with the legal security of the state, the attitude of the international community to existing drawbacks.*

***Keywords:** protection, rights and freedom, law, legal security, legal system, principles of law.*

Постановка проблеми. Сучасне життя українського суспільства являє собою арену гострого політичного протистояння між основними політичними силами. Зазначене доповнюється поглибленням соціального розшарування, поширенням корупції у різних сферах життєдіяльності суспільства, прийняттям органами державної влади непопулярних і суперечливих рішень, якими регулюється повсякденне життя громадян. Зазначене денонсує з оптимістичними заявами політичних діячів про настання покращення життя простих громадян. Все це породжує зростання невдоволення у суспільстві, поширення радикальних настроїв, зневіру людей у завтрашньому дні, невіру в ефективність застосування правових засобів при вирішенні проблем, що постають перед членами українського суспільства.

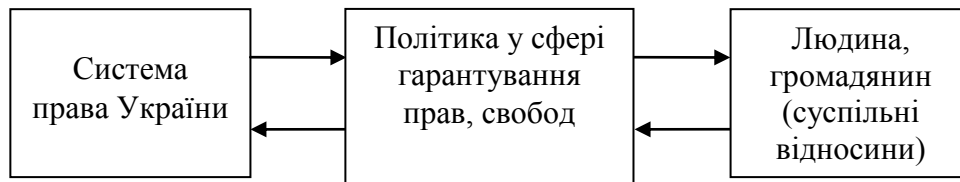
Метою статті є визначення стану регулювання національним правом суспільного життя в Україні, а саме: чиї волю і інтереси виражає і закріплює національне право; відповідність національного права загальновизнаним принципам демократичного суспільства.

Виклад основних положень. Становлення Української держави безпосередньо пов'язано із становленням національного права, нових стандартів гарантування прав людини і громадянина. Орієнтуючись на здобутки розвинутих держав, Україна в своєму Основному Законі (Конституції) [1] зазначила, що вона є демократичною, соціальною державою (ст. 1); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість

діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3). В Конституції України, яка є основою правової системи держави, цьому питанню присвячено окремий Розділ II.

На Схемі показано прямий і зворотний зв'язки між системою права і людиною, громадянином.

Схема

Дотримання прав і свобод, їх гарантованість є пріоритетом для будь-якої демократичної держави. Правова система держави є основним механізмом, який має гарантувати та забезпечувати права і свободи громадян України, а також їх поновлювати у випадку порушення. Саме в цьому і полягає авторитетність права, тобто його спроможністю втілюватися в систему суспільних відносин, створюючи правопорядок. Право авторитетне у суспільстві, якщо воно є: надійною опорою безпеки особи і майна; гарантією спокійної праці і побуту; загальнодоступним способом цивілізованого вирішення спорів і конфліктів. Найбільше його авторитетність визначається станом правопорядку – реальною можливістю здійснення прав і законних інтересів членів суспільства, їх захисту від злочинних посягань, об'єктивним, законним вирішенням правових спорів у судах, а за необхідності – примусовим виконанням невиконаних зобов'язань, усуненням протиправних станів, поновленням порушених прав [2, с. 69].

Міцність правопорядку, авторитетність права значною мірою залежать від спроможності законодавця своєчасно враховувати відносини, що виникають і породжують спори, конфлікти, які потребують юридичного регулювання і захисту і які, насамперед, знаходять відображення в правозастосовній (судовій та адміністративній) практиці. Саме стабільна, авторитетна, динамічна правова система, забезпечена відповідним їй апаратом судової влади та правоохоронних органів, є найбільш ефективною формою упорядкування і динаміки суспільних відносин [2, с. 70].

Права людини носять фундаментальний характер це означає, що будь-яке втручання державної влади в реалізацію прав громадянина має бути чітко юридично закріпленим, обґрунтованим і відповідати положенням Конституції та міжнародних угод України. Якщо держава, яка закріплює права людини у законах і має забезпечувати їх виконання, на практиці ігнорує їх, перешкоджає їх реалізації чи створює умови для реалізації прав для певної групи осіб, прошарку, класу, то ця держава характеризується як антидемократична.

Україна, яка задекларувала демократичний шлях свого подальшого розвитку, досягла відповідних успіхів у рецепції (лат. “receptio” – прийняття) права демократично розвинутих держав Європи, насамперед у сфері правової культури, адаптації правових норм у національне законодавство. Особливо важливе значення має адаптація в національне право таких загальновизнаних (загальних) принципів європейського права, як: законність; гуманізм; юридична рівність; демократизм; невідворотність відповідальності за вчинене правопорушення.

Однак правова система та права людини в Україні виступили та продовжують виступати свого роду заручниками складних процесів державотворення, об'єктом системних політичних спекуляцій та зловживань з боку політичних сил, що значною мірою, нівелювало в суспільній свідомості саму цінність як правової системи, так і прав людини. Зазначене формує соціальну відчуженість особи і громадянина, унеможливорює вироблення і реалізацію дієвої державної політики, створює несприятливі умови для розвитку соціуму.

Необхідно зазначити, що в процесі реалізації принципу законності, не можна допускати його ототожнення з принципом верховенства права, який є якісною характеристикою закону, вказує на доступність закону, відповідну його передбачуваність, ефективність юридичних способів реалізації і захисту інтересів суб'єктів права тощо. Тобто закон обов'язково має базуватися на принципі верховенства права, бути правовим законом. Лише за цих умов закон відповідатиме інтересам більшості суспільства, як це прийнято в демократичних державах.

Водночас, як показує практика законотворення в Україні, є непоодинокими факти прийняття законів та внесення змін до них в інтересах вузького прошарку населення, насамперед крупних бізнесових структур. При цьому, як правило, здійснюється обмеження відповідних прав широких верств населення. Для прикладу можна навести прийнятий Закон [3], згідно з яким Укроборонпрому було списано заборгованість перед соціальними фондами в 366 млн. грн., за комунальні послуги – 146,3 млн. грн. Крім того, списані пені, штрафні та фінансові санкції, нараховані на таку заборгованість перед суб'єктами господарювання. Як зазначають інформаційні джерела, зазначене пов'язане зі зміною топ-менеджерів Укроборонпрому в інтересах відповідних бізнес-структур, їхніх намірів приватизувати активи військово-промислового комплексу. Таким чином, прийняття згаданого Закону було здійснено в інтересах крупного капіталу, а не значної кількості громадян, котрі отримують відповідні платежі з Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування, Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Зазначене вказує на відхилення функціонування механізму законотворення від загальновизнаних принципів права, зміщення пріоритетів при здійсненні захисту інтересів прошарків населення у бік крупного капіталу.

Як зазначено в Конституції [1], людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3). Тобто національне право, нормотворчість в державі, діяльність судів, правоохоронних та інших державних органів мають бути направлені на задоволення матеріальних, духовних та інших потреб людини. Громадяни мають бути впевнені в тому, що реалізації їхніх прав і свобод буде здійснено своєчасно і правильно, так само як і надійно захищені їхні життя, здоров'я, честь і гідність. Право має бути направлено, насамперед, на недопущення проявів порушення прав і свобод громадян, на профілактику правопорушень, на гуманне ставлення до людини, незважаючи на здійснене ним правопорушення, на перевиховання правопорушників, на справедливе судове вирішення проблем, що виникають у суспільстві. Саме в цьому полягає принцип гуманізму права.

Якщо проаналізувати ситуацію з правами людини в Україні, то можна дійти висновку, що вона є строкатою і мозаїчною. Поряд з позитивними та успішними діями

органів влади за останні декілька років у зазначеній сфері можна констатувати про збільшення порушень у цій сфері. Не знаходячи належної правової підтримки в судових органах щодо справедливого поновлення порушених прав, громадяни України вимушені звертатися за допомогою та справедливим вирішенням питань до міжнародних інституцій. Нині Україна займає четверте місце за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини, тобто фактично кожна десята скарга до суду надходить від громадян України.

26 січня 2012 року Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) ухвалила резолюцію [4] щодо функціонування демократичних інституцій в Україні, в якій ПАРЄ висловила занепокоєність судовими процесами над колишніми урядовцями, піддала критиці принципи функціонування судової та правоохоронної систем, представила свої зауваження до нового виборчого закону та передбачила можливість застосування санкцій до України, якщо вона не виконуватиме зазначені вимоги. Було висловлено прохання про негайне звільнення колишніх урядовців до завершення судових процесів проти них з причин гуманітарного характеру, а також у світлі її занепокоєння щодо застосування попереднього ув'язнення в Україні. Враховуючи такі критерії гуманізму права, як: особливо м'яке відношення до неповнолітніх, жінок і осіб похилого віку; функціонування інститутів амністії та помилування; застосування покарання нижче нижньої межі тощо, Україні було вказано на низький рівень гуманізму при застосуванні права щодо засуджених осіб, про вибірковість застосування права, а також було висловлено ряд інших зауважень, побажань та вимог.

Для прикладу можна навести факти кримінального переслідування громадян за політичними мотивами. Це підтверджується тим, що 30 квітня 2013 року Європейський суд з прав людини в Страсбурзі назвав арешт Юлії Тимошенко і її утримання в СІЗО до рішення суду політично вмотивованим порушенням її прав, констатувавши порушення статті 18 європейської Конвенції про захист прав людини (межі застосування обмежень прав). У Рішенні Європейського суду від 3 липня 2012 року у справі *“Луценко проти України”* зафіксовано шість різних порушень права на свободу та особисту недоторканність, яке захищається статтею 5 європейської Конвенції, та порушення державою статті 18 Конвенції у сукупності зі статтею 5 – застосування норм КПК про позбавлення волі з іншими, не передбаченими КПК цілями при ухваленні рішення про взяття під варту і подальшому утриманні під вартою. Суд не назвав зазначені цілі політичними, але це прямо впливає з висловленої Судом аргументації.

У процесі побудови громадянського суспільства в Україні важливого значення набуває принцип юридичної рівності громадян, за якого кожен може користуватися обсягом конституційно визначених прав і свобод, кожен є рівним перед законом. Конституцією України (ст. 24) передбачено, що “громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками” [1].

Конституційний принцип рівності людини і громадянина можна визначити як гарантування кожному члену суспільства, незважаючи на будь-які його індивідуальні ознаки (за винятком обставин, передбачених Конституцією й законодавством), однакових можливостей для реалізації конституційних прав і свобод, покладення на осіб, які знаходяться в однаковому правовому становищі, рівних обов'язків, а також забезпечення рівності всіх перед законом і судом. Однак нерівність між людьми є неминучою, що впливає з їх природної сутності. Але при цьому важливо зважати, коли

така нерівність є результатом об’єктивної реальності, а коли вона має дискримінаційний характер. Не будь-які відступи від вказаного принципу є дискримінацією.

В Україні досить гостро постає проблема реалізації конституційного принципу рівності особи. Потенціал Основного Закону в даному напрямку належним чином не реалізовується, про що свідчать непоодинокі факти безнаказаного вчинення правопорушень з боку осіб (їхніх близьких), які займають високе соціальне положення в суспільстві, і навпаки, коли пересічних громадян притягують до юридичної відповідальності за незначні проступки. Зазначене можливе внаслідок: низького рівня життя населення, корупції на всіх владних щаблях, бюрократизму, відсутності дієздатного громадянського суспільства, порушення конституційної законності, низького рівня правової культури як посадовців, так і громадян та ін. Формально проголошений конституційний принцип рівності особи вимагає свого забезпечення, тобто прийняття заходів, здатних зробити можливість його втілення в життя реальним. Конституційно-правовий механізм реалізації конституційного принципу рівності особи складається із сукупності нормативних і інституційних елементів.

На нашу думку, негативна роль у зазначеному належить і Конституційному Суду України, що проявилось у прийнятті ним ряду рішень, які викликали як в українському, так і міжнародному науковому середовищі негативний резонанс. В цих рішеннях вбачалося явне політичне замовлення, під яке підводилася, як правило, хибна правова аргументація. Для прикладу можна навести одне з останніх його рішень від 3 червня 2013 року № 3-рп/2013 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 2, абзацу другого пункту 2 розділу II “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи”, статті 138 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” (справа щодо змін умов виплати пенсій і щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці). Навівши правову аргументацію про неконституційність обмеження максимального розміру пенсійного забезпечення, розміру щомісячного довічного грошового утримання суддів чи припинення його виплати суддям у відставці на період їх роботи на деяких посадах, тим самим Конституційний Суд України сам порушив дію конституційного принципу щодо рівності особи, оскільки для інших громадян залишилася в силі дія обмежувальних норм Закону України “Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи”. З огляду на це в зазначеному рішенні проглядається як правова проблема, так і морально-етична, згідно з якою суддям не доцільно забезпечувати собі відповідні переваги над іншими громадянами, оскільки це прерогатива держави встановлювати ті чи інші показники матеріального забезпечення діяльності суддів.

Основними напрямками забезпечення вказаного вище принципу в загальному вигляді мають виступати: наявність якісної нормативно-правової бази; соціально-орієнтований вектор державної політики й гарантована підтримка соціально незахищених верств населення; забезпечення рівності всіх перед законом і судом; чітке втілення ідеї рівності в процес правотворчої і правозастосовної діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, органів суду і прокуратури та їх посадових осіб; підвищення рівня правової культури населення, подолання правового нігілізму [5].

В основі права мають бути закладені загальні блага суспільства, тобто право має бути виразником волі та інтересів більшості суспільства. Саме в цьому проявляється принцип демократичності права, що передбачає участь населення у формуванні згаданої волі, закріплення її у процесі нормотворчості, здійснення своїх нормотворчих повноважень і дій населенням безпосередньо чи через обраних в органи влади

представників, демократичні процедури розробки, обговорення, прийняття та оприлюднення нормотворчих рішень [2, с. 106].

Зазначений принцип знайшов своє відображення не лише у нормотворчому процесі, а й у інших формах народовладдя. Так у ст. 21 Загальної декларації прав людини [6] зазначено, що кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування.

Вибори є вихідним принципом організації державного механізму та системи місцевого самоврядування. В сучасних умовах вибори є необхідним атрибутом життя суспільства, характеризують ступінь демократизму державного режиму і являють собою основну форму волевиявлення народу, реалізації народного суверенітету. Вибори, проведені з дотриманням вимог Конституції України та міжнародних стандартів, виступають необхідним засобом надання владі легітимного характеру. За їх допомогою народ визначає своїх представників в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, наділяє їх мандатом на здійснення у визначених Конституцією межах своїх суверенних прав. Як підкреслює Г. Майєр, вибори – це “єдиний акт, в якому політична воля народу безпосередньо втілюється у владні політичні структури, найважливіший і єдиний акт, за яким народ може визначати, до того ж в обов'язковій з позиції права формі, державну волю” [7, с. 121].

В Україні проблема демократичності виборів є вкрай гострою. Міжнародні експерти, іноземні спостерігачі, українські аналітики виборчих кампаній в Україні оцінюють вибори, зокрема 2010 року, як такі, що проводилися з використанням адміністративного протекціонізму, лобізму, підкупу електорату та проявів фальсифікації результатів виборів, посадових зловживань при проведенні агітації тощо. Підкуп електорату порушує принцип вільного волевиявлення виборців, що суттєво впливає на результати голосування і є підставою для визнання виборів недійсними. В державі на законодавчому рівні до цього часу не визначені організаційно-правові засади протидії та запобігання сучасним корупційним технологіям у виборчих процесах [8].

Рівність громадян перед законом та законність конкретизуються таким принципом права, як невідворотність відповідальності за вчинення правопорушення. Ідея невідворотності відповідальності за порушення закону як ефективного засобу попередження правопорушень не викликає жодного сумніву. Принцип невідворотності юридичної відповідальності прямого закріплення у Конституції України не отримав. Однак за своїм соціальним змістом він є конституційним і знаходить опосередковане вираження у низці положень Конституції. Так, стаття 3 Конституції проголошує людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Принцип невідворотності юридичної відповідальності тією чи іншою мірою знаходить своє відображення в галузевому законодавстві. В одних галузях права цей принцип отримав часткове або побічне вираження, в інших – пряме (кримінальне). Ніхто не може бути звільнений від відповідальності з підстав, не передбачених у законі. Будь-який правопорушник повинен бути притягнутий до відповідальності незалежно від його посадового положення, національних, релігійних чи інших особливостей. Однак на

практиці цей принцип спрацьовує не завжди. Українське суспільство знайоме з непоодинокими фактами, коли особи, які явно вчинили те чи інше правопорушення, не притягуються до юридичної відповідальності. Для прикладу можна навести факт тендерної корупції, пов'язаний з укладенням контракту між “Нафтогазом” і Keppel Fels Limited (Сінгапур) про поставку двох бурових установок вартістю 1,226 млрд. доларів. Одну з установок, що була куплена “Нафтогазом” у 2011 році, продала фірма Rigas Kugu Buvetava (Латвія). Тоді “Нафтогаз” переплатив удвічі. І за цю обладку із втратами державних коштів ніхто не поніс відповідальність. На цьому фоні є очевидною низька якість роботи працівників органів внутрішніх справ; неналежна наглядова діяльність прокуратури та Міністерства юстиції України тощо.

З огляду на зазначене особливого значення набуває проблема конституційної відповідальності вищих посадових осіб. В системі конституційного законодавства відсутня певна інтеграційна одиниця, яка упорядкувала б і привела до єдиного знаменника всі складові конституційної відповідальності. На думку А. Селіванова, для заповнення цієї прогалини з позиції правової доктрини необхідно розробити закон “Про конституційну відповідальність вищих посадових осіб у державі”, в якому були б чітко окреслені юридичні підстави для застосування конституційної відповідальності і обов'язково – процедурні питання відсторонення від посади вищих посадових осіб. Оскільки прямого закріплення у Конституції України принцип невідворотності юридичної відповідальності не отримав, тому, на думку дослідників, можна частину другу статті 61 Конституції України доповнити реченням щодо невідворотності відповідальності особи [9].

Доводиться констатувати, що, незважаючи на те, що Україна ратифікувала більшість найважливіших міжнародних актів у сфері прав людини, їх дія на території нашої держави знаходиться на неналежному рівні. Незначні успіхи досягнуті у сфері реформування органів, які мають забезпечувати права і свободи громадян. Так, за даними моніторингу консорціуму експертів, профінансованого фондом “Відродження”, в Україні повністю відсутній прогрес у сфері реформування органів внутрішніх справ, виборчого законодавства, практики виборів і незалежності ЗМІ. Мінімальний прогрес був відзначений у сфері конституційної реформи, а також реформи судової системи й прокуратури [10].

Із зазначеного можна зробити висновок: в Україні ні правова система, ні правоохоронна система держави не виконують на належному рівні свої функції щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, не усувають загроз, спрямованих на їх обмеження, не забезпечують, тим самим, правовими механізмами безпеку особи, громадянина. А це свідчить про існування необхідності всебічної охорони самого права, яке має виступати гарантом забезпечення безпеки особи. Іншими словами, існують загрози деформації права, правовій безпеці держави. Це впливає з того, що правова безпека є невід'ємним елементом правової держави та режиму верховенства права, мета, зміст та характер якої зумовлені можливостями права, правової системи забезпечити стан захищеності [11].

Таким чином, враховуючи визначення поняття “правова безпека” – “спроможність суб'єктів права держави реалізувати та забезпечити свої життєво важливі інтереси за допомогою суспільних відносин, які охоронювані та захищені сукупністю здійснюваних у правовій системі держави і за допомогою права заходів, засобів і способів правового регулювання” [12], можна констатувати, що в Україні склалася ситуація, за якої продукуються загрози належному функціонуванню правової системи, тобто загрози правовій безпеці держави. Необхідно зазначити, що напередодні саміту Східного

партнерства у листопаді 2013 року у Вільнюсі, де передбачається підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, без вжиття радикальних заходів щодо забезпечення належного функціонування національного права, насамперед без проведення належної реформи правоохоронної системи, без вдосконалення виборчого законодавства, без усунення вибіркового правосуддя, що є основою забезпечення правової безпеки держави, розраховувати на позитивний результат проведення згаданого саміту для України буде важко. Україна має здійснити забезпечення реального захисту інтересів громадянина, встановлення рівних для всіх суб'єктів права умов забезпечення та захисту конституційних прав і свобод. Лише справедливі, правові закони, їх безумовна повага і дотримання з боку всіх суб'єктів права можуть гарантувати українському суспільству таку необхідну стабільність та процвітання [12, с. 60].

Використана література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Общая теория государства и права : академический курс в 3-х т. / отв. ред. М.Н. Марченко. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – Т. 2. – М. : Норма, 2007. – 802 с.
3. Про деякі питання заборгованості підприємств оборонно-промислового комплексу учасників Державного концерну “Укроборонпром” та забезпечення їх стабільного розвитку / Голос України від 30.10.12 р. № 204.
4. Функціонування демократичних інституцій в Україні : Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи. – Режим доступу : [//www.assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta12/ERES1862.htm](http://www.assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta12/ERES1862.htm)
5. Полховська І.К. Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 / Інна Костянтинівна Полховська. – Х. : Національна юридична академія України ім. Я.Р. Мудрого, 2006. – 191 арк.
6. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року / Голос України від 10.12.08 р. № 236.
7. Государственное право Германии : в 2 т. – Т 1; отв. ред. Б.Н. Топорнин. – М. : Изд. ИГ и РАН, 1994. – 320 с.
8. Корж И. Проблемы протидії застосуванню сучасних корупційних технологій в Україні. – Режим доступу : [//www.archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vtd/2011_4/KORZH.pdf](http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vtd/2011_4/KORZH.pdf)
9. Максимюк О.Д. Проблеми нормативного закріплення принципу невідворотності юридичної відповідальності : *матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів ["Осінні юридичні читання"]*, (Харків, 12 – 13 листопада 2008 р.). – Харків : ХНЮА, 2008. – С. 56-59.
10. Експерти : Україна не виконала 11 критеріїв зі списку Фюле. – Режим доступу : [//www.pravda.com.ua/news/2013/06/19/6992521](http://www.pravda.com.ua/news/2013/06/19/6992521)
11. Добродумов П.О. Правова безпека як складова національної безпеки : Національна безпека України : стан, кризові явища та шляхи їх подолання / П.О. Добродумов. – К., 2005. – 400 с.
12. Корж І. Політична корупція та правова безпека України // Право України. – 2009. – № 6. – С. 55-60.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 340.13

ФУРАШЕВ В.М., кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
доцент, професор РАЕ

ОСНОВНІ СТРИМУЮЧІ ФАКТОРИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Дослідження правових аспектів забезпечення вирішення питань досягнення адекватного сучасним вимогам рівня інформаційної безпеки людини, суспільства, держави.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційні відносини, інформація, цензура.

Аннотация. Исследование правовых аспектов обеспечения решения вопросов достижения адекватного современным требованиям уровня информационной безопасности человека, общества, государства.

Ключевые слова: информационная безопасность, информационные отношения, информация, цензура.

Summary. Research of legal aspects of providing of resolving of issues of achievement of adequate to the modern requirements strength of informational security of man, society, state.

Keywords: informational safety, informational relations, information, censorship.

Постановка проблеми. Спонукальною мотивацією встановлення правових відносин у суспільстві є наявність такої інституції, як держава.

Необхідність та практика встановлення правових відносин у суспільстві неможлива без встановлення правових відносин у інформаційній сфері на основі державної політики, яка обов'язково базується на урахуванні внутрішніх та зовнішніх чинників.

У сучасному світі країни з відсталими інформаційними технологіями ризикують залишитися на узбіччі світового прогресу та стати придатком високорозвинених країн. Інформаційні технології здійснили та продовжують здійснювати суттєвий вплив майже на всі сторони життєдіяльності суспільства, в тому числі й у сфері міжнародних відносин.

У світі нічого не буває ідеальним, поряд з позитивом обов'язково присутній негатив. Питання полягає лише в одному – що перевищує.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій привносить у розвиток суспільства багато позитивного, але поряд з цим, враховуючи сукупність властивостей інформації та можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, й досить негативного.

Саме стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій загострив проблему забезпечення інформаційної безпеки держави, суспільства, людини, причому не у окремо взятої країни, а у загальносвітовому масштабі.

Цілком природно, що такі важливі питання, як інформаційне убезпечення людини, суспільства та держави, не можуть бути поза увагою науковців, в тому числі й у сфері інформаційного права. За останні роки було проведено не один десяток наукових досліджень у цій сфері. Лише протягом 2012 року та першого півріччя 2013 року науковцями Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України було проведено більше сорока досліджень різних аспектів проблемних питань сутності, визначень та шляхів вирішення питань правового забезпечення сучасних інформаційних відносин, які, під впливом новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, постійно змінюються, причому докорінним чином, та правового забезпечення інформаційної безпеки, наприклад, див. [1 – 27].

Але наведені вище дослідження та міркування наводять на думку, що у питанні вирішення проблем забезпечення інформаційної безпеки існує ще один, причому об'єктивний чинник, якій досить істотно впливає на шляхи та темпи вирішення цієї проблеми, окремі аспекти якого присутні у багатьох дослідженнях, але у концентрованому вигляді не викладені (у всякому випадку, автору не відомі).

Метою статті є визначення основного об'єктивного “стримуючого фактора” процесів забезпечення інформаційної безпеки.

Виклад основних положень. Сутність поняття “безпека” та її забезпечення пов'язане з об'єктивною необхідністю визначеного обмеження прав і свобод людини, прав суспільства.

Взагалі, у всі часи питання забезпечення національної безпеки знаходилося та й знаходиться у трикутнику “забезпечення прав і свобод людини – забезпечення прав суспільства – забезпечення виконання функціональних обов'язків держави”.

За своєю сутністю всі три сторони цього трикутника об'єктивно знаходяться у визначеному протиріччі, яке вирішується шляхом пошуку та прийняття компромісних рішень. Цей процес є не сталим, а динамічним, бо життєдіяльність кожного окремо взятого суспільства та навколишнього оточення, середовища постійно змінюються, знаходяться у постійному розвитку.

Цілком зрозуміло, що людина за своєю природою має бажання робити та поводитися так, як їй заманеться на даний час. Але жити у суспільстві та бути вільним від нього неможливо, тому людина самостійно та цілком свідомо накладає на свою поведінку, дії певні обмеження.

Суспільство, внаслідок інстинкту самозбереження, з роками напрацьовує визначені норми і правила поведінки, які дозволяють досить мирно і гармонійно існувати та розвиватися всім членам громади, які передаються з покоління до покоління.

До головних функціональних обов'язків держави слід віднести збереження та розвиток досягнутого у суспільстві консенсусного середовища, балансу інтересів (внутрішній чинник) та забезпечення безпеки суспільства та територіальної цілісності держави (зовнішній чинник).

Ще у часи первіснообщинного устрою, вожді племен, усвідомлюючи силу та впливовість інформації, хай на підсвідомому, інтуїтивному рівні, намагалися встановлювати визначені інформаційні відносини як усередині племені, так і між племенами, які б відповідали, в першу чергу, їх власним інтересам, а в другу, що є похідною від першої, інтересам збереження та зміцненню племені та, будь-якими засобами, обмежити створення та розповсюдження інформації, яка не відповідала їх уявленню та інтересам. Це були вже перші ознаки розуміння інформаційної небезпеки та вжиття заходів з її нейтралізації (усунення).

З появою такої соціальної інституції як держава, питання встановлення інформаційних відносин переходить у якісно нову площину – формальну, тобто правову.

Саме питання збереження та зміцнення власної влади змушувало правлячі кола встановлювати формалізовані правила і норми інформаційних відносин всередині держави та між сусідніми державами.

Таким чином, спонукальною мотивацією первинного встановлення правових (формальних) відносин у суспільстві є наявність такої інституції, як держава, а точніше, об'єктивна необхідність знаходження та втілення у життя механізму збереження та зміцнення особистої влади та побудованого соціального устрою. Саме це було й спонукальною мотивацією формалізації первинного вирішення питань, які ми зараз називаємо “інформаційною безпекою”.

З розвитком письменності, культури, як нових можливостей у сфері інформаційних відносин, саме боязнь втрати особистої влади виступила в якості запровадження державного інституту цензури, якій остаточно оформився у Європі у 15 столітті. Інститут цензури діяв як на формальному рівні – правовому, так й неформальному – розшуковому.

Довідкове:

цензура – будь-яка вимога, спрямована, зокрема, до журналіста, засобу масової інформації, його засновника (співзасновника), видавця, керівника, розповсюджувача, узгоджувати інформацію до її поширення або накладення заборони чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації [28, ст. 24];

цензура – система гос. надзора за печатью та средствами массовой информации [29, від авт. – мова оригіналу];

цензура – просмотр произведений, предназначенных для печати, для постановки на постановки на сцене и т.п., иногда также корреспонденции с целью надзора [30, від авт. – мова оригіналу];

цензура – система государственного надзора (контроля); ограничительные меры по отношению к свободе печати, а иногда и к частной переписке [31, від авт. – мова оригіналу].

З розвитком суспільства, підвищенням його світоглядного рівня, розвитку науки і техніки і, як наслідок, створенням, впровадженням, застосуванням інформаційних технологій відбувається поява нових для традиційного права, для кожного етапу розвитку суспільства, об'єктів і суб'єктів правовідносин, характерних для інформаційної сфери. Відносини, що виникають у зв'язку з цим, потребують адекватного правового регулювання. Ці суспільні відносини, що пронизують сьогодні практично всі галузі життєдіяльності людини, суспільства і держави, є тим імпульсом, що впливає на розвиток інформаційного законодавства.

На даний час, регулювання правових відносин в інформаційній сфері України у зв'язку зі стрімким розвитком інформаційних технологій залишається достатньо новою і складною проблемою. Це пов'язано перш за все з тим, що нормативна правова база цієї сфери створюється для суспільних відносин, що знаходяться з одного боку – на стадії формування, з іншого – бурхливого становлення, які характеризуються значними наявними та потенційними об'єктивними протиріччями, природа яких була розглянута вище. Ці протиріччя у зазначеній сфері й формують в подальшому правові протиріччя, що ми спостерігаємо у сучасному законодавстві України.

Розглянемо наступне.

Основний закон України – Конституція України [32], який є системотворчим для національного законодавства, у сфері інформаційних відносин встановлює наступні **граничні умови:**

- *цензура заборонена (ст. 15);*
- *кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34);*
- *кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ст. 34).*

Але одночасно Конституція України також встановлює що:

- *кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23);*

– здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (ст. 34).

З точки зору забезпечення інформаційної безпеки дані зовнішньо суперечливі положення є абсолютно логічними. Повторимося, забезпечення будь-якої безпеки, в тому числі й інформаційної, об'єктивно пов'язане з визначеними обмеженнями.

Питання полягає не у самому факті обмеження, а у мотивації, спрямованості та обсягах обмеження.

Необхідно підкреслити, що вирішення питань забезпечення інформаційної безпеки, на сучасному етапі розвитку суспільства, шляхом заборони або обмеження створення та розповсюдження визначеної інформації **не має жодного відношення** до поняття “цензура” та його визначення. Це об'єктивна необхідність і це необхідно розуміти.

Яку інформацію та якої спрямованості сучасне законодавство України у інформаційній сфері забороняє або обмежує збирати, зберігати, використовувати і поширювати?

Законодавство України у інформаційній сфері **забороняє** або **обмежує** збирати, зберігати, використовувати і поширювати **інформацію** наступної **спрямованості**:

– конфіденційну інформацію про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини;

- ліквідації незалежності України;
- зміни конституційного ладу насильницьким шляхом;
- порушення суверенітету і територіальної цілісності держави;
- підризу безпеки держави;
- незаконного захоплення державної влади;
- пропаганди війни;
- насильства;
- жорстокості;
- вчинення терористичних актів;
- розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі;
- розповсюдження порнографії;
- підризу суспільної моралі;
- підбурювання до правопорушень;
- втручання в особисте життя громадян;
- посягання (приниження) на честь і гідність громадян;
- надання оцінки щодо винуватості осіб у здійсненні злочину;
- вказівки на особу, яка ніби скоїла злочин до рішення суду;
- розкриття тактики і методики розслідування;
- пропаганди винятковості, зверхності або неповноцінності осіб за ознаками їх релігійних переконань, ідеології, належності до тієї чи іншої нації або раси, фізичного або майнового стану, соціального походження;

– пропаганди наркотичних засобів, психотропних речовин з будь-якою метою їх застосування;

– про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, у тому числі до копій відповідних документів, умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові

фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно у випадку, коли оприлюднення або надання такої інформації може завдати шкоди інтересам національної безпеки, оборони, розслідуванню чи запобіганню злочину;

– на порушення громадських, політичних, економічних, соціальних, духовних, екологічних та інших прав, свобод і законних інтересів інших громадян, прав та інтересів юридичних осіб;

– статистичну інформацію, на підставі якої можна визначити конфіденційну статистичну інформацію щодо конкретного респондента;

– статистичну інформацію, яка має внутрішньовідомчий характер і використовується для подальших розрахунків зведених статистичних даних, розробки звітно-статистичної та іншої документації, державних класифікаторів техніко-економічної та соціальної інформації тощо, що передує їх прийняттю або затвердженню; жорстокість; порнографія; суспільна мораль; підбурювання до правопорушень; честь і гідність громадянина.

Даний, законодавчо закріплений, перелік інформації, яку заборонено або обмежено збирати, зберігати, використовувати і поширювати, є не вичерпним.

Але виникає питання: де та оптимальна грань, межа між дозволеним та забороненим або обмеженим?

За якими критеріями, ознаками, з мінімальною мірою суб'єктивізму (про об'єктивність у даному питанні й мови не може бути) можна оцінювати інформацію?

Для підтвердження правомірності зазначених питань наведемо декілька прикладів.

Скажімо, що у цьому сенсі досить “цікавим” є положення ст. 30 Закону України “Про інформацію”[28]: *“Ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оціночних суджень”* (частина перша) та *“Оціночними судженнями, за винятком наклепу, є висловлювання, які не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на характер використання мовно-стилістичних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири). Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості”* (частина друга).

“Цікавість” ця обумовлена тим, що з розумом під поняття “оціночні судження” можна підвести багато чого з наведених вище “заборонених” тем.

Висновки.

На основі проведених досліджень можна зробити наступні висновки:

1. Питання забезпечення інформаційної безпеки знаходяться у трикутнику “забезпечення прав і свобод людини – забезпечення прав суспільства – забезпечення виконання функціональних обов’язків держави”.

2. Забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави неможливе без об’єктивно вимушеного правового обмеження прав і свобод людини, прав суспільства у сфері інформаційних відносин.

3. Правове обмеження прав і свобод людини, прав суспільства збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію повинно мати чітку, зрозумілу мотивацію вибору спрямованості цієї інформації та чіткі критерії, які дозволяють провести грань між дозволеним та обмеженим (забороненим) з максимальним ступенем об’єктивізму.

4. Визначальним під час створення та вдосконалення правових основ розвитку інформаційних технологій є чітке визначення об’єктів та суб’єктів права у всій його сукупності, виходячи з сутності явища, процесу, процедури тощо.

Наукові дослідження сутності інформаційних відносин та інформаційних технологій, з позицій забезпечення інформаційної безпеки, досить виразно показують цю нечіткість.

Навіть не стільки нечіткість визначення суб'єктів права у сфері забезпечення інформаційної безпеки, скільки **нечіткість правового визначення об'єктів** та їх сутностей (визначень) є одним з головних стримуючих факторів досягнення необхідного рівня інформаційної безпеки людини, суспільства, держави.

Але **головним** стримуючим фактором у сфері забезпечення інформаційної безпеки є природна невідповідність людини, визначеної частки суспільства до сприйняття будь-яких обмежень, заборон у сфері інформаційних відносин. Подібні дії вони сприймають як порушення демократичних цінностей, прав і свобод людини, повертання цензури у класичному значенні цього слова, не сприймаючи це як об'єктивну необхідність.

5. На даний час положення переважної більшості нормативно-правових актів у сфері інформаційних відносин спрямовані на захист інформації. На думку автора, настав час говорити вже про захист людини від інформації, а точніше, від певної інформації. Тобто, настав час говорити про безпековість інформації [33].

Перспективи щодо подальших досліджень. Подальші дослідження доцільно спрямовувати на більш чітку визначеність об'єктів та їх сутностей (визначень) у сфері забезпечення інформаційної безпеки

Використана література

1. Брижко В.М. Основи систематизації інформаційного законодавства: теоретичні та правові засади : монографія / В.М. Брижко – К. : ТОВ “ПанТот”, 2012 р. – 304 с.
2. Проект Концепції кодифікації інформаційного законодавства України / [к.т.н. Баранов О.А.; к.ю.н., с.н.с. Брижко В.М.; д.ю.н., с.н.с. Беляков К.І.; к.ю.н. Золотар О.О.; к.ю.н. Красноступ Г.М.; д.т.н., с.н.с. Ланде Д.В.; д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН України Пилипчук В.Г.; к.ю.н., с.н.с. Цимбалюк В.С.; к.т.н., доцент Фурашев В.М.] // Інформація і право. – № 1(4) 2012. – С. 5-14.
3. Актуальні проблеми становлення і розвитку правової науки в інформаційній сфері / Пилипчук В.Г. // Інформація і право. – 2012. – № 1(4). – С.15-22.
4. Савінова Н.А. Кримінально-правова політика та убезпечення інформаційного суспільства в Україні : монографія / Н.А. Савінова. – К. : Право України, 2012. – 219 с.
5. Савінова Н.А. Кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: теоретичні та практичні аспекти : монографія. / Н.А. Савінова. – К. : ТОВ “ДСК”, 2012. – 342 с.
6. Арістова І.В. Інформаційна безпека людини як споживача телекомунікаційних послуг : монографія / І.В. Арістова, Д.В. Сулацький. – К. : Право України, 2012. – 182 с.
7. Ланде Д.В. Основи інформаційного і соціально-правового моделювання : монографія / Д.В. Ланде, В.М. Фурашев. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2012. – 144 с.
8. Дзьобань О.П. Проблеми захисту національних інтересів України у сфері державної безпеки в умовах геополітичних трансформацій ХХІ сторіччя : монографія / О.П. Дзьобань, В.Я. Настюк, В.В. Белевцева. – Х. : Право. – 2013. – 296 с.
9. Адміністративно-правовий захист інформації : проблеми та шляхи вирішення : монографія / В.Я. Настюк, В.В. Белевцева. – Х. : Право, 2013. – 128 с. – (Наук. зб. “Академічні правові дослідження”. Дод. до юрид. журн. “Право України”. – Вип. № 28).
10. Правові засади протидії загрозам інформаційній безпеці та розвитку інформаційного законодавства України : аналіт. доповідь / [В.Г. Пилипчук, В.М. Брижко, О.П. Дзьобань, В.М. Фурашев]. – К. : НДІП НАПрН України, 2012. – 25 с.
11. Питання законодавчого визначення понятійно-категорійного апарату у сфері інформаційної безпеки / В.М. Фурашев // Інформація і право. – 2012. – № 1(4). – С. 46-55.
12. Сутність та визначення понять “інформаційна безпека” і “безпека інформації” / В.М. Фурашев // Правова інформатика. – 2012. – № 2 (34). – С. 51-59.

13. Правові проблеми електронної торгівлі (комерції) / О.А. Баранов // Інформація і право. – № 2(5)/2012. – С. 48-56.
14. Правове регулювання ЗМІ, що використовують Інтернет-технології / О.А. Баранов // Правова інформатика. – 2012. – № 2 (34). – С. 28-38.
15. Термінологія та визначення понять в нормативно-правових актах. / Л.Л. Бесєдна // Інформація і право. – 2012. – № 2(5). – С. 39-47.
16. Кібернетична інтервенція, як суспільно-небезпечне діяння, що потребує криміналізації / Н.А. Савінова // Вісник Луганського університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренко. – 2012. – № 3. – С. 23-31.
17. Формалізація і реалізація права громадян України на отримання публічної інформації / І.Ф. Корж // Інформація і право. – 2012. – № 3(6). – С. 72-78.
18. Приклад моделювання соціальних систем за допомогою інтегральних динамічних моделей В.М. Глушкова / О.В. Гладківська // Правова інформатика. – 2012. – № 3 (35). – С. 10-16.
19. Деякі інформаційні виклики сучасності та їх відображення в інформаційному просторі / Д.В. Ланде // Правова інформатика. – 2012. – № 2 (34). – С. 19-27.
20. Мережна мобілізація: питання демократії та безпеки / Д.В. Ланде // Інформація і право. – 2012. – № 1(4). – С. 113-121.
21. Проблема агресії і насильства: світоглядно-інформаційний вимір / О.П. Дзьобань, В.Г. Пилипчук // Освіта регіону. – 2012. – № 2. – С. 171 – 177.
22. Інформаційний конфлікт та юридична відповідальність : сутність і співвідношення / К.І. Беляков // Правова інформатика. – 2013. – № 2(38). – С. 38-46.
23. Загальноправова характеристика адміністративної відповідальності за інформаційні правопорушення / В.Я. Настюк, В.В. Белевцева // Інформація і право. – 2013. – № 1(7). – С. 151-157.
24. Правоохоронна в інформаційній сфері : інформаційно-правовий конфлікт / К.І. Беляков // Наука і правоохорона. – 2013. – № 1 (19). – С. 42-48.
25. Відображення ключових понять основоположних прав і свобод людини в законодавчих актах України в інформаційній сфері / О.В. Гладківська // Правова інформатика. – 2013. – № 1(37). – С. 30-38.
26. Принципи обмеження доступу до публічної інформації / І.Ф. Корж // Правова інформатика. – 2013. – № 1(37). – С. 64-69.
27. Зв'язок категорій “функція права” і “правопорядок” з правом громадян на отримання публічної інформації / І.Ф. Корж // Правова інформатика. – 2013. – № 2(38). – С. 25-30.
28. Про внесення змін до Закону України “Про інформацію” : Закон України від 13.01.11 р. № 2938-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 10.
29. Советский энциклопедический словарь ; гл. ред. Прохоров А.М. – [4-е изд.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1986. – 1600 с.
30. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов ; ок. 57 000 слов ; под. ред. чл.-кор. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз. – 1987. – 797 с.
31. Додонов А.Г. Компьютерные информационные системы и хранилища данных : толковый словарь / [А.Г. Додонов, С.Р. Кожневский, Д.В. Ландэ, В.Г. Путятин]. – К.: Феникс; ИПРИ НАН Украины. – 2013. – 554 с.
32. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
33. Сутність та визначення понять “інформаційна безпека” і “безпека інформації” / В.М. Фурашев // Правова інформатика. – 2012. – № 2 (34). – С. 51-59.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 343.102(477):656.13

ФУРМАНЧУК Є., кандидат юридичних наук

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ У СФЕРІ ПРОВАДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті досліджуються теоретичні та практичні проблеми інформаційної безпеки у сфері провадження господарської діяльності в Україні та шляхи удосконалення захисту інформації в даній сфері.

Ключові слова: інформація, інформаційна безпека, інформаційна безпека у сфері провадження господарської діяльності, захист інформації.

Аннотация. В статье исследуются теоретические и практические проблемы информационной безопасности в сфере осуществления хозяйственной деятельности в Украине и пути совершенствования защиты информации в данной сфере.

Ключевые слова: информация, информационная безопасность, информационная безопасность в сфере осуществления хозяйственной деятельности, защита информации.

Summary. The article deals with the research on theoretical and practical problems of information security in the sphere of economic activity implementation in Ukraine and the ways of information protection improvement in this sphere.

Keywords: information, information security, information security in the sphere of economic activity implementation, information protection.

Постановка проблеми. В умовах побудови в Україні незалежної, демократичної, правової держави з економікою, заснованою на ринкових засадах, надзвичайно важливу роль відіграє забезпечення інформаційної безпеки у сфері господарської діяльності. Держава, здійснюючи свою повсякденну діяльність через призму своїх органів та посадових осіб, забезпечує недопущення інформаційної залежності, інформаційної блокади України, інформаційної експансії з боку інших держав та міжнародних структур; забезпечує ефективну взаємодію органів державної влади та інститутів громадянського суспільства при формуванні, реалізації та коригуванні державної політики в інформаційній сфері; забезпечує побудову та розвиток інформаційного суспільства; забезпечує економічний та науково-технологічний розвиток України; формує позитивний імідж України; інтеграцію України у світовий інформаційний простір [1]. Проте, недосконале нормативно-правове забезпечення інформаційної діяльності у сфері економіки в цілому, зокрема, щодо провадження господарської діяльності в Україні, не задовольняє інформаційно-економічних потреб різних соціальних груп, що є прямою загрозою інформаційній безпеці держави та суспільства.

Проблемам упорядкування інформаційних відносин та інформаційної безпеки були присвячені роботи таких вчених як: Баранов О.А., Бачила І.Л., Брижка В.М., Гаврилова О.О., Копилова В.О., Фурашева В.М. та багато інших. Однак сьогодні питання інформаційної безпеки у сфері господарської діяльності залишається відкритим і потребує подальших досліджень.

Метою статті є визначення шляхів удосконалення інформаційної безпеки у сфері провадження господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 17 Конституції України інформаційна безпека є однією з найважливіших функцій держави, справою всього Українського народу [2].

Інформаційна безпека являє собою стан захищеності життєво важливих інтересів людини та держави, за якого забезпечується їхнє нормальне функціонування і розвиток та зводиться до мінімуму заподіяння збитків через несвоєчасність і недостовірність інформації, через внутрішні та зовнішні інформаційні загрози [3, с. 38; 4, с. 160-161; 5, с. 134].

Інформаційна безпека створює систему протидії впливу зовнішніх та внутрішніх загроз і захисту власного інформаційного простору, інформаційної інфраструктури, інформаційних ресурсів держави [6, с. 42].

Сьогодні поняття “інформаційна безпека” на законодавчому рівні не визначено, хоча робилися спроби щодо такого закріплення. Так, в статті 3 проекту Закону України “Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України” від 07.07.98 р. № 1207 визначено, що інформаційна безпека України – це захищеність життєво важливих інтересів суспільства, держави та особи, за якої виключається заподіяння їм шкоди через неповноту, невчасність і недостовірність інформації, через негативні наслідки функціонування інформаційних технологій або внаслідок поширення інформації, забороненої чи обмеженої для поширення законами України [7].

У статті 2 проекту Закону України “Про інформаційну безпеку” від 22.09.04 р. № 5732 зазначено, що інформаційна безпека України являє собою комплекс системних превентивних заходів із надання гарантій захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави від негативних інформаційних впливів в економіці, внутрішній і зовнішній політиці, в науково-технологічній, соціокультурній і оборонній сферах, системі державного управління, самостійного й незалежного розвитку всіх елементів національного інформаційного простору та забезпечення інформаційного суверенітету країни, захисту від маніпулювання інформацією і дезінформування та впливів на свідомість, підсвідомість і психіку як індивіда, так і суспільства в цілому, спроможність держави нейтралізувати чи послабити дію внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз [8].

Враховуючи те, що інформаційна безпека є частиною національної безпеки, та виходячи з поняття “національна безпека”, закріпленого в Законі України “Про основи національної безпеки”, інформаційну безпеку у сфері провадження господарської діяльності необхідно розглядати як захищеність життєвих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сфері господарської діяльності при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [9].

На сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами інформаційній безпеці у сфері провадження господарської діяльності є:

- 1) недостатній рівень інформатизації економічної сфери, зокрема кредитно-фінансової системи, промисловості, сільського господарства, сфери державних закупівель;
- 2) несанкціонований доступ, порушення встановленого порядку роботи з інформаційними ресурсами в галузях національної економіки, викривлення інформації в таких ресурсах;
- 3) використання неліцензованого і несертифікованого програмного забезпечення, засобів і комплексів обробки інформації, недостатній рівень розвитку національної інформаційної інфраструктури;
- 4) прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації;

5) комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм;

6) розголошення інформації, яка становить державну та іншу передбачену законом таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб та національних інтересів суспільства і держави;

7) намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації [1; 9].

Інформація відіграє важливу роль у сфері провадження господарської діяльності в Україні, дозволяє орієнтуватися в ситуації, планувати свої дії, відстежувати результативність заходів, що проводяться, ухилятися від несподіванок, маніпулювати окремими людьми і організаціями людей (угрупованнями) [10, с. 28-29]. Без інформації органи державної влади не матимуть можливості ефективно виконувати визначенні завдання та функції у сфері провадження господарської діяльності, здійснювати аналітичну роботу, планувати, надавати практичну допомогу, контролювати та охороняти. Тому інформація, що надходить до органів державної влади у сфері провадження господарської діяльності, переробляється з використанням технічних і програмних засобів та накопичується в автоматизованих інформаційних системах. Автоматизовані інформаційні системи у сфері провадження господарської діяльності об'єднують в собі сукупність даних, обладнання, програмних засобів, персоналу, стандартних процедур, які призначені для автоматичного збору, обробки, розподілу, зберігання, представлення інформації згідно з вимогами пошуку і видачі інформації.

Такі автоматизовані інформаційні системи складаються із взаємопов'язаних функціональних підсистем, що забезпечують простоту роботи з отриманою інформацією, постійне поповнення оперативною і достовірною інформацією, оперативний пошук інформації та надають можливість працювати і приймати управлінські рішення у сфері провадження господарської діяльності.

Сьогодні в Україні існують різноманітні автоматизовані інформаційні системи, бази даних щодо провадження господарської діяльності та суб'єктів господарювання, які займаються певними видами господарської діяльності. Так, інформація щодо реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців збирається, накопичується та зберігається в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців; інформація щодо обліку суб'єктів господарювання – ліцензіатів, а також виданих, переоформлених, визнаних недійсними, анульованих ліцензій та їх копій або дублікатів міститься в Єдиному ліцензійному реєстрі; інформація щодо надання суб'єкту господарювання дозволу, висновку, рішення, погодження, свідоцтва, іншого документу, який дозвільний орган зобов'язаний видати суб'єкту господарювання на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності – в реєстрі документів дозвільного характеру; інформація щодо об'єднань громадян та благодійних організацій – в Єдиному державному реєстрі об'єднань громадян та благодійних організацій тощо [11 – 13].

Кожен суб'єкт господарської діяльності вправі вимагати від органів державної влади забезпечення зберігання та захисту інформації, яку було надано, вимагати усунення будь-яких порушень його права на інформацію, захист своїх персональних даних від незаконної обробки та випадкової втрати, знищення, пошкодження у зв'язку з умисним приховуванням, ненаданням чи несвоєчасним їх наданням, а також на захист від надання відомостей, що є недостовірними чи ганьблять честь, гідність та ділову репутацію.

Говорячи про інформаційну безпеку у сфері провадження господарської діяльності в Україні, необхідно виділити такі основні проблеми:

- 1) організації доступу до інформації;
- 2) організації забезпечення цілісності інформації щодо загроз її порушення;
- 3) організації комплексного контролю за інформаційними ресурсами та їх функціонуванням;
- 4) організації сумісності систем захисту інформації в автоматизованих (комп'ютерних) системах з іншими системами безпеки відповідної організаційної структури;
- 5) організації виявлення можливих каналів несанкціонованого витоку інформації;
- 6) організації блокування (протидії) несанкціонованого витоку інформації;
- 7) організації виявлення, кваліфікації, документування порушення інформаційної безпеки;
- 8) формування відповідальності і правового визначення санкцій та організації притягнення винних осіб до відповідальності (дисциплінарної, цивільної, адміністративної, кримінальної) [14, с. 169].

Інформація, що надходить до таких інформаційних ресурсів, повинна оброблятися в системі із застосуванням комплексної системи захисту інформації та полягає в створенні і підтримці в дієздатному стані системи заходів, як технічних (інженерних, програмно-апаратних), так і нетехнічних (правових, організаційних), що дозволяють запобігти або ускладнити можливість реалізації загроз, а також знизити потенційні збитки.

Відповідно до Закону України “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах” захист інформації являє собою діяльність, спрямовану на запобігання несанкціонованим діям щодо інформації в системі. Істотна частина проблем забезпечення захисту інформації може бути вирішена організаційними заходами, проте з розвитком інформаційних технологій зростає і потреба в застосуванні технічного захисту та вжитті технічних заходів [15].

Технічний захист інформації являє собою вид захисту інформації, спрямований на забезпечення за допомогою інженерно-технічних заходів та/або програмних і технічних засобів унеможливлення витоку, знищення та блокування інформації, порушення цілісності та режиму доступу до інформації.

Технічний захист інформації полягає в захисті інформації від несанкціонованого доступу та витоку технічними каналами.

Власник системи, в якій обробляється інформація, утворює службу захисту інформації або призначає осіб, на яких покладається забезпечення захисту інформації та контролю за ним. Захист інформації повинен забезпечуватись на всіх технологічних етапах обробки інформації і в усіх режимах функціонування.

Про спроби та/або факти несанкціонованих дій у системі щодо інформації, яка є власністю держави, або інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом, власник системи повідомляє відповідно спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації або підпорядкований йому регіональний орган [15].

Для захисту інформації в органах, що здійснюють державний контроль (нагляд) у сфері провадження господарської діяльності, встановлюється спеціальне програмне забезпечення для захисту інформації, запроваджуються система розмежування доступу до інформації, система ідентифікації та автентифікації, система аудиту та моніторингу та система антивірусного захисту.

Як показує практика, одним з основних способів захисту інформації органами, що здійснюють контроль та нагляд у сфері провадження господарської діяльності, є

запровадження системи ідентифікації та автентифікації. Орган державної влади, який отримав інформацію від суб'єктів господарської діяльності, повинен вжити всіх заходів щодо її зберігання, розподілу між структурними підрозділами та їхніми працівниками, підготовки до переробки, переробки, надання такої інформації в переробленому вигляді, аналізі, забезпечення прямих і зворотних зв'язків у її циркуляції.

Ця мета досягається шляхом надання кожному працівнику певного виду доступу до інформації на основі попередньої ідентифікації, тобто введення реєстраційного ім'я користувача в системі (логін) та паролю (певної конфіденційної інформації, знання якої передбачає володіння певним ресурсом у мережі). Отримавши введений користувачем логін і пароль, комп'ютер порівнює їх зі значенням, яке зберігається в спеціальній захищеній базі даних, і в разі успішної автентифікації проводить авторизацію з подальшим допуском користувача до роботи в системі.

Забезпечення інформаційної безпеки у сфері провадження господарської діяльності має базуватися на таких принципах, як: свобода збирання, зберігання, використання та поширення інформації; достовірність, повнота та неупередженість інформації; обмеження доступу до інформації виключно на підставі закону; гармонізація особистих, суспільних і державних інтересів; запобігання правопорушенням в інформаційній сфері; економічна доцільність; гармонізація українського законодавства в інформаційній сфері з міжнародним; пріоритетність національної інформаційної продукції. А для цього необхідна державна підтримка вітчизняного виробника інформаційної продукції та телекомунікаційного обладнання, національних операторів телекомунікацій, зокрема, шляхом створення нормативно-правових, фінансових, фіскальних та інших передумов для підвищення їх конкурентоспроможності на світовому та національному ринках інформаційних та телекомунікаційних послуг.

Висновки.

Не зважаючи на досить розгалужену систему забезпечення безпеки інформації та її захисту, Україні необхідно і надалі вживати заходів щодо підвищення безпеки інформаційних систем, включаючи мережі зв'язку, насамперед безпеку первинних мереж зв'язку та інформаційних систем органів державної влади у сфері провадження господарської діяльності, оптимізації системи державних органів, які реалізують інформаційну політику, забезпечивши чітке розмежування повноважень і налагодження їх взаємодії та координації, створення організаційної структури системи забезпечення інформаційної безпеки.

Проблема інформаційної безпеки у сфері провадження господарської діяльності не може бути вирішена без впровадження нових ідей до політики у сфері інформатизації. Для забезпечення інформаційної безпеки України у сфері провадження господарської діяльності держава має здійснювати підтримку вітчизняних виробників, формувати вітчизняну індустрію інформаційних послуг, підвищувати ефективність використання державних, корпоративних і приватних інформаційних ресурсів; здійснити гармонізацію законодавства України з питань інформаційної безпеки в економічній сфері з міжнародними нормами і стандартами; розробити та вдосконалити методи і засоби захисту інформації; забезпечити сталий розвиток національного медіа-ринку під час впровадження в Україні цифрового телерадіомовлення; посилити державний контроль за додержанням вимог інформаційної безпеки в системах збирання, обробки, зберігання і передачі статистичної, фінансової, біржової, податкової та митної інформації; здійснити комплексну інформатизацію процесів формування, розподілення і контролю за використанням бюджетних коштів; удосконалити систему статистичної звітності з метою підвищення оперативності, достовірності і релевантності звітної інформації.

Використана література

1. Про Доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 08.07.09 р. № 514/2009. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Бурило Ю.П. Організаційно-правові питання державного управління в інформаційній сфері : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” // Ю.П. Бурило. – К., 2008. – 19 с.
4. Щодо визначення інформаційної безпеки та її різновидів / В. Петрик : з матеріалів міжнар. наук-практ. конф. [“Форми та методи забезпечення інформаційної безпеки держави”], (Київ, 13 березня 2008 р.). – К. : Видавець Захаренко В.О., 2008. – 216 с.
5. Баранов О.А. Інформаційне право України : стан, проблеми, перспективи / О.А. Баранов. – К. : ВД “СофтПрес”, 2005. – 316 с.
6. Боровський О.О. Безпека національна [соціол. енцикл.] / О.О. Боровський ; укл. В.Г. Городяненко. – К. : Академвидав., 2008. – 456 с.
7. Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України : проект Закону України від 07.07.98 р. № 1207. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)
8. Про інформаційну безпеку України : проект Закону України від 22.09.04 р. № 5732. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)
9. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.03 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 39. – Ст. 351.
10. Брижко В.М.. е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право : монографія / В.М. Брижко та ін. – К.: НДЦПІ АПрН України, 2007 р. – 234 с.
11. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : Закон України від 15.05.03 р. № 755-IV // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 31-32. – Ст. 263.
12. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 01.06.00 р. № 1775-III // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2000. – № 36. – Ст. 299.
13. Про державне підприємство “Інформаційний центр” Міністерства юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.07.99 р. № 1272.
14. Вступ до інформаційної культури та інформаційного права ; за заг. ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного. – Ужгород : ІВА, 2003. – 240 с.
15. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 05.07.94 р. № 80/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 31. – Ст. 286.

~~~~~ * * * ~~~~~

З інших юридичних наук

УДК 351.745:001.89

СМЕРНИЦЬКИЙ Д.В., кандидат юридичних наук**ДО ПРОБЛЕМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ РОБІТ**

Анотація. Про адміністративно-правове забезпечення наукової та науково-технічної діяльності, в тому числі проведення науково-дослідних робіт.

Ключові слова: наукова діяльність, науково-технічна діяльність, науково-дослідна робота.

Аннотация. Об административно-правовом обеспечении научной и научно-технической деятельности, в том числе проведении научно-исследовательских работ.

Ключевые слова: научная деятельность, научно-техническая деятельность, научно-исследовательская работа.

Summary. About the administrative and legal support for scientific and technological activities, including the conduct of research.

Keywords: science, scientific and technical activities, research and development work.

Постановка проблеми. Наукова та науково-технічна діяльність мають важливе значення для розвитку держави та суспільства в цілому. Саме досягнення в цих сферах призводять як до матеріального росту – впроваджуються нові технології, матеріали, медичні препарати, так і до духовного зростання суспільства. Ми знаємо численні приклади, коли наукові здобутки призводять до соціально-економічного зростання держав. Так, наприклад, Японія, не маючи на своїй території значних земельних та енергетичних ресурсів, завдяки розвитку науки спромоглася стати високорозвиненою, технологічною країною. І таких прикладів багато – Німеччина, США, Великобританія та ін.

Отже, вбачається за доцільне розглянути питання адміністративно-правового забезпечення наукової та науково-технічної діяльності, в тому числі основної форми реалізації такої діяльності – науково-дослідної роботи. Це питання є актуальним ще тому, що в Україні наукова та науково-технічна діяльність переважно фінансується за рахунок державного бюджету, тобто за рахунок платників податків. Чітке правове регулювання зазначених сфер є основою раціонального використання коштів та отримання необхідних для суспільства результатів. Але зазначене регулювання нізащо не повинно стримувати наукові дослідження чи впливати на них, воно лише має бути спрямоване на встановлення організаційних норм та норм стосовно взаємодії суб'єктів наукової діяльності, що лише поліпшить процес забезпечення наукових досліджень.

Аналіз досліджень, в яких започатковано розв'язання проблеми, виділення не вирішених її частин, котрим присвячується стаття. Питання адміністративно-правового забезпечення наукової та науково-технічної діяльності розглядалися в дослідженнях вітчизняних фахівців В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, Л.Р. Білої, І.П. Голосніченка, Н.І. Золотарьової, М.Ф. Стахурського, С.В. Ківалова та ін. Разом з тим, дослідження у сфері адміністративно-правового забезпечення наукової та науково-технічної діяльності, в тому числі проведення науково-дослідних робіт, враховуючи її актуальність, далеко себе не вичерпали та потребують подальшого системного наукового аналізу.

Метою статті є визначення стану та перспектив удосконалення суспільних відносин у сфері адміністративно-правового забезпечення проведення науково-дослідних робіт як основної форми наукової та науково-технічної діяльності.

Вирішення завдання та обґрунтування отриманих результатів. Як зазначає Ю.П. Битяк, держава надає пріоритетне сприяння розвитку науки як визначаючого джерела економічного росту та невід’ємної складової національної культури та освіти, створюючи необхідні умови для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері науково-технічної діяльності, забезпечуючи використання досягнень науки та техніки для вирішення соціальних, економічних, культурних та інших проблем. Відповідно до ч.3 ст.54 Конституції України держава сприяє розвитку науки, встановлюючи наукові зв’язки України з міжнародним суспільством [1, с. 461].

Правове регулювання управління у сфері науки і науково-технічної діяльності здійснюється на основі Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” [2]. І.П. Голосніченко, М.Ф. Стахурський, Н.І. Золотарьова теж стверджують, що розвиток науки і техніки є визначальним фактором прогресу суспільства, підвищення добробуту його членів, їх духовного та інтелектуального зростання [3, с. 164].

Підтримуючи зазначені думки науковців, слід відмітити, що В.Б. Авер’янов теж розглядає наукову діяльність як складову соціально-культурної сфери. Так, він відмічає, що соціально-культурне будівництво, яке структурно поділяється на галузі освіти, науки, культури, охорони здоров’я й соціального захисту, фізичної культури та спорту, є важливою складовою багатогранної діяльності Української держави. Характерною особливістю соціально-культурної сфери є те, що вона пов’язана не тільки з матеріальними цінностями, а й значною мірою з духовними потребами громадян. Законодавство у цій сфері покликане забезпечити естетичне й моральне виховання людини, її навчання, охорону здоров’я, задоволення соціально-культурних потреб. Спільність галузей законодавства у сфері соціально-культурного будівництва проявляється в єдності мети, принципів, методів правового регулювання, у єдиній їх службовій ролі в суспільстві [4].

У структурно-функціональному плані соціально-культурне будівництво можна охарактеризувати як систему, що об’єднує в собі різні напрями державної діяльності. Це – діяльність щодо збереження й зміцнення здоров’я людей, задоволення їх інтелектуальних, естетичних та інших духовних потреб, їх соціальний захист, формування особи, її навчання й виховання, підготовка й перепідготовка кадрів для народного господарства тощо [4].

Державне управління та регулювання наукової діяльності здійснюється згідно принципами органічного поєднання науково-технічного, економічного, соціального та духовного розвитку суспільства, об’єднання централізації і децентралізації управління наукової діяльності; дотримання вимог екологічної безпеки; визнання свободи творчої, наукової і науково-технічної діяльності; збалансованого розвитку фундаментальних та прикладних досліджень; використання досягнень світової науки, можливостей міжнародного наукового співробітництва; свободи розповсюдження наукової і науково-технічної інформації; відкритості для міжнародного науково-технічного співробітництва, забезпечення інтеграції української науки до світової у поєднанні із захистом інтересів національної безпеки [1, с. 462].

Об’єктом управління у науковій сфері є наукова і науково-технічна діяльність, а також заклади науки, інші наукові та освітні установи, щодо яких держава в особі органів виконавчої влади приймає певні регулюючі рішення [3, с. 165].

Згідно із Законом України “Про наукову і науково-технічну діяльність” [2] наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань. Основними її формами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Науково-технічна діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій. Її основними формами (видами) є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов’язані з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного їх використання.

Як зазначають С.В. Ківалов та Л.Р. Біла, важливо знати, що управління наукою здійснюють: Кабінет Міністрів України, Міністерство освіти і науки, інші центральні органи виконавчої влади, місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. В Україні діє Національна академія наук України (НАН України) – державна самоврядна наукова організація, яка організує і здійснює фундаментальні та прикладні дослідження з найважливіших проблем природничих, технічних, гуманітарних наук; координує здійснення досліджень у наукових установах і організаціях незалежно від форм власності. Крім того, в Україні діють галузеві академії наук: Національна академія правових наук, Академія медичних наук, Академія мистецтв та ін. [5].

Від розгляду загальних основ адміністративно-правового забезпечення сфери наукової діяльності перейдемо до більш вузького напрямку правового забезпечення проведення науково-дослідних робіт.

Як уже зазначалося, науково-дослідна робота згідно із Законом України “Про наукову і науково-технічну діяльність” [2] є основною формою науково-технічної діяльності. Але в Законі [2] не визначено порядок її проведення, взаємодію суб’єктів цієї роботи та інші аспекти її реалізації.

Отже перейдемо до розгляду порядку проведення науково-дослідних робіт. Так, проведення науково-дослідних робіт регламентується Державним стандартом України ДСТУ 3973-2000 “Система розроблення та поставлення продукції на виробництво. Правила виконання науково-дослідних робіт. Загальні положення” [6], який чинний від 1 червня 2001 року. Звісно, проведення науково-дослідних робіт регламентує ціла низка державних стандартів України, але наведений стандарт є основоположним в цій сфері.

Згідно з першим розділом стандарт установлює загальні правила виконання науково-дослідних робіт (далі – НДР), у тому числі правила подання заявок на виконання НДР, розроблення технічного завдання на НДР та її складові частини, функції учасників НДР, зміст етапів, їх виконання і приймання, реєстрації НДР та реалізації її результатів.

Положення цього стандарту є обов’язковими для НДР, виконання яких повністю або частково фінансується з державного бюджету. Для НДР, які виконують за рахунок обігових або власних коштів установ, підприємств, організацій та інших суб’єктів господарської діяльності, положення стандарту є рекомендованими. Стандарт не поширюється на НДР, які виконуються у системі розроблення і поставлення на виробництво військової техніки.

Аналізуючи перший розділ стандарту, слід відмітити, що він не поширюється на НДР з розробки військової техніки, але, враховуючи, що, наприклад, Міністерство внутрішніх справ України, як і інші суб’єкти правоохоронних органів, проводять роботи

з розробки спеціальної техніки, а не військової, то цей стандарт є основним для використання при проведенні науково-дослідних робіт.

Норми, встановлені в стандарті, регламентуються також іншими Державними стандартами України, створюючи систему по реалізації НДР. Згідно з другим розділом ДСТУ до таких стандартів належать наступні: “Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення” [7]; “Система розроблення та поставлення продукції на виробництво. Основні терміни та визначення” [8]; “Захист інформації. Технічний захист інформації. Основні положення” [9]; “Патентні дослідження. Основні положення та порядок проведення” [10]; “Единая система конструкторской документации. Общие требования к текстовым документам” [11]; “Единая система конструкторской документации. Форматы” [12]; “Система разработки и постановки продукции на производство. Продукция производственно-технического назначения” [13]; “Единая система программной документации. Общие требования к программным документам” [14].

Отже, ми бачимо, що створено нормативну систему із низки стандартів, яка регламентує проведення, припинення, прийняття та реалізацію науково-дослідної роботи.

Відповідно до п. 5.1.2 до НДР належать фундаментальні, пошукові та прикладні дослідження. Загальні положення цього стандарту поширюються на виконання прикладних досліджень. Для фундаментальних і пошукових досліджень положення стандарту є рекомендованими і поширюються у належній частині.

Аналіз п. 5.1.2 ДСТУ свідчить, що стандарт стосовно науково-дослідної роботи поширюється на виконання прикладних, фундаментальних та пошукових досліджень. Але, як зазначалося вище, згідно із Законом України “Про наукову і науково-технічну діяльність” [2] фундаментальні та прикладні наукові дослідження є основною формою наукової, а не науково-технічної діяльності, тоді як науково-дослідна робота є основною формою науково-технічної діяльності. Отже, ДСТУ та Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність” [2] мають певну неузгодженість стосовно основних форм наукової і науково-технічної діяльності.

Згідно з п. 5.1.3 ДСТУ основними завданнями, що визначають зміст і характер НДР, є створення наукових та науково-технічних обґрунтувань на базі ефективних досліджень для прийняття рішень стосовно: використання наукових та науково-експериментальних досягнень під час створення нової продукції чи модернізації тієї, що вже існує; виконання наступних дослідно-конструкторських (дослідно-технологічних) робіт; розроблення стандартів, проектів настановних, нормативних і прогнозно-аналітичних документів; доцільності виконання подальших досліджень і розробок чи їх припинення як таких, що не мають перспективи.

Аналізуючи п. 5.1.2 та 5.1.3 ДСТУ, зазначимо, що дія стандарту поширюється тільки на прикладні наукові дослідження, норми щодо виконання фундаментальних та пошукових робіт не деталізовані. На нашу думку, зазначене ДСТУ необхідно було б викласти в такій редакції, яка забезпечила б поширення встановлених норм і на фундаментальні та пошукові роботи, або створити відповідні стандарти для фундаментальних та пошукових досліджень, адже стандарти унормовують процес проведення робіт, встановлюють норми щодо підготовки стандартизованих документів, в тому числі звітів про проведену роботу. Це забезпечує більш досконалий процес організації і проведення науково-дослідних робіт у всіх їх видах – як фундаментальних та пошукових, так і прикладних наукових дослідженнях. Крім того ДСТУ у своєму змісті наводить таке визначення, як “наукові обґрунтування”, але якщо стандарт стосується тільки науково-технічної сфери та враховуючи те, що згідно із Законом

України “Про наукову і науково-технічну діяльність” [2] наукова і науково-технічна діяльність розділені та мають свої визначення, доцільно в стандарті застосовувати тільки визначення – “науково-технічні обґрунтування”.

Згідно з п. 5.1.5 ДСТУ результати виконання НДР як наукову продукцію передають замовнику відповідно до договору та актів чинного законодавства щодо прав на інтелектуальну власність, об’єктами якої є: винаходи, промислові зразки, корисні моделі та знаки на товари і послуги, на які отримані документи виключного права; авторські права щодо результатів творчої діяльності учасників НДР, на які одержані свідоцтва про реєстрацію. Під час передавання наукової продукції виконавець НДР повідомляє замовника про використані об’єкти інтелектуальної власності.

Пункт 5.1.5 ДСТУ встановлює зв’язок між результатами наукових досліджень та створеними об’єктами інтелектуальної власності, забезпечує застосування об’єктів інтелектуальної власності згідно з чинним законодавством.

Основними нормами, встановленими в стандарті, є норми щодо функцій учасників науково-дослідної роботи, їх дій та взаємовідносин.

Так, згідно з п. 5.2.1 ДСТУ організації, установи і підприємства залежно від характеру участі у НДР (замовлення, дослідження, виконання тощо) поділяють на замовників (споживачів) і виконавців (розробників).

Центральні та місцеві органи виконавчої влади виконують функції державного або головного замовника, якщо вони фінансують НДР. Крім центральних і місцевих органів виконавчої влади, згідно з ГОСТ 15.001-88 [13] функції замовника НДР можуть виконувати: споживач, якому постачатиметься продукція, або організація, якій доручено представляти інтереси споживача. Залежно від характеру, складності та обсягу робіт у виконанні НДР беруть участь одна або кілька організацій (підприємств). Якщо у виконанні НДР беруть участь декілька організацій виконавців, то серед них визначають головного виконавця. Решта організацій виконують функції виконавців складових частин НДР (співвиконавців).

З аналізу п. 5.2.1 ДСТУ виходить, що, наприклад, Міністерство внутрішніх справ як центральний орган виконавчої влади, який фінансує проведення науково-дослідних робіт, виступає у ролі державного чи головного замовника.

Замовниками робіт щодо проведення науково-дослідних робіт у системі органів внутрішніх справ виступають служби та підрозділи (департаменти) МВС України. Замовник НДР згідно з п. 5.2.2 ДСТУ виконує такі основні роботи: ініціює проведення НДР стосовно визначеної проблеми і подає рекомендовану форму заявки виконання НДР або встановлює власну форму заявки; видає вихідні вимоги щодо розроблення технічного завдання на НДР; організує, за потреби, експертизу заявок на виконання НДР, розглядає результати експертизи; визначає головного виконавця НДР; за поданням виконавця НДР розглядає і затверджує технічне завдання та присвоює НДР шифр; приймає рішення щодо укладання договору і укладає договір на виконання НДР із головним виконавцем; організує супровід і контроль за виконанням НДР на всіх її етапах; приймає окремі етапи робіт та завершену роботу в цілому, а також рішення щодо подальшого використання результатів НДР, спекустаткування, залишків матеріалів та інших матеріальних цінностей, що придбані згідно з договором за кошти замовника; визначає перелік відомостей, що підлягають охороні, а також об’єкти інтелектуальної властості та вимоги до здійснення заходів щодо їх захисту; організує впровадження результатів НДР відповідно до розділу 7.3 цього стандарту.

Головними виконавцями в системі МВС України виступають науково-дослідні установи, вищі навчальні заклади та підприємства МВС, до яких належать: Державний

науково-дослідний інститут МВС України, Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, Науково-виробниче об'єднання “Форт”, вищі навчальні заклади третього та четвертого рівнів акредитації. Головний виконавець (виконавець) НДР відповідно до п. 5.2.3 ДСТУ виконує такі роботи: подає заявку на виконання НДР; за дорученням і на підставі вихідних вимог замовника розробляє технічне завдання (ТЗ) на НДР, узгоджує ТЗ із зацікавленими організаціями і подає на затвердження замовнику; разом із виконавцями складових частин НДР визначає зміст ТЗ на складові частини і виконує щодо них функції замовника; готує і подає замовнику матеріали для укладання договору на виконання НДР; укладає договори на виконання складових частин НДР з їх виконавцями; складає і затверджує план виконання сумісних робіт із виконавцями складових частин; координує роботу виконавців складових частин НДР; виконує НДР відповідно до завдань і термінів, що встановлені ТЗ і договором із замовником; виконує необхідний аналіз науково-технічної та нормативної документації стосовно теми НДР і розглядає можливі напрями досліджень; визначає методи досліджень; виконує теоретичні дослідження, розрахунки, математичне моделювання і патентні дослідження; створює, за необхідності, моделі, макети або експериментальні зразки майбутніх виробів та проводить експериментальні роботи; порівнює результати експериментальних робіт із результатами теоретичних досліджень; визначає перспективність подальшого проведення досліджень та надає рекомендації щодо застосування результатів НДР; розробляє, за необхідності, інструкцію з технічного захисту інформації з обмеженим доступом; оформляє патентний захист можливих об'єктів інтелектуальної власності і розробляє заходи щодо збереження “ноу-хау”; приймає окремі етапи робіт у виконавців складових частин НДР та роботу в цілому; складає звітну документацію; несе відповідальність перед замовником за науковий рівень НДР, за надані рекомендації, терміни та якість виконаних робіт; подає пропозиції щодо складу приймальної комісії та здає роботу замовнику; готує та подає до органу державної реєстрації реєстраційну та облікову картки НДР та заключний звіт для реєстрації.

Виконавцями у проведенні НДР можуть виступати науково-дослідні установи, вищі навчальні заклади та підприємства МВС у разі виконання НДР одноосібно. У разі залучення до виконання НДР виконавців складових частин НДР на договірних засадах цю роль виконують наукові установи, вищі навчальні заклади, підприємства тощо як системи МВС, так і іншого підпорядкування, які виконують частину НДР, обумовлену договірними документами. Згідно з п. 5.2.4 ДСТУ виконавець складової частини НДР виконує належні роботи відповідно до підпункту 5.2.3 ДСТУ і додатково такі роботи: за дорученням головного виконавця розробляє та подає йому на затвердження ТЗ на складову частину НДР; проводить роботу відповідно до затвердженого головним виконавцем ТЗ; звітує перед головним виконавцем згідно з умовами договору.

Взаємні обов'язки між замовником, головним виконавцем і виконавцями складових частин НДР відповідно до п. 5.2.5 ДСТУ додатково до вимог цього стандарту визначають у договорі на виконання НДР, а спори між учасниками НДР розглядають і вирішують на погоджувальних нарадах.

Правила проведення НДР викладені у п. 5.3 ДСТУ. Згідно з п. 5.3.1 ДСТУ НДР виконують відповідно до технічного завдання або технічного завдання на складову частину з урахуванням вимог галузевих стандартів і чинних нормативних документів до виду продукції. Під час виконання НДР відповідно до п. 5.3.3 ДСТУ, за необхідності, проводять патентні дослідження згідно з вимогами ДСТУ 3575 [10], вивчення і аналіз вітчизняних та закордонних технічних рішень, які захищені патентами, що є важливою

умовою забезпечення якості досліджень та високого науково-технічного рівня результатів виконання НДР.

З аналізу п. 5.3.3 ДСТУ видно, що він встановлює можливість не проводити патентних досліджень по НДР. На нашу думку, при проведенні прикладних НДР зі створення науково-технічної продукції за державні кошти проведення патентних досліджень згідно з ДСТУ 3575 [10] є обов'язковим. Адже патентні дослідження дають інформацію про здійснені науково-технічні розробки та захищені об'єкти інтелектуальної власності в цій сфері. Отже, без проведення патентних досліджень можливо розпочати науково-дослідну роботу, яка вже проведена за відповідною темою, а також порушити права на створені об'єкти інтелектуальної власності. Крім того, при повторному створенні науково-технічної продукції будуть марно витрачені державні кошти. Підсумовуючи наведене, нами пропонується викласти п. 5.3.3 ДСТУ у наступній редакції: “Під час виконання НДР, за необхідності, проводять патентні дослідження відповідно до вимог ДСТУ 3575-97, вивчення і аналіз вітчизняних та закордонних технічних рішень, які захищені патентами, що є важливою умовою забезпечення якості досліджень та високого науково-технічного рівня результатів виконання НДР, обов'язковими патентні дослідження згідно з вимогами ДСТУ 3575-97 є при виконанні НДР повністю або частково за державні кошти за напрямом створення науково-технічної продукції” 10].

З метою забезпечення вчасного виконання етапів НДР і складання звітної документації відповідно до п. 5.3.6 ДСТУ головний виконавець разом із виконавцями складових частин НДР розробляє план спільних робіт (календарний план), у якому визначає: послідовність і терміни виконання етапів НДР, виконавців, номенклатуру і терміни подання звітної документації за етапами, необхідність та терміни проведення експертизи документації, терміни приймання етапів та роботи в цілому. Затверджений план спільних робіт є обов'язковим до виконання учасниками НДР.

Технічне завдання згідно з п. 6.1.3 ДСТУ розробляють на основі наукового прогнозування та перспектив подальшого розвитку відповідного напрямку, результатів виконання попередніх досліджень і експериментальних робіт, аналізу патентної, науково-технічної документації, інформаційних матеріалів щодо новітніх досягнень вітчизняної та зарубіжної науки і техніки, а також досвіду попереднього розроблення та експлуатації аналогічної продукції. Під час розроблення ТЗ слід керуватися нормативними документами (НД), що є чинними у цій галузі.

Згідно з п. 7.1.2 ДСТУ проведення НДР здійснюють за етапами. Кожен етап повинен вирішувати певні завдання, потрібні для успішного виконання НДР, проведення наступного етапу, уточнення змісту і напрямку НДР. Етапи НДР та їх зміст у загальному випадку наведені в п. 7.1.3 ДСТУ, а саме: вибір напрямку дослідження; теоретичні та експериментальні дослідження; узагальнення і оцінювання результатів досліджень, складання звітної документації; приймання НДР.

Норми щодо етапності НДР, які встановлені в п. 7.1.2 ДСТУ, створюють чітку систему виконання НДР. На жаль, як зазначалося вище, ДСТУ [6] свою дію на фундаментальні та пошукові роботи повною мірою не поширює, а лише на прикладні та лише у науково-технічній діяльності. Створення чіткої системи виконання фундаментальних та пошукових робіт, на нашу думку, теж є вкрай необхідним для кращої організації виконання НДР. Крім того, стандарти повинні діяти не тільки в сфері науково-технічних розробок, а й у гуманітарній сфері.

За результатами роботи комісія відповідно до п. 7.1.9.7 ДСТУ складає акт приймання НДР. Акт приймання НДР затверджує її замовник. НДР вважають завершеною від дня затвердження акта її приймання.

Згідно з п. 7.2 ДСТУ реєстрацію та облік НДР виконують відповідно до правил державної реєстрації та обліку науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт і дисертацій шляхом подання до органу державної реєстрації реєстраційних та облікових карток та заключного звіту.

Реалізацію результатів НДР здійснюють відповідно до п. 7.3.1 ДСТУ залежно від науково-технічної продукції згідно з актом приймання з урахуванням рекомендацій приймальної комісії в такі способи: виданням техніко-економічного обґрунтування щодо створення нової науково-технічної продукції, розробленням ТЗ на дослідно-конструкторську роботу (ДКР) і укладанням договору на її виконання; продовженням досліджень шляхом виконання нових НДР, коли в ході виконання НДР визначилися нові наукові проблеми, які потребують окремого вирішення з огляду на поставлені завдання; використанням результатів досліджень для вдосконалення і модернізації продукції, що існує, без проведення ДКР; погодженням і затвердженням проектів розроблених стандартів та інших нормативних документів (положень, методик, інструкцій тощо); розробленням програм і методик випробувань нових (модернізованих) зразків продукції; прийняттям рішень щодо докорінної зміни напрямів окремих науково-дослідних, дослідно-конструкторських чи дослідно-технологічних робіт.

Згідно з п. 7.4 та ДСТУ виконання НДР припиняють, якщо виявлена недоцільність подальшого проведення робіт через неминучість одержання негативного результату або якщо вона втратила свою актуальність. Головний виконавець НДР у цьому випадку подає обґрунтований висновок замовнику. Підставою для припинення НДР є рішення керівника організації, який підписав (затвердив) постанову (розпорядження, наказ) стосовно виконання цієї роботи.

Підбівачи загальний підсумок розгляду ДСТУ 3973-2000 “Система розроблення та поставлення продукції на виробництво. Правила виконання науково-дослідних робіт. Загальні положення”, слід зазначити, що, на нашу думку, стандарт у поєднанні з іншими стандартами та нормативно-правовими документами у сфері науково-технічних досліджень створює належну систему проведення науково-дослідних робіт у сфері наукових прикладних досліджень. Як зазначалося, на жаль, така чітка схема не створена у сфері фундаментальних та пошукових наукових досліджень. На нашу думку сфера фундаментальних та пошукових наукових досліджень вимагає більш чіткого нормативного регулювання шляхом створення відповідних державних стандартів України, які за аналогією з ДСТУ 3973-2000 [6] будуть регламентувати проведення науково-дослідних робіт у цих сферах.

Крім того, як нами вже зазначалося, є певна неузгодженість між ДСТУ 3973-2000 [6] та Законом України “Про наукову і науково-технічну діяльність” [2]. Згідно з цим Законом наукова діяльність – це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань. Основними її формами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження. А науково-технічна діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій. Ідучи шляхом виключення, зазначимо, що гуманітарна сфера не відноситься до науково-технічної діяльності. Отже, вона відноситься до сфери наукової діяльності, основними формами якої є фундаментальні та прикладні дослідження. Тобто науково-дослідні роботи не можуть згідно із зазначеним Законом [2] бути формою наукової діяльності. Але це твердження спростовують і наведені стандарти, і практика. Адже наукові установи та вищі заклади освіти проводять наукові дослідження саме шляхом виконання науково-дослідних робіт. Так, наприклад, у системі МВС України ціла низка вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ здійснюють дослідження за

юридичним напрямом з проблем боротьби зі злочинністю на замовлення практичних підрозділів органів внутрішніх справ, проводячи науково-дослідні роботи. Порядок проведення таких робіт встановлено у відомчих нормативних документах.

Науково-дослідні роботи з наукових та науково-технічних досліджень реєструються відповідно до Порядку державної реєстрації та обліку відкритих науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій [15], який затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 27.10.08 р. № 977 та зареєстрований в Міністерстві юстиції України від 06.04.09 р. за № 312/16328.

Згідно з п. 1.2. Порядку [15] визначає вимоги щодо організації робіт з державної реєстрації та обліку відкритих (несекретних) науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт (далі – НДР (ДКР), зокрема тих, які виконуються в межах проектів та програм міжнародного наукового та науково-технічного співробітництва і захищених дисертацій (далі – дисертації), та вимоги до поширення відповідної інформації.

Державна реєстрація та облік НДР (ДКР) і дисертацій здійснюються відповідно до п. 1.3 Порядку [15] з метою створення необхідних умов для інформаційного забезпечення: творчої праці вчених, наукових, науково-педагогічних, інженерно-технічних працівників, аспірантів, докторантів та здобувачів наукових ступенів; обґрунтованого планування та уникнення дублювання тематики НДР (ДКР) і дисертацій; проведення наукових та науково-технічних експертиз тематики та результатів виконаних НДР (ДКР) і дисертацій; прискорення практичного впровадження результатів наукової та науково-технічної діяльності; контролю за цільовим призначенням та ефективністю використання державних бюджетних коштів для наукової та науково-технічної діяльності.

Обов'язковій державній реєстрації та обліку підлягають згідно з п. 1.4. Порядку [15] відкриті (несекретні) НДР (ДКР), що виконуються в наукових установах, вищих навчальних закладах III та IV рівнів акредитації, на підприємствах та в організаціях України, фінансування яких повністю або частково здійснюється за рахунок коштів державного бюджету. Також обов'язковому державному обліку підлягають захищені на засіданнях спеціалізованих вчених рад дисертації.

Отже, встановлені у Порядку [15] норми вимагають державної реєстрації як науково-дослідних робіт технічного напрямку, так і гуманітарного. Тоді не зрозуміло чому науково-дослідні роботи не можуть бути основною формою наукової діяльності, так само як фундаментальні і прикладні не можуть бути формами науково-технічної діяльності.

Висновки.

1. Державний стандарт України ДСТУ 3973-2000 “Система розроблення та поставлення продукції на виробництво. Правила виконання науково-дослідних робіт. Загальні положення” поширює свою дію лише на науково-технічну діяльність.

2. Є певна неузгодженість між ДСТУ 3973-2000 та Законом України “Про наукову і науково-технічну діяльність” [2] стосовно визначення основних форм наукової і науково-технічної діяльності.

Пропозиції.

1. Внести відповідні доповнення до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” [2], включивши додатково до основних форм наукової діяльності науково-дослідні роботи та пошукові дослідження, а до основних форм науково-технічної діяльності – фундаментальні та прикладні наукові дослідження.

2. Враховуючи, що на цей час переважно і в гуманітарній сфері при виконанні НДР орієнтуються на чинні державні стандарти України за науково-технічним напрямом,

забезпечити розробку відповідних стандартів стосовно виконання науково-дослідних робіт гуманітарного напрямку з метою встановлення чітких норм стосовно порядку виконання робіт, взаємодії суб'єктів НДР, приймання та реалізацію НДР тощо.

3. Пропоновані стандарти повинні бути обов'язковими для НДР, виконання яких повністю або частково фінансується з державного бюджету. Для НДР, які виконують за рахунок обігових або власних коштів установ, підприємств, організацій та інших суб'єктів господарської діяльності, положення стандартів мають бути рекомендованими.

Використана література

1. Битяк Ю.П. Административное право Украины / Ю.П. Битяк. – Х., 2003. – Режим доступу : [//www.pravoznavec.com.ua/books/1/45/13/#chapter](http://www.pravoznavec.com.ua/books/1/45/13/#chapter)
2. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 13.12.91 р. № 1977-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 12. – Ст. 165. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1977-12&print=1](http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1977-12&print=1)
3. Голосніченко І.П. Адміністративне право України : основні поняття : навчальний посібник / І.П. Голосніченко, М.Ф.Стахурський, Н.І. Золотарьова ; за заг. ред. д.ю.н., професора І.П. Голосніченка. – К. : ГАН, 2005. – 232 с. – Режим доступу : [//www.pravoznavec.com.ua/books/65/3503/13](http://www.pravoznavec.com.ua/books/65/3503/13)
4. Авер'янов В.Б. Державне управління в Україні : навчальний посібник / В.Б.Авер'янов – Режим доступу : [//www.pravoznavec.com.ua/books/249/18474/13/#chapter](http://www.pravoznavec.com.ua/books/249/18474/13/#chapter)
5. Біла Л.Р. Адміністративне право України : навчально-методичний посібник / Л.Р. Біла, С.В. Ківалов. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – Одеса, 2002. – Режим доступу : [//www.pravoznavec.com.ua/books/141/9682/13/#chapte](http://www.pravoznavec.com.ua/books/141/9682/13/#chapte)
6. Система розроблення та поставлення продукції на виробництво. Правила виконання науково-дослідних робіт. Загальні положення : ДСТУ 3973-2000. – [Чинний від 2001.07.01]. – К. : Держстандарт України, 2001. – 20 с.
7. Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення : ДСТУ 3008-95. – [Чинний від 1995.02.23]. – К. : Держстандарт України, 1995. – 37 с.
8. Система розроблення та поставлення продукції на виробництво. Основні терміни та визначення : ДСТУ 3278-95. – [Чинний від 1997.01.01]. – К. : Держстандарт України, 1997.
9. Захист інформації. Технічний захист інформації. Основні положення : ДСТУ 3396.0-96. – [Чинний від 1997.01.01]. – К. : Держстандарт України, 1997. – 5 с.
10. Патенті дослідження. Основні положення та порядок проведення : ДСТУ 3575-97. – [Чинний від 1998.01.01]. – К.: Держстандарт України, 1997. – 14 с.
11. Единая система конструкторской документации. Общие требования к текстовым документам : ГОСТ 2.105-95. – [Введен в действие от 01.07.1996]. – М. : Госстандарт России, 1996. – 30 с.
12. Единая система конструкторской документации. Форматы : ГОСТ 2.301-82. – М. : Государственный комитет СССР по управлению качеством и стандартам.
13. Система разработки и постановки продукции на производство. Продукция производственно-технического назначения : ГОСТ 15.001-88. – [Введен в действие от 01.03.1989]. – М. : Государственный комитет СССР по управлению качеством и стандартам, 1989. – 5 с.
14. Единая система программной документации. Общие требования к программным документам : ГОСТ 19.105-78. – [Введен в действие от 01.01.1980]. – М.: Государственный комитет СССР по управлению качеством и стандартам, 1980. – 2 с.
15. Порядок державної реєстрації та обліку відкритих науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій : наказ Міністерства освіти і науки України від 27.10.08 р. № 977. – (Зареєстрований в Міністерстві юстиції України від 06.04.09 р. № 312/16328).

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 351.81:343.346.8:347.777

ГАВЛОВСЬКИЙ В.Д., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
КУЗЬМІН С.А., кандидат юридичних наук

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ, ЧАТИ, ФОРУМИ, БЛОГИ ЯК ГРОМАДСЬКЕ МІСЦЕ ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ

Анотація. Про проблемні питання, пов'язані із припустимістю визнання громадським місцем вчинення правопорушень, зокрема злочинів, таких структурних елементів кібернетичного простору, як соціальні мережі, чати, форуми і блоги.

Ключові слова: місце вчинення правопорушення, громадське місце, соціальні мережі, чати, форуми і блоги.

Аннотация. В контексте общей теории уголовного и административного права исследуются проблемные вопросы, связанные с допустимостью признания общественным местом совершения правонарушения (преступления) таких структурных элементов кибернетического пространства, как социальные сети, чаты, форумы и блоги.

Ключевые слова: место совершения правонарушения, общественное место, социальные сети, чаты, форумы и блоги.

Summary. In the context of the general theory of criminal and administrative law the problematic issues related to the admissibility of the recognition of the public offense (crime) scene, such structural elements of cyberspace as social networks, chat rooms and blogs are investigated.

Keywords: offence scene, public place, social networks, chats, forums and blogs.

Постановка проблеми. Характерною особливістю сучасного суспільства є стрімкий, без перебільшення, революційний, позитивний розвиток цілої низки прикладних галузей науки та техніки. Особливо показово це знаходить свій прояв у сфері новітніх (високих) інформаційних технологій. За таких умов розвитку науково-технічного прогресу цілком природним видається те, що об'єктивно виникають передумови для зміни сталих підходів до аналізу низки об'єктивних явищ реальної дійсності. Правова наука, що за своїм призначенням має забезпечити упорядкування системи суспільних відносин в інтересах індивідів, держави та суспільства в цілому, також повинна враховувати ці тенденції, зокрема, адекватно та своєчасно реагувати на появу нових реальних і потенційних загроз, оскільки досягнення науково-технічного прогресу все частіше використовуються з деструктивною, антисуспільною метою.

Ми маємо констатувати, що сьогодні недостатність, а в ряді випадків, і фактична відсутність публічно-правового регулювання сфери кібернетичного простору створюють сприятливі умови не тільки для його використання кримінальними елементами (окремими особами та злочинними угрупованнями) для досягнення своїх злочинних цілей, а й для активного втягування у протиправні деструктивні процеси, що відбуваються у кібернетичному просторі, не тільки маргінального прошарку, а й тієї частини суспільства, що за інших умов стабільно дотримується конформістської правомірної поведінки.

Ця тенденція з урахуванням того, що сьогодні мережею Інтернет вже охоплено більше ніж 2,4 млрд. осіб у світі та не менш як 15 млн. користувачів в Україні [1], є дуже небезпечною. Це обумовлене тим, що за умов фактичної відсутності ефективного

правового регулювання відбувається поступове втягування все більшої кількості людей у протиправні деструктивні процеси, пов'язані з обігом інформації, що обробляється та передається через комп'ютери й мережі електрозв'язку чи електронні носії інформації.

Необхідно зазначити, що теорія таких публічних галузей вітчизняної правової науки, як кримінальне та адміністративне право, що за своїм призначенням мають забезпечувати правову охорону особи, держави та суспільства від протиправних посягань, явно недостатню увагу приділяла таким проблемним, але принципово-важливим для настання юридичної відповідальності питанням, як визнання кібернетичного простору місцем вчинення відповідного правопорушення взагалі, та соціальних мереж, чатів, форумів і блогів громадським місцем.

Як наслідок, за станом на сьогодні, ця, безумовно, актуальна як з точки зору правозастосовної практики, так і розробки теоретичних засад вчення про склад правопорушення проблематика залишена значною мірою поза увагою цільових досліджень публічно-правової науки. Більше того, переважна більшість науковців, які працюють у галузі кримінального та адміністративного права, дотримуючись традиційних підходів до дії кримінального закону та закону про адміністративні правопорушення у просторі, обходять проблемні питання, пов'язані зі специфікою їх застосування у кібернетичному просторі, що і зумовлює актуальність обраної нами проблематики дослідження.

Дослідженням проблемних питань, пов'язаних із визначенням поняття місця вчинення правопорушення, займалася низка провідних вітчизняних науковців, а саме: Ю.В. Александров, П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, О.Ф. Бантишев, Ю.В. Баулін, В.О. Глушков, В.П. Ємельянов, А.П. Закалюк, М.Й. Коржанський, М.І. Мельник, А.А. Музика, М.І. Панов, А.В. Савченко, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк та ін. У свою чергу, проблемні питання, пов'язані із застосуванням норм кримінального права, що передбачають відповідальність за правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, не залишилися поза увагою таких учених, як В.М. Бутузов, О.В. Копан, В.І. Осадчий, М.А. Погорецький, Є.Д. Скулиш, В.П. Шеломенцев, О.М. Юрченко та інші, дослідженням цієї ж проблематики безпосередньо займалися також і автори представленої праці.

Разом з тим, ми маємо констатувати, що у переважній більшості праць місце вчинення правопорушення, зокрема злочину, розглядається науковцями або суто теоретично, відповідно до традиційних підходів загального вчення про склад правопорушення, взагалі без урахування можливості вчинення злочину в штучному кібернетичному середовищі, або в практичному аспекті, без відповідного теоретичного обґрунтування та аналізу положень кримінально-правової та адміністративно-правової науки. При цьому, теоретичні проблемні питання, пов'язані з обґрунтуванням визнання такої специфічної частини кібернетичного простору, як соціальні мережі, чати, форуми та блоги громадським місцем, у контексті допустимості визнання відповідних протиправних дій, вчинених у них, злочином проти громадського порядку та моральності або суміжним адміністративним правопорушенням науковцями практично не розглядались.

Метою статті є дослідження теоретичних кримінально-правових та адміністративно-правових аспектів, пов'язаних із визнанням соціальних мереж, чатів, форумів і блогів громадським місцем, що має обґрунтувати допустимість кримінальної чи адміністративної відповідальності за вчинені в них правопорушення проти

громадського порядку та моральності, що, своєю чергою, повинно забезпечити відповідність головних висновків роботи критерію новизни.

Виклад основних положень. На початку представленої праці вважається за необхідне зробити деякі застереження щодо загального поняття “місце вчинення правопорушення”, оскільки громадське місце в контексті вітчизняного кримінального законодавства та законодавства про адміністративні правопорушення являє собою спеціальний вид місця вчинення злочину.

Тут важливо зауважити, що ані вітчизняний кримінальний закон, ані КУпАП не містять законодавчого визначення поняття “місце вчинення злочину” чи “місце вчинення правопорушення”. При цьому, серед науковців відсутня єдина думка про те, що саме має бути вкладено у дефініцію поняття “місце вчинення злочину”. Зокрема, М.І. Бажанов визначав місце вчинення злочину як певну територію або інше місце, де відбувається суспільно небезпечне діяння і настають його суспільно небезпечні наслідки [2, с. 126]. Ми не можемо погодитись з таким визначенням, оскільки на практиці, вочевидь, місце вчинення злочинного діяння може не збігатись із місцем настання злочинного результату. Наприклад, застосування з метою заподіяння смерті людини отрути може мати місце в одному місці, а настання смерті під впливом цієї отрути – зовсім в іншому.

На нашу думку, більш прийнятною слід визнати таку дефініцію: місце вчинення злочину – це територія або місце, де виконавцем вчинено суспільнонебезпечне діяння, що утворює об’єктивну сторону злочину, незалежно від місця настання злочинного результату [3]. Аналогічну думку висловлювали також і деякі вітчизняні вчені.

У той же час, ми маємо зауважити, що за сучасних умов стрімкого науково-технічного розвитку таке визначення не може бути визнане повністю прийнятним, оскільки, зокрема, при застосуванні норм Розділу XVI КК України (Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), систем та комп’ютерних мереж і мереж електрозв’язку) з точки зору територіального принципу дії кримінального закону в просторі досить важко, правильніше сказати – не завжди можливо, визначити місце вчинення злочину [4, с. 206]. В ряді випадків вимушено використовують термін “кібернетичний простір”, навіть не вдаючись у його фактичну сутність. Дійсно, таке місце вчинення злочину – кібернетичний простір, тобто, штучне електронне середовище існування інформаційних об’єктів у цифровій формі, що утворене в результаті функціонування кібернетичних комп’ютерних систем управління та обробки інформації й забезпечує користувачам доступ до обчислювальних та інформаційних ресурсів систем, вироблення електронних продуктів, обмін електронними повідомленнями, а також можливість за допомогою електронних інформаційних образів у режимі реального часу вступати у відносини (взаємодіяти) щодо спільного використання обчислювальних та інформаційних ресурсів системи [5, с. 87-88], повністю не вписується у класичне вчення правової науки про склад злочину (правопорушення). Отже, в сучасних умовах назріла необхідність у корегуванні деяких традиційних теоретичних підходів визначення елементів та ознак складу злочину, що об’єктивно вже відстали як від сучасного стану суспільних відносин, так і від розвитку системи вітчизняного законодавства, що на сьогодні потребує окремих спеціалізованих монографічних досліджень. Проте, для нас тут є найважливішим те, що і на законодавчому рівні, і науковцями [6] вже визнано кіберпростір можливим варіантом місця вчинення правопорушення, зокрема і злочину.

У свою чергу, визнання соціальних мереж, чатів, форумів і блогів громадським місцем апріорі надає можливість, з одного боку, розглядати певні діяння, що

вчиняються у них, порушенням громадського порядку, а з іншого, – створити підґрунтя для розробки механізму протидії вчиненню у них правопорушень через застосування там так званого правоохоронного моніторингу, тобто здійснюваного правоохоронними органами на постійній основі з метою виявлення протиправних дій користувачів, що становлять загрозу безпеці, правам і законним інтересам особи, держави та суспільства, на підставі демаскуючих ознак протиправної діяльності пошукового, аналітично-прикладного дослідження інформаційного середовища у частині кіберпростору, що використовується, зокрема, соціальними мережами [7]. Фактично, за таких умов здійснення правоохоронного моніторингу соціальних мереж, чатів, форумів і блогів буде прирівняне до здійснення патрулювання правоохоронцями у “традиційних” громадських місцях (вулицях, парках, стадіонах тощо).

На сьогодні у системі вітчизняного законодавства визначення громадського місця (і то лише “для цілей цього Закону”) міститься у Законі України “Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров’я населення”, згідно з яким громадське місце – це частина (частини) будь-якої будівлі, споруди, яка доступна або відкрита для населення вільно, чи за запрошенням, або за плату, постійно, періодично або час від часу, в тому числі під’їзди, а також підземні переходи, стадіони [8]. Вочевидь, що це визначення, дійсно, поза межами чинності названого Закону є неприйнятним, оскільки тут не тільки не згадується кіберпростір, в якому палити просто неможливо, а й вулиці, площі, парки, сквери, пляжі тощо.

Тут варто погодитись із думкою, що за своїм змістом громадське місце – це територія або простір потенційного перебування людей, куди кожен з них може потрапити вільно, при цьому громадські місця визначаються з метою врегулювання правовідносин, що виникають за межами приватних просторів, де правовий стан і сама можливість перебування окремих громадян обмежена загальним законом чи заснованими на законі приватними нормами [9].

Однак, при цьому, в контексті норм кримінального закону та КУпАП ми маємо додатково зауважити, що значення громадського місця у цьому контексті безпосередньо обумовлюється наявністю посягання на такий об’єкт публічно-правової охорони, як громадський порядок. Тобто на систему правових норм співіснування людей, що забезпечує суспільний спокій, дотримання встановлених у суспільстві форм міжособистісних відносин у всіх сферах життєдіяльності індивідів, нормальне функціонування державних та недержавних органів, установ та організацій [10, с. 9]. Отже, у цьому аспекті поняття громадського порядку пов’язується виключно з дотриманням приписів норм права.

Таким чином, для визнання соціальних мереж, чатів, сайтів і блогів громадським місцем, а відповідних протиправних діянь такими, що порушують громадський порядок, вони повинні відповідати саме сукупності зазначених вище умов.

За своїм статусом у кіберпросторі *соціальні мережі* – це структури, утворені індивідами або організаціями, які відображають різноманітні зв’язки між ними через різні соціальні взаємовідносини, починаючи з випадкових знайомств і закінчуючи тісними родинними узами [11]; відповідно *чат* – це Інтернет-ресурс з можливостями швидкого обміну текстовими повідомленнями між користувачами Інтернету в режимі реального часу [11], своєю чергою, *блог* – це сайт, головний зміст якого – записи, зображення чи мультимедіа, що регулярно додаються, при цьому, для блогів характерні короткі записи тимчасової значущості [11]; *форум* – Інтернет-ресурс, популярний вид

спілкування в Інтернеті. На форумі створюються теми для спілкування, що робить його кращим за чат [11].

При цьому, саме комп'ютерна (кібернетична) інформація, створена, змінювана, розповсюджувана або знищувана користувачем, може виступати в якості предмета конкретного правопорушення або використовуватись в якості засобу чи знаряддя його вчинення [12, с. 162].

Як бачимо, ми маємо констатувати, що за системою чинного вітчизняного законодавства є всі необхідні підстави для того, щоб визнати соціальні мережі, чати, форуми та блоги громадським місцем при вчиненні індивідами адміністративних правопорушень і злочинів, що посягають на громадський порядок.

Наприклад, до користувачів соціальних мереж, чатів, форумів і блогів, за наявності в їх діяннях відповідних ознак може бути застосована норма ст. 173 КУпАП, що передбачає відповідальність за дрібне хуліганство, тобто нецензурну лайку в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян [13], а за наявності до того підстав і відповідні норми суміжного складу злочину – хуліганства (ст. 296 КК України); як публічні заклики до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, а, отже, зумовлювати настання кримінальної відповідальності за ст. 295 КК України (Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку) [14], мають розглядатися відповідні дії користувачів соціальних мереж, чатів, форумів і блогів тощо.

Висновки.

На підставі викладеного, ми стверджуємо, що такі елементи кібернетичного простору, як соціальні мережі, чати, форуми і блоги в контексті норм кримінального та адміністративного законодавства можуть розглядатись як громадське місце, а, отже, передбачені Кримінальним кодексом України та Кодексом України про адміністративні правопорушення. Протиправні дії користувачів соціальних мереж, чатів, форумів і блогів, спрямовані на порушення громадського порядку, можуть бути підставою для їх притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності.

Перспективи подальшого використання. На переконання авторів, застосування запропонованого положення в ході правозастосовної практики має сприяти підвищенню ефективності правової охорони громадян, держави та суспільства від протиправних посягань, своєчасному попередженню та виявленню правопорушень, через запровадження постійно діючої системи правоохоронного моніторингу соціальних мереж, чатів, форумів і блогів для охорони громадського порядку в цій частині кібернетичного простору, що за своїм правовим статусом повинна бути прирівняна до громадського місця.

Використана література

1. Список стран по числу пользователей Интернета. – Режим доступа : [//www.ru.wikipedia.org/wiki](http://www.ru.wikipedia.org/wiki)
2. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник [для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти] / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.-Х. : Юрінком Інтер., 2002. – 416 с.
3. Словарь-справочник уголовного права. – Режим доступа : [//www.info-law.ru/dic/3/id_15075](http://www.info-law.ru/dic/3/id_15075)
4. До питання необхідності зміни понятійного апарату визначення об'єктивної сторони складу злочину в теорії вітчизняного кримінального права / С.А. Кузьмін // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією : наук.-практ. журнал. – 2012. – № 1 (27). – С. 202-207.

5. Словник термінів з кібербезпеки ; за заг. ред. Копана О.В., Скулиша Є.Д. – К. : ВБ “Аванпост-Прим”, 2012. – 214 с.
6. Бутузов В.М. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина. Розділ XVI. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), систем та комп’ютерних мереж і мереж електрозв’язку / В.М. Бутузов, С.А. Кузьмін, В.П. Шеломенцев. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2010. – 152 с.
7. Теоретичні засади відстеження деструктивних процесів соціальних мереж / В.Д. Гавловський // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією : наук.-практ. журнал. – 2012. – № 1 (27). – С. 247-257.
8. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров’я населення : Закон України від 22.11.05 р. № 2899-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 52. – Ст. 565.
9. Ерошенко И.В. Общественное место. – Режим доступа : [//www.pravorub.ru/articles /17694.html](http://www.pravorub.ru/articles /17694.html).
10. Бантишев О.Ф. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : Загальна частина / О.Ф. Бантишев, С.А. Кузьмін. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2010. – 336 с. – (Серія “Науково-практичний коментар”).
11. Соціальні мережі, чат, блог, форум. – Режим доступу : [//www.uk.wikipedia.org/wiki](http://www.uk.wikipedia.org/wiki)
12. Комп’ютерна (кібернетична) інформація як предмет учинення злочину (кримінально-правовий аспект) / С.А. Кузьмін // Інформація і право. – 2012. – № 3(6). – С. 159-163.
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.84 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
14. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.01 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 343.8

ЯКОВЕЦЬ І., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
докторант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

ОПТИМІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ІНСПЕКЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена питанню обґрунтування системи цілей, завдань та функцій кримінально-виконавчих інспекцій, а також окресленню загальних підходів до визначення критеріїв оцінки ефективності їх реалізації. Вказується, що кримінально-виконавчі інспекції не є безпосереднім суб'єктом виконання кримінальних покарань, а реалізують виключно контрольну функцію. Наводиться зміст контролю, що здійснюється цією службою.

Ключові слова: кримінально-виконавча інспекція, оптимізація, ефективність, кримінальні покарання, виконання покарань, цілі покарання, зміст покарання.

Аннотация. Статья посвящена вопросу обоснования системы целей, задач и функций уголовно-исполнительных инспекций, а также очерчиванию общих подходов к определению критериев оценки эффективности их реализации. Отмечается, что уголовно-исполнительные инспекции не являются субъектом исполнения уголовных наказаний, а реализовывают исключительно контрольную функцию. Излагается содержание контроля, осуществляемого этой службой.

Ключевые слова: уголовно-исполнительная инспекция, оптимизация, эффективность, уголовные наказания, исполнение наказаний, цели наказания, содержание наказания.

Summary. The article is dedicated to the question of justification of the system of aims, tasks and functions of criminally-executive inspections, and also delineation of the general approaches to the definition of criteria of efficiency evaluation of their realization. Specified that criminally-executive inspections are not the direct subject of execution of criminal punishments, but realize a control function exceptionally. The content of the control carried out by this service is expounded.

Keywords: criminally-executive inspection, optimization, efficiency, criminal punishments, implementations of punishments, purposes of punishments, content of punishment.

Постановка проблеми. В Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленій Указом Президента України від 8 листопада 2012 року № 631/2012, визнається неефективність системи виконання покарань, альтернативних позбавленню волі та вказується, що процес виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, не забезпечує соціально-виховного впливу на засуджених і переважно зводиться до формального контролю за виконанням засудженими обов'язків, покладених на них судом. Підвищення ефективності виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, передбачається досягти шляхом:

створення правових та матеріально-технічних умов для реформування кримінально-виконавчої інспекції у службу пробації; розширення кола державних та недержавних організацій, що залучаються до діяльності, спрямованої на забезпечення соціально-психологічного, педагогічного та профілактичного впливу на засуджених; розроблення і впровадження системи реабілітаційних та корекційних програм для осіб, до яких застосовані покарання, не пов'язані з позбавленням волі, та осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; розроблення волонтерських програм, заходів постпенітенціарної опіки та соціального патронажу осіб, звільнених із місць позбавлення або обмеження волі;

розроблення програм підготовки персоналу служби пробації; удосконалення механізму відповідальності за ухилення від відбування кримінального покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, особами, яким таке покарання призначено у порядку заміни покарання у виді позбавлення або обмеження волі більш м'яким на підставі рішення суду або акта про помилування [1].

Реалізація заходів щодо впровадження названих перетворень вимагає переосмислення концептуальних засад організації діяльності та цільового призначення кримінально-виконавчої інспекції (далі – КВІ). При цьому основна стратегія повинна полягати в обґрунтуванні і розробці концепції оптимізації діяльності КВІ, визначенню її місця та ролі в процесі виконання кримінальних покарань, а також окреслення функціонального спрямування названого структурного підрозділу Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВСУ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми виконання окремих видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, досліджувалися з позицій науки кримінального та кримінально-виконавчого права, кримінології, педагогіки та психології в роботах С.С. Алексєєва, О.В. Беци, І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, І.А. Вартилицької, Р.М. Гури, В.М. Дрьоміна, О.О. Книженко, Л.Г. Крахмальника, А.С. Минаєва, С.М. Пономарьова, П.І. Самошина, А.Х. Степанюка, О.В. Ткачової, В.І. Тютюгіна, О.В. Філімонова, В.П. Філонова, М.П. Черненка, В.П. Шупілова та інших. Проте, незважаючи на значні досягнення названих авторів, слід зазначити, що переважна більшість з них проводилась до вступу в силу Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), який набрав чинності з 1 січня 2004 р., а також поза межами нових орієнтирів для перетворень в діяльності КВІ, поставлених у керівних документах, прийнятих останніми роками.

Мета статті – теоретично обґрунтувати систему цілей, завдань та функцій КВІ, визначити критерії оцінки ефективності їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. У ст. 13 КВК України визначено, що кримінально-виконавча інспекція (далі – КВІ) виконує покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт. КВІ також здійснює контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, а також звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, і встановлює періодичність та дні проведення реєстрації засуджених до покарань у виді громадських і виправних робіт, а також осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Аналогічне положення є й у ст. 10 Закону України “Про Державну кримінально-виконавчу службу України”. Подібне законодавче визначення, на нашу думку, створює підґрунтя для не зовсім правильного підходу до цілей і завдань діяльності КВІ, зокрема, щодо того, які складові включаються до змісту поняття “виконання покарань КВІ”. Також не можна погодитись і з твердженням, що КВІ виконують вироки судів [2], бо, як уже зверталась увага, процес виконання вироку є більш широким за діяльність органів і установ виконання покарань й включає у себе, поміж іншим, й судовий контроль.

Так, І.Г. Богатирьов вказує, що виконання покарання, приміром, у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю криє в собі: облік засуджених; контроль за додержанням вимог вироку власником підприємства, установи, організації; вжиття заходів щодо припинення порушень вимог вироку; винесення подання до органів внутрішніх справ щодо здійснення приводу засуджених; організацію початкового розшуку засуджених; здійснення інших заходів, передбачених законом [3, с. 172]. Однак, як бачимо, у цьому переліку відсутні функції по безпосередньому

виконанню покарання (функція по безпосередній реалізації правообмежень, що складають зміст даного покарання), оскільки, як визначає Р.М. Гура, правообмеження, які несе в собі покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, полягають у забороні обіймати певні посади або займатися певною діяльністю і конкретизуються стосовно кожного засудженого у вирокі. Безпосередньо вимоги вироку виконують підприємства, установи та організації, що не входять у кримінально-виконавчу систему, тому ця діяльність для них має випадковий, стихійний характер [4, с. 174]. На цій підставі деякі автори відносять адміністрації підприємств, установ і організацій до суб'єктів, що виконують покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [5, с. 68]. Не погоджуючись з цим, російські фахівці підкреслюють, що посадова особа, якій суд направляє копію вироку для виконання, також не виконує покарання, а лише виконує вказані у вирокі вимоги. Іншими словами, дана посадова особа здійснює “технічну” роботу: вносить у відповідні документи необхідні записи, вживає заходів для позбавлення засудженого пільг, які він мав до покарання [6, с. 38]. Суб'єкти виконання вимог вироку суду лише можуть реалізувати усі правообмеження, які тягне за собою розглядуване покарання. У той же час вони можуть і не виконати вимоги вироку або виконати їх неналежним чином, що призведе до недосягнення цілей виконання покарання. Адміністрація підприємств, установ та організацій насамперед і головним чином займається вирішенням задач виробничо-технічного, адміністративно-господарського і т.п. характеру і не може забезпечити належне виконання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [7, с. 169]. Результат діяльності виконавців вимог вироку суду буде лише можливістю досягнення цілей виконання покарання. Щоб перетворити цю можливість на дійсність, необхідно надати їй організованого й цілеспрямованого характеру. Цього можна досягти за допомогою здійснення контролю за виконанням вироку суду про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю з боку певного державного органу. Такий контроль – ентелехія, тобто цілеспрямована енергія, рушійна сила, що перетворює можливість на дійсність [8, с. 62] виконання досліджуваного покарання. Сама природа примусової реалізації встановлених законом правообмежень виключає можливість спонтанного чи ініціативного протікання відповідних процесів, для реалізації яких безумовно необхідно використовувати універсальні для державного апарату владні механізми державного управління [9, с. 31], які втілюють у своїй діяльності кримінально-виконавчі інспекції. Покарання – це передусім зовнішній вплив суб'єкта, який здійснюється за допомогою застосування влади [10, с. 97]. Тому, як видається, істина у даному питанні полягає в тому, що КВІ не є безпосереднім суб'єктом виконання покарання даного виду. Не є останнім й адміністрація органів, підприємств, установ та організацій.

Як слушно зауважує Р.М. Гура, виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, таким чином, вбачається в діалектичній єдності діяльності з виконання вимог вироку суду і контрольної діяльності уповноважених державних органів. Тому дії їх суб'єктів мають бути взаємообумовленими. Хоча контрольні органи безпосередньо не реалізують правообмеження, які містить у собі покарання, їх діяльність відіграє основну роль у процесі його виконання і багато в чому визначає кінцевий підсумок [4, с. 74]. Отож, стосовно покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, КВІ, на нашу думку, виступає *суб'єктом контролю за виконанням вироку суду*; а адміністрація підприємств, установ чи організацій – *суб'єктом виконання вимог вироку суду*. Саме їх діяльність у поєднанні

і створює процес виконання покарання, хоча функція безпосереднього виконання покарання не є властивою для жодного з них.

Це твердження цілком справедливе й стосовно покарання у виді виправних і громадських робіт. О.В. Ткачова зазначає, що *порядок виконання виправних робіт* складається з: 1) обліку засуджених осіб; 2) роз'яснення їм порядку й умов відбування покарання; 3) контролю за додержанням порядку та умов відбування покарання засудженими особами і власником підприємства за місцем роботи засуджених осіб; 4) проведення виховної роботи із засудженими особами; 5) винесення подання органу внутрішніх справ щодо здійснення приводу засуджених, які не з'явилися за викликом до інспекції без поважних причин; 6) проведення початкових розшукових заходів засуджених осіб, місцезнаходження яких невідоме, і передача матеріалів до органу внутрішніх справ для оголошення їх розшуку; 7) надання дозволу на звільнення з роботи засуджених за власним бажанням протягом строку відбування покарання; 8) проведення інших заходів, передбачених законом. Це основні складники порядку виконання розглядуваного покарання. У свою чергу, умови виконання виправних робіт складаються з конкретним правообмеженням у сфері правового статусу засудженої до такого виду покарання особи: утримання із заробітної плати засудженого; заборона звільнитися з роботи за власним бажанням, обмеження у свободі пересування та ін. До переліку складників порядку виконання покарання у виді громадських робіт входять: а) облік засуджених осіб; б) роз'яснення порядку та умов відбування покарання; в) погодження з органами місцевого самоврядування переліку об'єктів, на яких засуджені особи відбувають громадські роботи; г) здійснення контролю за додержанням умов відбування покарання засудженими особами і власником підприємства за місцем відбування засудженими особами громадських робіт; д) облік відпрацьованого засудженими особами часу; е) проведення інших заходів, передбачених законом. Умови ж виконання громадських робіт складаються, як і при виконанні виправних робіт, з конкретних правообмежень у сфері правового статусу засудженої до цього виду покарання особи. О.В. Ткачовою зазначається, що до основних завдань кримінально-виконавчої інспекції під час виконання виправних робіт слід віднести: 1) організацію роботи, пов'язану із забезпеченням ефективного процесу виконання певних видів покарань; 2) здійснення контролю за поведінкою певних категорій осіб; 3) забезпечення запобігання новим злочинам та іншим правопорушенням. При цьому перші два завдання прямо впливають із сутності роботи кримінально-виконавчої інспекції як органу виконання покарань, що ж стосується останнього, то його реалізація відбувається побічно поряд зі здійсненням інших двох основних завдань [11, с. 97-98].

Сутність громадських робіт як виду кримінального покарання передбачає наявність у першу чергу обмежень у сфері дозвілля, відпочинку особи, оскільки відбування цього покарання здійснюється у процесі трудової діяльності на користь суспільства у вільний від основної роботи або навчання час. До переліку складників порядку виконання покарання у виді громадських робіт входять: а) облік засуджених осіб; б) роз'яснення порядку та умов відбування покарання; в) погодження з органами місцевого самоврядування переліку об'єктів, на яких засуджені особи відбувають громадські роботи; г) здійснення контролю за додержанням умов відбування покарання засудженими особами і власником підприємства за місцем відбування засудженими особами громадських робіт; д) облік відпрацьованого засудженими особами часу; е) проведення інших заходів, передбачених законом. Умови ж виконання громадських робіт складаються, як і при виконанні виправних робіт, з конкретних правообмежень у сфері правового статусу засудженої до цього виду покарання особи. Для забезпечення

ефективного процесу виконання-відбування громадських робіт на КВІ покладається завдання по забезпеченню загального порядку виконання зазначеного виду покарання з використанням необхідних для цього повноважень, але за безпосередньою участю органів внутрішніх справ, органів місцевого самоврядування та підприємств, установ чи організацій, на яких, власне, виконуються ці громадські роботи.

На КВІ покладається й здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених відповідно до статей 75-79 та 104 КК України від відбування покарання з випробуванням, виконанням покладених на них судом обов'язків протягом іспитового строку та контролю за поведінкою звільнених відповідно до статті 83 КК України від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років.

Таким чином, основна функція КВІ – контрольна. І оцінка ефективності діяльності КВІ має відбуватися саме на засадах визначення відповідності стану контрольної діяльності покладеним на неї завданням.

Контроль – специфічна форма діяльності. Контроль здійснюється різними суб'єктами в різних галузях господарювання і правоохоронної діяльності. Для багатьох державних органів це одна з основних форм діяльності, але у кожному разі визначення контролю певним чином відрізняється, воно доповнюється тими або іншими специфічними ознаками, характерними для діяльності конкретних суб'єктів. Все це стосується і контролю, який здійснюється КВІ. У сфері державного управління контроль визначається як спостереження за відповідністю діяльності керованого об'єкта тим приписам, які він отримав від керуючого суб'єкта [12, с. 222]. П.М. Панченко розумів контроль як спостереження за певними явищами або процесами на предмет забезпечення відповідності (невідповідності) їхнім, заздалегідь встановленим, величинам шляхом внесення необхідних коректив [13, с. 43]. М.І. Климко цим терміном позначає спостереження, перевірку, оцінку і порівняння суб'єктом керування контрольованих параметрів з нормативно встановленими, здійснення планомірного систематичного впливу на керовані об'єкти для того, щоб попередити або вчасно виявити й усунути відхилення в їх розвитку і функціонуванні, забезпечити єдність рішення і виконання, досягнення поставлених соціально-економічних і виховних цілей і задач [14, с. 11]. За думкою В.М. Горшенєва та І.Б. Шахова, контроль – це сукупність процесів у певній соціальній системі, за допомогою яких забезпечується відповідність визначеним “зразкам” діяльності, а також дотримання обмежень у поведінці, порушення яких негативно позначається на функціонуванні системи [15, с. 17]. Р.М. Гура пропонував підходити до трансформації загальних визначень поняття контролю у контроль КВІ, виходячи з наступних положень: об'єкт контролю в даному випадку – процес виконання-відбування покарання; суб'єкт контролю – кримінально-виконавчі інспекції; основна вимога до об'єкта контролю – дотримання заборони (обмеження), яка міститься у вироку суду; основна мета контролю – забезпечення належної реалізації правообмежень, властивих покаранню відповідного виду; забезпечується контроль притягненням засуджених, які порушують порядок відбування покарання, до відповідальності, що дозволяє впорядкувати і стабілізувати кримінально-виконавчі правовідносини; зазначений контроль не можна ототожнювати зі звичайним спостереженням, він здійснюється у формі активної планомірної і послідовної діяльності, яка дає початок процесу виконання покарання і проходить через нього “червоною ниткою”.

У цілому слід погодитись із запропонованим підходом з тим уточненням, що об'єктом контролю виступає не безпосередньо процес виконання-відбування покарання (оскільки контроль КВІ і є однією з його складових), а процес виконання приписів, які

містяться у вироку суду; забезпечується контроль не тільки притягненням засуджених, які порушують порядок відбування покарання, до відповідальності, а й застосуванням негативних заходів й до відповідних посадових осіб, від яких залежить реалізація обмежень, визначених у вироку суду.

Висновки.

Виходячи з викладеного в цій статті, контроль можна визначити як сукупність активних і планомірних дій КВІ, які забезпечують: а) дотримання обмежень та заборон, які визначені вироком суду, та змісту покарання даного виду як засудженими, так і суб'єктами, що безпосередньо виконують вимоги вироку; б) притягнення порушників порядку виконання цього покарання до відповідальності. Основна, центральна, загальна мета функції контролю – забезпечення виконання покарання, що визначає всю контрольну діяльність. Під нею слід розуміти забезпечення реалізації властивих покаранню правообмежень. Реалізуючи її, КВІ проводять регулярні перевірки за місцем роботи засуджених, взаємодіють з іншими державними органами з питань належного виконання приписів вироку. В результаті забезпечується досягнення цілей покарання. Функція забезпечення виконання покарання реалізується в декількох основних напрямках, які її конкретизують.

1. *Профілактичний.* Відіграє важливу роль у боротьбі з правопорушеннями. Мета цього напряму – забезпечення спеціальної превенції.

2. *Координація діяльності інших державних органів, залучених до процесу виконання покарання.* Враховуючи, що в процесі виконання деяких видів покарань беруть участь різні державні органи (наприклад, органи ДАІ при виконанні позбавлення права керувати транспортними засобами; адміністрації установ, підприємств та організацій – при виконанні покарань у виді виправних і громадських робіт тощо), їх необхідно залучати до діяльності по виконанню покарання. Зважаючи на те, що для них ця діяльність не властива, КВІ повинні постійно взаємодіяти з ними щодо конкретних випадків виконання приписів суду. Зрозуміло, що КВІ не мають влади над іншими правоохоронними органами, однак вони можуть готувати матеріали і порушувати питання про притягнення до відповідальності посадових осіб цих органів, якщо вони не сприяють виконанню покарання.

3. *Удосконалення діяльності по виконанню покарання.* Будь-яка діяльність повинна поступально розвиватися, що виражається в розвитку засобів і способів її здійснення. Особливо це стосується діяльності по виконанню покарання. По-перше, змінюються соціально-економічні умови, в яких відбувається виконання покарання, що вимагає адекватного реагування з боку кримінально-виконавчої системи; по-друге, засуджені згодом виявляють «уразливі місця» в діяльності по виконанню покарання й ухиляються від його відбування.

Саме на удосконалення контролю в наведеному його розумінні й мають спрямовуватись зусилля щодо оптимізації діяльності КВІ.

Перспективи подальших досліджень. Серед перспектив подальших пошуків у даному напрямку дослідження вважаємо за необхідне теоретично обґрунтувати і розробити механізм запровадження ефективної реалізації контрольних функцій КВІ з використанням викладених моделей цільової орієнтації їх діяльності.

Використана література

1. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/631/2012](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/631/2012)

2. Исполнение приговора суда инспекцией исправительных работ ; под ред. С.И. Комарицкого. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1988. – 84 с.
3. Богатирьев О.Г. Теорія і практика виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, не пов'язаних з позбавлення волі : монографія / О.Г. Богатирьев. – К. : Атака, 2005. – 312 с.
4. Гура Р.М. Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2005. – 144 с.
5. Наказание и исправление преступников ; под. ред. Антоняна Ю.М. – М. : НИИ МВД РФ, 1992. – 392 с.
6. Комментарии к федеральным законам о внесении изменений и дополнений в Уголовный, Уголовно-процессуальный, Уголовно-исполнительный кодексы и другие законодательные акты Российской Федерации. – М. : Права человека, 2001. – 96 с.
7. Тютюгин В.И. Лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью как вид наказания по советскому уголовному праву : дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / В.И.Тютюгин. – Х., 1974. – 207 с.
8. Спиркин А.Г. Философия : учебник / А.Г. Спиркин. – М. : Гардарики, 2000. – 803 с.
9. Петров С.М. Государственное управление уголовно-исполнительной системой и пути ее реформирования : дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук / С.М. Петров. – М., 1996. – 338 с.
10. Курочка Е.В. Проблемы наказания в уголовном праве России / Е.В. Курочка. – Саратов, 2000. – 156 с. – (Саратовский юридический институт МВД РФ).
11. Ткачова О.В. Виконання покарань у виді виправних і громадських робіт : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / О.В. Ткачова / – Х. : Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2006. – 212 с.
12. Державне управління : теорія і практика ; за ред. Авер'янова В.Б. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 432 с.
13. Панченко П.Н. Взаимодействие аппаратов уголовного розыска, иных правоохранительных органов и общественности в борьбе с преступностью / П.Н. Панченко. – Омск : Изд-во Омской высшей школы милиции МВД СССР, 1983. – 82 с.
14. Климко М.И. Контроль в системе советского государственного управления : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.02 / М.И. Климко. – М. : Академия общественных наук при ЦК КПСС, 1985. – 20 с.
15. Горшенев В.М. Контроль как правовая форма деятельности / В.М. Горшенев, И.Б. Шахов. – М. : Юридическая литература, 1987. – 176 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

До питання якості наукових робіт

Від редактора журналу. ПРО НАУКОВІ ТА ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ

На дорогу розвитку науки, на численні її відгалуження, прагнуть потрапити багато людей. І кожен має до неї своє цільове по життю відношення.

Хтось шукає новизну істини і нові знання, своєю творчою працею розвиває старі знання. Частина людей розуміє важливість науки, підтримує в суспільстві пошану до неї і свідомість її морально-етичної необхідності.

Хтось скрупульозно чесний, а інший істину плутає з вигодою, грає з престижністю науки. Адже істина і непроста, і має до інтересів людей найживіше відношення. На шляху до неї виникають найрізноманітніші перешкоди, а нові плідні ідеї приходять досить рідко і часто зустрічають нерозуміння і затверджуються з великим опором, а то і ворожістю. Сама трудність збагнення істини часто посилюється соціальними і історичними обставинами. Проходження істини вимагає, крім іншого, ще і певної завзятості і твердості, чого у багатьох немає. На жаль, багато авторів статей і дисертацій погано розуміють те, що логіки умоглядних побудов (“голих ідей”) – абсолютно недостатньо для висновків та рекомендацій. У науках про суспільство (зокрема, в юриспруденції) доводиться вирішувати задачі, що не мають однозначного рішення, які вимагають перевіряти на адекватність нескінченно складні реальності, чого формально не можна зробити. Тому, потрібні неформальні кроки, потрібна оригінальність думки, новизна і глибока обґрунтованість висновків. А для цього вимагається не тільки щось припустити, але і конкретно та детально показати і проаналізувати припущення, а крім того – ще і доказово відкинути всі інші можливі пояснення, особливо найпростіші і звичні. Це загальна і первинна вимога науки, інакше можна придумати пояснень з “три короби”.

Якісь групи зацікавлені в знанні істини, а якісь – лише в деяких, в основному технічних її областях. Частина обвинувачує її в нових бідах людства.

Нерідко хтось бавиться, робить спроби самоствердження і просто годується, чекаючи від науки допомоги в адміністративно-меркантильному просуванні. При цьому, мінливо розуміючи суть наукових дискусій і суперечок, штовхає її вбік або назад в пізнанні – так “гризуть граніт науки”, що не жаліють ні граніту ні зубів.

Буває так, те що вважається або видається за знання, такими зовсім не є. І головна біда полягає у тому, що значна кількість публікацій не є науковими дослідженнями, призначення яких полягає в рішенні наукових задач, а не у компіляції відомостей і формулюванню умоглядних уявлень. Саме звідси виникає брак наукової новизни, теоретичної та практичної значущості, відсутність основних ознак, характерних для наукового кваліфікованого дослідження та розвитку науки.

Наука не може бути явищем масовим (що, на превеликий жаль, сьогодні спостерігається в Україні). Вона вінчає прагнення вельми небагатьох людей до духовного зростання (про церкву розмови немає), до самовдосконалення. Бажання більшості зводяться до повного задоволення природних інстинктів, і в науці як в такій вони не мають потреби. Ті, хто не робить науку своїм покликанням, а через честолюбні, меркантильні та ін. обставини дістають можливість одержати відповідну ступень, нічого окрім шкоди собі і оточуючим, не приносять. Найчастіше – оточуючим.

Кожен, хто щиро бажає шукати новизну, повинен сам дорости до науки. Всі спроби нав'язати або придбати чийсь рішення, або намагатися одержати знання простим спогляданням – безперспективні і порочні, як в етичному, так й соціальному та економічному аспектах.

Етика, як відомо, – навчання про мораль, а також сукупність принципів поведінки, мораль якої-небудь групи професії і т.д. Помітимо, етичні принципи не є універсальним і загальнолюдськими. Те, що вважається неетичним в одній соціальній групі або серед представників однієї професії, буває цілком прийнятним і навіть обов'язковим в іншому середовищі.

Етика у науці має вельми важливе значення. У 2009 році у Національній академії наук України був розроблений та схвалений **Етичний кодекс ученого України**. І хоча відома мудрість стародавніх часів свідчить – *проповідувати мораль легко, важко її дотримуватися*, ми вважаємо важливим ще раз звернути увагу читачів журналу і авторів статей на положення Кодексу, який надано далі.

* * * * *

ЕТИЧНИЙ КОДЕКС УЧЕНОГО УКРАЇНИ

СХВАЛЕНО

Постановою загальних зборів НАН України від 15.04.09 р. № 2

Передмова

Метою Етичного кодексу вченого України (надалі Кодекс) є формулювання загальних етичних принципів, яких кожен з науковців і викладачів має дотримуватися у своїй роботі.

Кодекс регулює відносини науковців між собою та із суспільством. Він установлює основні засади для оцінки вченими своєї власної роботи та діяльності колег під моральним кутом. Закріплені тут принципи мають слугувати основою для етичної підготовки молодих науковців. Основним завданням Кодексу є надання пріоритету моральним вимірам науки та соціальній відповідальності спільноти вчених і кожного вченого зокрема. Проблема особистої відповідальності вченого набула важливого значення тому, що суспільні інститути часом не встигають за стрімкими темпами розвитку науки і технологій.

В усьому світі етичні кодекси базуються на розумінні того, що належна практика у сфері науки сприяє довірі в середовищі наукового співтовариства та між ним і суспільством, що є необхідним для розвитку науки. Вчені повинні бути впевненими в надійності результатів роботи своїх колег. У свою чергу, суспільство має бути впевненим у чесності науковців та достовірності результатів їхніх досліджень. На жаль, останнім часом така довіра похитнулася у зв'язку з тим, що в багатьох країнах спостерігалися серйозні порушення етики, які підірвали авторитет науки та довіру суспільства до вчених. Щоб запобігти такому розвитку подій в Україні, всі науковці мають усвідомлювати важливість високоетичної поведінки та свою відповідальність за формування громадської думки щодо науки.

1. Загальні принципи

1.1. Етика науки базується на основоположних цінностях, принципах та нормах і визначає моральну поведінку вченого, його відповідальність перед суспільством.

1.2. У своїй роботі вчений має керуватися визнаними стандартами практики, загальні положення яких сформульовано у цьому Кодексі.

1.3. Учений повинен усвідомлювати, що ефективність науки оцінює суспільство.

1.4. Учений несе моральну відповідальність за наслідки своєї діяльності, що можуть впливати на розвиток людства або природи. Вчений повинен протидіяти отриманню результатів, що суперечать принципам гуманізму, шляхом:

- відмови у співпраці;
- попередження суспільства про можливі негативні наслідки використання досягнень науки в антигуманному напрямку;
- інформування громадськості, зокрема наукового співтовариства, щодо можливих негативних наслідків застосування наукових досягнень і необхідності їх попередження.

1.5. Учений зобов'язаний протидіяти конформізму в науковому співтоваристві, брати активну участь у процесах атестації наукових кадрів, протидіяти присудженню наукових ступенів і звань за роботи, які не відповідають сучасним досягненням світової науки або виконані з порушенням норм етики, зокрема рішуче викривати факти плагіату й інших форм порушень авторського права.

1.6. Учений має активно протидіяти псевдонауці, виступати проти розповсюдження в суспільстві її поглядів і рекомендацій.

1.7. Вчений має спрямовувати свої зусилля на подальше застосування отриманих знань задля блага людства, збереження навколишнього середовища та найекономічнішого використання природних ресурсів. Визнаючи суспільні потреби та обмеженість природних ресурсів, учений повинен активно протидіяти проведенню необґрунтованих досліджень.

1.8. Свобода в науці – це в першу чергу свобода вибору наукових напрямів дослідження, концепцій, гіпотез, парадигм, проблем і методів їхнього вирішення, й понад усе, свобода думки та слова. Свобода в науковій творчості в своїй основі повинна мати високий професіоналізм. Учений має захищати свободу наукової думки, засуджувати цензуру щодо наукової творчості та будь-які намагання монополізувати ті чи інші напрями науки.

1.9. Учений несе відповідальність за виникнення небезпеки для окремої людини, суспільства, економіки або шкоди для природи, які може заподіяти застосування неперевіраних нових наукових знань.

1.10. Учений не чинить дій, які можуть завдати шкоду професійній репутації іншого вченого. Проте, за наявності неспростовних доказів неетичної поведінки чи непрофесійних дій вченого, наукове співтовариство має у відкритій неупередженій дискусії дати їм відповідну оцінку.

1.11. Учений має докладати зусиль до підготовки та розвитку наукової молоді – інтелігентів, чесних і самовідданих патріотів. Тому виховання наукової зміни не повинно обмежуватися тільки наданням технічних навичок, необхідних для проведення дослідження. Підготовка має включати основні етичні стандарти та норми науки. Наукові співробітники та викладачі мають слугувати взірцем моральності для молодих вчених щодо ставлення до науки та до авторських прав.

2. Наукові дослідження

2.1. Учений має дотримуватися найвищих професійних стандартів планування та проведення наукових досліджень на основі глибоких знань про доробок світової науки у певній галузі.

2.2. Учений зобов'язаний вишукувати найприйнятніші з огляду на адекватність та економічну виправданість шляхи вирішення досліджуваної проблеми. Висновки завершеного дослідження вчений зобов'язаний викладати об'єктивно, незважаючи на очікування замовника.

2.3. Учений має забезпечувати бездоганну чесність і прозорість на всіх стадіях наукового дослідження та вважати неприпустимим прояви шахрайства, зокрема фабрикування та фальшування даних, піратства і плагіату. Неприпустимим є намагання керівних осіб упереджено впливати на характер отримуваних в дослідженні даних і висновків. Учений служить лише об'єктивній істині.

2.4. Учений має пам'ятати, що наукове дослідження – це процес отримання нового знання. Він має прагнути до належної ерудиції і компетентності, за яких можливий критичний аналіз найсучасніших наукових знань.

2.5. Учений має забезпечувати необхідний захист інтелектуальної власності.

2.6. Вчений має сприяти якнайповнішому використанню результатів своєї праці в інтересах суспільства та з метою охорони довкілля.

2.7. Наукові дослідження жодним чином не повинні ображати гідність або йти всупереч правам людини. У медико-біологічних дослідженнях слід керуватися принципами біоетики.

2.8. Наукове дослідження має проводитися таким чином, щоб не спричиняти шкоди навколишньому середовищу. Якщо такого пошкодження неможливо уникнути, вплив людини повинен бути зведений до мінімуму, а середовище після завершення дослідження відновлене до його первинного стану.

3. Учений як автор

3.1. Основною мотивацією діяльності вченого має бути прагнення до пізнання та бажання збагатити науку новими знаннями. При цьому найвищою нагородою вченого є досягнення істини та визнання наукового співтовариства. Вчений має право та обов'язок захищати свій науковий пріоритет. Разом з тим, публікація неточних і непереконливих наукових результатів, а також публікація в ненаукових виданнях з метою досягнення пріоритету, неприпустимі.

3.2. Учений визнає міжнародні та національні правові норми щодо авторських прав. Він може використовувати інформацію з будь-яких публікацій за умови, що вказує джерело та проводить чітку межу між власними даними та здобутками інших. Запозичення для власних публікацій будь-яких фотографій, рисунків, таблиць, схем тощо потребує, згідно з видавничими правилами, дозволу автора або видавництва.

3.3. При публікації результатів дослідження, що проводилося групою вчених, всі, хто брав творчу участь у роботі, мають бути зазначеними як автори; у разі необхідності може бути зазначено їхній особистий внесок.

Тільки реальний творчий внесок у наукову роботу може слугувати критерієм авторства.

Поступатися авторством на наукову роботу іншій особі, приймати авторство або співавторство та, особливо, вимагати його є неприпустимим.

3.4. Учений не повинен повторювати свої наукові публікації з метою підвищення їх кількості. Якщо для пропаганди наукових досягнень доцільна публікація однієї і тієї ж роботи в різних журналах, редактори останніх повинні бути поінформовані про факт публікації в інших виданнях.

3.5. Учений повинен бути об'єктивним в оцінці власних досягнень. Преса, радіо та телебачення можуть бути використані для пропаганди наукових досягнень, але не власної особи. При публікації роботи вчений підпорядковується вимогам видавця, але бажано, щоб наукові ступені та звання автора не були вказані. Така інформація може бути подана у примітці.

4. Учений як керівник

4.1. Для наукової праці вчений оточує себе співробітниками тільки на основі неупередженої оцінки їхніх інтелектуальних, етичних і персональних рис. Учений повинен протидіяти всім проявам протекціонізму, корупції і дискримінації.

4.2. Учений будує взаємини зі співробітниками на принципах справедливості, виявляє доброзичливість і підтримку своїм учням та оцінює кожного з них об'єктивно. Як керівник він має сприяти службовому зростанню підпорядкованих йому співробітників відповідно до їхньої кваліфікації і ставлення до праці.

4.3. Учений не перекладає на своїх співробітників виконання завдань, які він повинен виконувати сам.

4.4. Учений-керівник зобов'язаний обґрунтовувати, але не нав'язувати членам свого колективу своє наукове бачення проблеми.

4.5. Учений повинен докладати всіх зусиль для створення належної творчої атмосфери в колективі.

5. Учений як викладач

5.1. Учений має з повагою ставитися до своїх учнів і до їхнього вільного й критичного мислення.

5.2. Учений у своїй викладацькій роботі повинен не лише доносити до аудиторії достовірну наукову інформацію, але й сприяти становленню громадянської позиції молодого покоління.

5.3. Учений не повинен перешкоджати спілкуванню своїх учнів з іншими вченими та науковими інституціями. Він поважає їх право на вільне об'єднання, самоврядування та членство в колегіальних академічних організаціях, прислухається до думки студентського співтовариства щодо форми та методів навчання.

5.4. Учений повинен проводити заняття в цікавій формі, прийнятній для широкого кола учнів. Він має переконатися в належному забезпеченні лабораторій та бібліотек, заняття проводити суворо відповідно до розкладу. Зміст лекцій повинен відображати сучасні досягнення світової науки і не супроводжуватися тиском упередженої думки.

5.5. Учений має об'єктивно ставитися до учнів, утримуючись від неетичних форм оцінок.

5.6. Учений має усвідомлювати, що він повинен бути взірцем найвищої інтелігентності, в якій відображаються традиції визнаних українських і світових наукових шкіл.

5.7. Учений приділяє особливу увагу обдарованим студентам і залучає їх до наукової праці. Він має виховувати у своїх учнів почуття відповідальності за наукову діяльність.

5.8. Учений не розголошує інформацію особистого характеру щодо своїх учнів.

5.9. Учений не приймає жодної оплати чи іншого доходу від своїх студентів. Не дозволяється проведення індивідуальних чи групових занять або консультацій, безпосередньо оплачуваних студентами.

6. Учений як консультант чи експерт

6.1. Учений має виступати експертом тільки у сфері своєї компетенції відповідно до своїх знань і досвіду.

6.2. Учений має дотримуватися принципу рівності при проведенні експертного розгляду. Будь-яка дискримінація на підставі статі, раси, політичних поглядів чи культурної та соціальної приналежності є несумісною з цим принципом.

6.3. Учений висловлює свою думку про роботу та наукові досягнення колег чесно, чітко та неупереджено. Як вишукано ввічливі та прихильні, так і упереджено негативні висловлювання не припустимі. Підготовка об'єктивного критичного висновку повинна розглядатися як обов'язок, від виконання якого вчений не має права ухилятися.

6.4. Учений несе персональну відповідальність за чесну й об'єктивну оцінку кандидатських і докторських дисертацій. Виступаючи в ролі опонента при захисті дисертаційних робіт, учений має бути неупередженим.

6.5. Під час обговорення, полеміки та висловлювання критичних зауважень учений повинен дотримуватися принципів рівноправності, фактичної обґрунтованості та достовірності. Принцип рівноправності гарантує рівні права всім учасникам дискусії або полеміки незалежно від наукових ступенів і звань. Принцип фактичної обґрунтованості виключає необ'єктивну критику. Принцип достовірності забороняє будь-які перекошування з метою приниження або дискредитації.

6.6. При проведенні експертного розгляду вчений має дотримуватися принципу конфіденційності.

6.7. У ході експертного розгляду вчений має зберігати незалежність і не піддаватися тиску при підготовці та виголошенні висновків.

6.8. Обираючи кандидатів для проведення дослідження або на інші наукові посади, вчений як експерт має об'єктивно оцінювати претендентів. Він не повинен надавати перевагу своїм учням, представникам своєї наукової школи тощо. При конфлікті інтересів учений повинен ставити загальні інтереси вище, ніж інтереси замовників дослідження.

7. Учений як громадянин

7.1. Учений має присвятити себе пошукові нових знань та їх застосуванню на благо суспільству та для збереження природи. Інформація, яка надається суспільству, має бути достовірною. Вчений протидіє поширенню неперевіраних даних і необґрунтованих рекомендацій.

7.2. Учений сприяє розповсюдженню наукових знань і протидіє поширенню псевдонаукових теорій, хибних концепцій та уявлень.

7.3. Учений повинен оприлюднювати результати своїх досліджень не лише у спеціальних наукових виданнях, але й у науково-популярній формі, щоб зробити їх максимально доступними для широких верств суспільства.

7.4. Учений повинен брати активну участь у житті наукового співтовариства та у роботі колегіальних органів. При цьому він має діяти, насамперед, виходячи із загальних інтересів науки й тільки потім з інтересів особистих та своєї установи.

7.5. Учений не дозволяє використовувати авторитет науки чи свій власний авторитет у рекламних або пропагандистських цілях з корисливою метою.

7.6. Учений, що займає урядову чи адміністративну посаду, повинен дотримуватися етичних норм, прийнятих у науковому співтоваристві.

~~~~~ * * * ~~~~~

Д о в і д о м а а в т о р і в

Зміст матеріалів публікацій у журналі визначається такими напрямками досліджень:

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО:

- Філософія та методологія розвитку інформаційного права.
- Діяльність в інформаційній сфері.
- Інформаційне законодавство України.
- Міжнародне співробітництво в інформаційному просторі.
- Інформаційна безпека.

ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ НАУКИ:

- Інформаційно-технологічна діяльність.
- Захист інформації та даних.
- Моделювання інформаційних процесів та явищ.
- Системи та засоби штучного інтелекту.
- Телекомунікаційні системи та мережі.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ:

- Теорія та історія соціальних комунікацій.
- Документознавство та книгознавство.
- Теорія та історія журналістики.
- Теорія та історія видавництва.
- Прикладні соціальні комунікації.
- Соціальна інформатика.
- Вплив інформаційних засобів та маніпулювання свідомістю людини.

В и м о г и д о о ф о р м л е н н я :

- 1) статтю слід подавати українською мовою, виготовлену у друкарський спосіб, та її електронну версію (структура та зміст якої повністю відповідають друкованому варіанту) у вигляді файлу:
  - у редакторі Word, шрифт – Times New Roman, з розширенням .doc, кегль – 13;
  - параметри сторінки – формат А-4, розташування тексту (таблиці, діаграми тощо) книжне, береги поля (верхній, нижній, лівий і правий краї) – 20 мм;
  - відстань між рядками – 1 інтервал;
  - кількість матеріалу однієї статті – не більше 10 стор.

Стаття має передбачати такі обов’язкові структурні елементи:

- УДК, ім’я та прізвище, науковий ступінь, вчене звання автора;
- назва статті, анотація та ключові слова – укр., рос., англ. мовами;
- **розв’язання проблеми:**
  - **постановка проблеми** (загальна характеристика) та аналіз досліджень (публікацій), в яких започатковано розв’язання проблеми, виділення не вирішених її частин, котрим присвячується стаття;
  - **формування мети** (постановка завдання) статті;
  - **виклад основних положень** (вирішення завдання та обґрунтування результатів);
- **висновки, пропозиції** за результатами розв’язання проблеми;
- перспективи щодо подальших досліджень;
- **використана література** (згідно з наказом ВАК України від 26.01.08 р. № 63);
- підпис, адреса (e-адреса), телефон автора;

- 2) подавати письмовий Відгук на статтю, підписаний особою, яка має науковий ступінь. Відгук в обов'язковому порядку має висвітлювати такі питання:
- актуальність теми;
  - новизна та обґрунтованість одержаних результатів;
  - наукова (практична) цінність результатів;
- 3) рукопис статті та Відгук мають бути ретельно вчитаними, виправленими і підписаними відповідними особами;
- 4) за надання послуг щодо розгляду, форматування, корегування, тиражування та ін. робіт, пов'язаних з публікацією статей та виданням журналу, **пропонується здійснити оплату в розмірі 120 грн. на рахунок Інституту.**

Реквізити для оплати робіт та адреса для отримання автором екземпляра журналу:

- код ЄДРПОУ 25959933, р/р № 31258272210479, МФО 820019 в ГУДСКУ у м. Києві (з приміткою – за науковий журнал);
- адреса редакції: 01032, м. Київ, вул. Саксаганського, 110-В. Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України.

Копію квитанції прохання направити на е-адресу: **bvm777@ukr.net**

Д о у в а г и

- Редакційна колегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій. Статті видаються в авторській редакції.
- Редакційна колегія залишає за собою право на:
  - відхилення матеріалу, який виконаний з порушенням зазначених вище Вимог до оформлення статей та експертних відгуків;
  - внесення до статті змін редакційного змісту у зв'язку зі скороченням обсягу матеріалу.
- Листування з читачами – тільки на сторінках журналу.

* * * * *

ІНФОРМАЦІЯ І ПРАВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Засновники:	- Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України; - Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського Національної академії наук України; - Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”.
Видавець журналу –	© Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України.
Адреса редакції –	01032, м. Київ, вул. Саксаганського, 110-В. Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України. Тел.: 234-94-56, 234-91-33.
Веб-сторінки журналу у мережі Інтернет:	//www.ippi.org.ua (НДІП НАПрН України); //www.nbuv.gov.ua (Нац. бібліотека України ім. В.І. Вернадського).

Наукове редагування, створення оригінал-макета та дизайн – Брижко В.М.

Редагування – Москаленко А.М. (укр.), Майстренко І.А. (англ.).

Формат 70 x 108/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.

Офсетний друк. Ум. друк. арк. 13.8. Тираж 100 прим.

Виготовлено з оригінал-макета в друкарні ТОВ “ПанТот”, м. Київ, вул. Щорса, 29.